e. lovinescu

Citiţi ultimele lucrări apărute în colecţia „Biblioteca pentru toţi“:

1367—1368. * * * *Basme arabe*, 2 vol. (I. *Noaptea neîntîrziatilor;* II. *Vînătorul şi vrăjitoarea cu pălărie de pene*), XXXII + 304 pag. (vol. I); 288 pag. (vol. II), 52 + 74 lei;

1369—1370. Ion Druţă, *Povara bunătăţii noastre*, roman, 2 vol., XXXVI + 236 pag. (vol. I), 221 pag. (vol. II), 160 lei;

1371. Boleslaw Prus, *Avanpostul*, roman, XXXVIII + 292 pag., 170 lei;

1372. Joseph Conrad, *Taifun; Hotarul de umbră*, romane, XXXIV + 254 pag., 160 lei.

Reeditări

69. Guy de Maupassant, *O viaţă*, roman, XXVI + 246 pag., 96 lei.

ISBN 973-21-0338-8
ISBN 973-21-0336-1

editura minerva

Vol. I-II-III Lei 480
TL 6
Total 486

BIBLIOTECA ALEPH
CLUBUL CĂRŢII DIGITALE

1378

e. lovinescu

fondată în 1895 bpt serie nouă

e. lovinescu

istoria civilizaţiei române moderne

★★

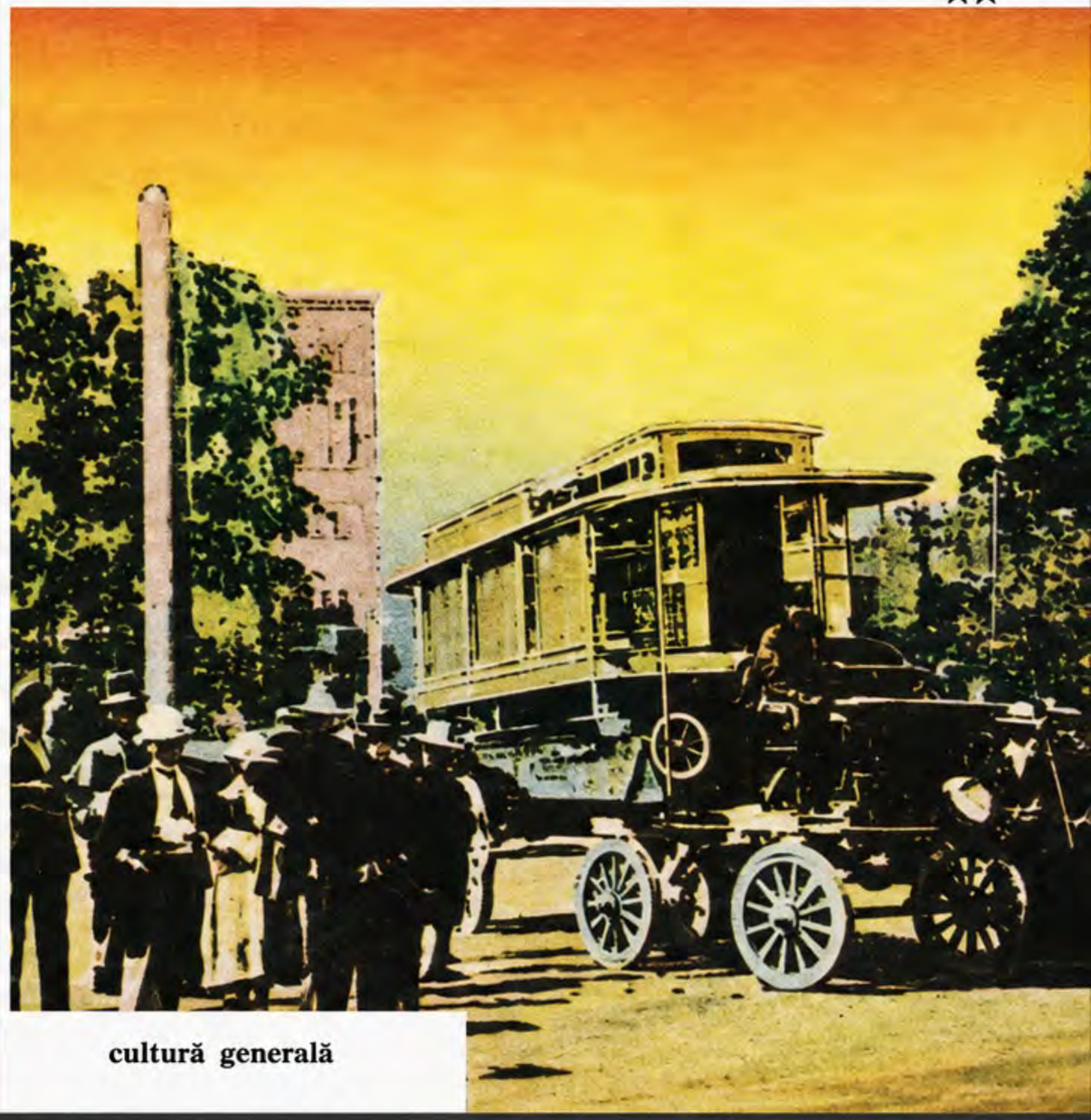

cultură generală

Ilustrația copertei : *Dumitru Verdeș*

e. lovinescu

Istoria civilizației române moderne

II. FORȚELE REACȚIONARE

EDIȚIE, STUDIU INTRODUCTIV ȘI
TABEL CRONOLOGIC
DE Z. ORNEA

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1992
EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

ISBN 973-21-0337-x
ISBN 973-21-0036-1

Volumul II

FORȚELE REACȚIONARE

PREFAȚĂ

În acest volum ne ocupăm de forțele ce au rezistat, în chip activ sau numai prin inerție, revoluției dezlănțuite în toate domeniile vieții noastre naționale. Am privit, așadar, problema factorilor reacționari sub întreitul aspect social, economic și cultural. După studiul general al forțelor revoluționare și reacționare, ne mai rămîne să cercetăm în al treilea volum procesul de acomodare a acestui conflict de forțe contradictorii, din care a ieșit civilizația română modernă.

E.L.

ianuarie, 1925.

„Inveterascet hoc quoque, et quod hodie exemplis tuemur inter exempla erit"

(TACIT,. Anale, XI, cap. XXIV)

„Și această lege se va învechi și ceea ce apărăm astăzi, invocînd alte exemple, va fi invocat mai tîrziu ca exemplu."

(Din cuvîntarea ÎMPĂRATULUI CLAUDIU către Senat)

I

1. Necesitatea şi originile reacţiunii politice române. 2. Diferitele concepţiuni ale conservatorismului social: teoria imobilităţii, tradiţionalismul, evoluţionismul.

1. O dată cu pătrunderea ideologiei sociale apusene în Principate şi cu alcătuirea fie a unui organism politic (partidul cărvunarilor) pe baze de revendicări sociale, fie a unei stări generale de spirit cu tendinţe liberale, era firesc să se producă şi rezistenţa factorilor vechiului regim, ameninţaţi în preponderenţa sau chiar în existenţa lor: democratizării vieţii noastre publice prin acţiunea partidului liberal i-a răspuns, deci, reacţiunea unei forţe de inhibiţie socială. Antagonismul dintre marea şi mica boierime, de origină identică, dar cu privilegii inegale, exista încă din veacul al XVII-lea [1]; el n-a luat, însă, forma luptelor politice decît în veacul al XIX-lea, sub impulsiunea ideilor Revoluţiei franceze. În faţa revendicărilor de egalitate în privilegii ale primei democraţii româneşti a „ciocoilor" rămaşi în Moldova, era natural să se ridice afirmaţia conservatoare a marilor boieri refugiaţi

[1] RADU ROSETTI, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, pp. 42—45.

la Cernăuți sau în Basarabia în memoriul vornicului Mihai Sturdza din 1 februarie 1823, adresat generalului Minţiaky, prin care protesta în numele „principiilor conservatoare ale boierilor emigraţi“ [2] împotriva „novatorilor“, putem, aşadar, pune, dacă nu originea conservatorismului român aflat la însăşi temelia vechiului regim de privilegiu, dar punctul de plecare al unui partid conservator cu o acţiune politică determinată faţă de penetraţiunea civilizaţiei apusene sub forma democraţiei burgheze [3]. Timp de aproape un veac, acest partid a jucat un rol de factor moderator al procesului vieţii noastre politice, înainte ca, prin capitulări succesive, să dispară sub presiunea evenimentelor de după război, de nu ca doctrină cel puţin ca forţă politică reală. Încercările unor teoreticieni de a altoi conservatismul politic pe tînărul trunchi al „ţărănismului“ încă nu par a avea sorţi de izbîndă [4].

2. În dosul conservatismului marilor boieri se ascundea, desigur, interesul de clasă şi menţinerea privilegiului ; în faţă treceau, însă, principiile sacre

---

[2] HURMUZ[AKI, *Doc[umente]* supl.. I, 4, p. 6.

[3] A. D. XENOPOL, *Ist[oria] partid[elor] polit[ice]*, p. 94.

[4] Cu deosebire propagatorul acestei idei este d. C. Rădulescu-Motru, care în *Ţărănismul, un suflet şi o politică*, Cultura Naţională, 1923, pleacă de la ideea că „singurii născuţi cu un suflet conservator, în statul român, sînt cei de jos, ţăranii“. Nu tot aşa se prezintă chestiunea şi pentru teoreticienii ţărănismului ; ea nu se rezumă numai la lupta agrarianismului împotriva industrialismului sau numai la o problemă sufletească, ci şi la una de interese materiale. În această privinţă, cf. VIRGIL MADGEARU, *Doctrina ţărănistă*, în *Doctrinele partidelor politice*, Cultura Naţională, 81. De altfel, alţi teoreticieni vor să absoarbă ţărănismul în „democraţie“ cf. MIHAIL MANOILESCU, *Ţărănism şi democraţie*, 1922.

ale unui trecut imuabil. „Orice schimbare făcută în principiile unei cîrmuiri, scria Mihai Sturdza în memoriul său [5], este privită ca o înnoire și orice prefacere a acestor principii răstoarnă mai totdeauna așezămintele consfințite prin legitimitate și cărora succesiunea veacurilor le-a întipărit un caracter neschimbător. Așezămintele cari ocîrmuiesc Moldova sînt întemeiate pe autoritatea ordonanțelor emanate de la guvernul otoman, care nu au fost decît confirmarea vechilor întocmiri ale Principatului. Orice abatere de la acest sistem primordial este o înfrîngere vădită a cuprinsului tratatelor și a voinții autorității supreme".

În fața noilor idei revoluționare, concepția aproape mistică a unui conservatism, în care instituțiile își scot forța din imobilitate, nu se mai putea susține decît doar în memoriile adresate Rusiei. Spiritul de reacțiune avea să ia, însă, cu vremea caracterul științific al tradiționalismului cultural și al evoluționismului biologic. Din asimilarea societății cu un organism viu și al evoluțiunii cu un proces natural, au ieșit, astfel, toate sistemele conservatoare care, înaintea teoriei mutațiilor biologice a lui Vries, au dominat cugetarea filozofiei sociale și culturale a veacului al XIX-lea. Societățile sînt privite ca organisme dominate de legile vieții individuale ; ele nu se pot dezvolta eficace decît evolutiv. „Imobilității" sacre de odinioară îi ia locul principiul creșterii treptate și al unei structuri juridico-politice produse pe cale naturală, și, deci, la nivelul psihei colective.

[5] HURMUZ[AKI], *op. cit.*, p. 7.

Prezintîndu-şi *Regulamentul* în faţa Adunării Naţionale, Pavel Kiseleff dezvolta şi el teoria evoluţionismului hegelian : „*Regulamentul organic* ce v-a fost prezintat ca să-l cercetaţi, afirma generalul [6], cuprinde principiile cele mai potrivite cu situaţia d-voastră socială actuală. El nu cuprinde nici una din acele teorii, care în abstracţia lor, nu sînt lipsite de un ţel de utilitate, recunoscută, dar care, în aplicare dau greş, trecînd de limitele, pe care civilizaţia actuală şi deprinderile naţionale sînt singure în drept de a trage". Ieşind nu din conservatismul mistic al „imobilităţii" seculare, ci din conservatismul evoluţionist al creşterii treptate, în tiparele căruia s-a dezvoltat întreaga ideologie română mai ales în a doua jumătate a veacului, *Regulamentul* e, în adevăr, singura noastră legiuire organică [7].

În numele aceluiaşi evoluţionism, de altfel mai mult teoretic, susţinea şi Kogălniceanu că trebuie să ne întoarcem „la acele instituţii a căror origină iese din pămîntul nostru, care în timp de cinci veacuri le-am avut şi pe care vroim numai a le adapta după luminile şi trebuinţele epohei". În numele aceluiaşi evoluţionism social şi cultural, s-au dus toate campaniile obscurantiste de la Mihai Sturdza şi pînă în zilele noastre : „Dregătoriile publice — se rostea *Proiectul pentru reorganizarea învăţăturilor*, al unei comisii din 1845, din care făceau parte vornicii G. Balş, C. Sturdza, V. Beldiman şi C. Negruzzi [8] —, dregătoriile publice n-ar putea fi încredinţate decît la oameni cu oarecare

[6] *Analele parlamentare*, I, partea I, p. 70.

[7] E. LOVINESCU, *Ist[oria] civil[izaţiei] rom[âne] mod[erne]*, vol. I, p. 25.

[8] „Gazeta de Transilvania", nr. 46 din 7 iunie 1845, p. 182.

stare, pe cînd cealaltă parte a cetățenilor se dedă la îndeletnicirile negoțului, a meșteșugurilor și a lucrării pămîntului, de unde ar urma că, dacă am da tot acea învățătură treptelor societății care se găsesc în împrejurări deosebite, ar fi tot așa precum de a supune la una și aceeași hrană vietăți de soiuri deosebite".

Sau, după cum glăsuia și mai explicit bătrînul Costache Conachi[9]: „adevăratul început de civilizație ar fi a se învăța norodul catehismul, cum trebuie să lucreze pămîntul, să grijească vietățile și cum să se ajute cu gospodăria sau cu casnice lecuiri și oblojeli iar starea deasupra norodului, acea boierească, să învețe cum trebuie să judece și să cîrmuiască pe norod".

Pe temeiul acestor principii comisia lui Mihai Sturdza conchidea la desființarea „colegiului" și la întărirea învățămîntului practic și elementar. Reacționarismul apărea fără mască; societățile erau privite prin prisma unei stratificări, în care își supraviețuia vechea concepție a castelor indiene; oamenii erau socotiți ca „vietăți de soiuri deosebite" ce nu trebuiau supuse aceluiași regim educativ. Cu tot spiritul său guvernamental, chiar și Asachi, directorul Epitropiei școlilor, distingea adevăratul mobil al luptei duse împotriva învățămîntului egalitar: „Cîteva persoane, scria el[10], înrîuritoare prin a lor poziție, deprinse a considera dregătoriile aducătoare de cîștig, ca clironomie privilegiată a familiilor

[9] „România literară", 1858, p. 213.

[10] G. ASACHI, *Expoziția stării învățăturilor publice în Moldova de la a lor restatornicire pînă la anul 1843 și un proiect pentru a lor reformă.*

mari, erau departe de a încuviința un sistem de învățătură publică, care îndăinuia, fără deosebire, cu toate acele cunoștințî pe cei avuți ca și pe cei săraci și de care aceștia din urmă deseori se foloseau mai mult ; de aceea s-a și insuflat neîncrederea în țintirea acestui sistem". Protestare zadarnică pentru moment : trei sferturi de veac după „proiectul" comisiei din 1845, se mai găseau legiuitori români, care, prin înființarea unor școli primare superioare, voiau să închidă ciclul învățământului elementar, pentru a stăvili permeabilitatea claselor sociale.

II

1. Regimul privilegiului în Anaforaua pentru pronomiile Moldovei din 1827. *2. Regimul privilegiului sub* Regulamentul organic. *3. Sfîrșitul acestui regim.*

1. Fundamentul vechiului regim fiind privilegiul boierimii, se înțelege de la sine opoziția ei înverșunată față de ideile de relativă democrație și de egalitate de interclasă ale „novatorilor" și ale constituției de la 1822 ; curțile imperiale au răsunat, deci, de larma plîngerilor și boierilor români. Odată cu restabilirea relațiilor dintre ruși și turci prin convenția de la Akerman (1826), nici nu mai putea fi vorbă de cele 77 de „ponturi" ale „constituției" democratice. Sub scutul Rusiei, reacțiunea biruie. *Anaforaua pentru pronomiile Moldovei* din 1827, acordată de Ioniță Sturdza și subscrisă de 22 de boieri de clasa I, reprezintă semnul vizibil al acestei biruințe și măsura revendicărilor integrale ale boierilor. Ei obțineau de a fi scutiți [1] : 1) de a-și da fiii la armată ; 2) de a plăti dări, fie personale, fie pentru case, masă, dobitoace, livezi ; 3) pentru iazuri, mori, velnițe, fabrici etc. ; 4) pentru dijmele luate de la țărani și pentru monopolurile, pe care le aveau pe moșiile lor ; 5) chiar pentru cîrciumile ce ar fi avut în oraș

[1] A. D. XENOPOL, *op. cit.*, p. 113.

etc. Un regim atît de nedrept, în care o oligarhie își însușea beneficiile statului fără a-și lua asupră-și nici una din sarcinile lui, se sprijinea, totuși, pe ipoteza că „așa a fost în toate timpurile în Țările Române și că niciodată clasa boierească n-a fost supărată cu nici un fel de dări sub orice cuvînt, nume sau închipuire“ [2]. Contestabilă în literă, teoria e adevărată în spiritul ei ; pe lîngă despotismul oriental privilegiul boieresc e a doua caracteristică a vechiului nostru regim, pe care unii istorici vor să ni-l prezinte ca pe o democrație rurală.

2. *Regulamentul organic* reprezintă expresia legală a regimului de privilegiu ; fără să introducă principii noi, el a consfințit deprinderi și abuzuri existente ; tocmai prin acest caracter de legiferare a unei situații de fapt, el devine o constituție ideală sau, în orice caz, normală și organică, pentru cei ce văd în structura juridică expresia tîrzie a unei vechi structuri sociale. Cunoaștem, de altfel, modul de formație a *Regulamentului :* el este opera colaborației marii boierimi cu Rusia, în care, prin inteligența luminată a lui Kiseleff, și chiar prin instrucțiile lui Nesselrode, Rusia reprezintă elementul moderator al armoniei sociale. Interesul de clasă era atît de mare și pofta de privilegiu atît de nestăpînită, încît, în lipsa unui reprezentant propriu, Kiseleff fusese silit să joace rolul de apărător al țărănimii împotriva boierimii române. Spectacol instructiv. Reacționara anafora a lui Ioniță Sturdza primește, deci, o consfințire legală : boierii sînt definitiv scutiți de orice obligațiuni materiale față de stat ; dările indirecte plătite odinioară și de dînșii

[2] *Uricariul*, II, p. 129.

sînt înlocuite cu birul plătit numai de țărani. Încercării lui Kiseleff de a fixa o dare funciară pe moșiile tuturor i-a răspuns refuzul comisiei prin jurnalul din 15 ianuarie 1830. „A se impune proprietarului îndatorirea către săteni, declara comisia, în scopul de a-i pune în stare să plătească birul, și a se impune totodată și proprietatea la dare funciară, ar fi a îndatori pe aceasta din urmă la un impozit îndoit fără a-i lăsa nici unul din foloasele, de care se bucură aiurea". Boierii interpretau cedarea unei părți de moșie ca un ajutor acordat țăranilor pentru a-și plăti birul ; uitau însă că ei își plăteau pămîntul prin dijmă și clacă [3]. Avea, deci, dreptate Kiseleff să aprecieze astfel inegalitatea noului regim regulamentar : *„La masse des habitants, scria el lui* Nesselrode [4], *paye en vérité à la noblesse directement les droits seigneuriaux. Elle leur paye indirectement les pensions et les traitements, puisqu'elle supporte exclusivement le poids des charges publiques"*. Căci prin *Regulament* și dregătoriile devenise, nu prin abuz ci legal, privilegiul exclusiv al boierimii.

3. Teoretic, regimul regulamentar al privilegiului a luat sfîrșit prin renunțarea unanimă și solemnă în ședința din 25 octombrie 1857 a divanului ad-hoc al Moldovei ; prin conglăsuire s-au votat, astfel, desființarea privilegiilor, egalitatea înaintea legii, fixarea contribuțiilor după avere, obligativitatea serviciului militar, accesibilitatea tuturor funcțiilor, fără condiții de naștere [5]. Cu solemnitate închidea,

[3] A. D. XENOPOL, *op. cit.*, p. 151.

[4] HURMUZ[AKI], *op. cit.*, p. 394.

[5] Proces-verbal nr. 12, în *Acte și documente privitoare la regenerarea României*, VI, pp. 130, 137 și 141—142.

deci, ședința Costache Negri, felicitînd adunarea de abnegația patriotismului ei, „care va fi prețuit nu numai de națiе ci și de Europa și de istorie".

Analizînd mai tîrziu textul dezbaterilor divanului și compoziția lui, Eminescu își scotea o armă politică : „Am afirmat, scria el [6], că instituțiile liberale de azi sînt în cea mai mare parte opera partidului conservator... Principiile toate însă ale constituției actuale au fost votate în *unanimitate* de adunarea ad-hoc din Moldova și au devenit programul întregii dezvoltări a statului român... Iată o adunare compusă din privilegiați, din boieri, condusă de vornici, care abrogă privilegiile, proclamă unirea României, egalitatea cetățenească, despărțirea puterilor publice, responsabilitatea ministerială, inviolabilitatea domiciliului și a persoanei, libertatea conștiinței ș.a.m.d. adică toată zestrea constituțională a Apusului, fără prețiosul concurs al patrioților roșii". Fără a insista, deocamdată, asupra stringentei contradicții a unui om care, după lupta unei vieți întregi împotriva liberalismului civilizator, brusc, și din nevoi polemice, revendica pentru partidul său meritul democratizării vieții noastre publice și al transplantării „zestrii constituționale a Apusului", ne rămîne să analizăm fenomenul în sine sub aspectul său psihologic și sociologic. Deputații divanului moldovenesc puteau fi în mare parte boieri ; renunțarea lor la privilegii nu era însă expresia unei libere determinări, ci al unui proces al spiritului public românesc, în desfășurarea căruia „vornicii" lui Eminescu au avut un rol de rezistență. Lăsați în voia lor și la adăpostul forței reacționare a Rusiei, ei și-au arătat

[6] M. EMINESCU, *Articole politice*, p. 102.

măsura dezinteresării lor democratice în *Anaforaua* lui Ioniță Sturdza și în *Regulamentul organic*. Peste viața noastră publică suflase, însă, vîrtejul revoluției pașoptiste ; săracă în rezultate imediate, ba chiar dezlănțuind o reacțiune firească, mișcarea revoluționară a produs un curent de opinie, peste care nu se mai putea trece ; meritul renunțării la privilegii nu revine deci „vornicilor" ce o votau, ci în parte, pionierilor ce o pregătiseră și, într-un sens mai larg, întregii atmosfere sociale europene de după 1848. Prin revoluție, axa vieții noastre s-a schimbat din răsărit în apus ; în dependența vieții morale și materiale apusene, privilegiul boieresc nu se mai putea menține la temelia unui stat modern ; după o scurtă pregătire și fără lupte sîngeroase, am beneficiat, așadar, și de data aceasta, de convulsiile seculare ale marilor popoare, a căror structură socială e, în adevăr, expresia unui proces natural de evoluție ; am înscris astfel, deodată, cifra globală a civilizației apusene, fără a mai proceda la însumări mărunte. Numai din porunca acestei necesități sociologice vornicii Costachi Rolla, Dumitru Miclescu, Lascăr Catargi, Manolachi Costachi, Vasile Sturdza, Grigore Șuțu, Ion Cantacuzino sau logofătul Alecu Balș au votat, alături de Ioan Roată, Chirilă Ciocîrlie, Dănilă Bălan, Toader sin Pavel sau Simeon a Stancei, abrogarea privilegiilor, egalitatea cetățenească, libertatea conștiinței, și multe alte drepturi, pentru care cursese atîta sînge sub cuțitul ghilotinei pariziene. Fenomenul, de altfel, nu-i singuratic ; un divan de „vornici" a votat în unanimitate la 1857 abrogarea privilegiilor, principiul regimului nostru istoric ; o cameră cu majoritate conservatoare avea să voteze apoi la 1866 constituția, prin care ni se

acorda, după cum declara raportorul [7], „toate libertățile publice, înconjurate de toate garanțiile ce-a putut prevedea pînă acum spiritul uman". Și aici, deci, o relativă realitate a aparentului paradox al lui Eminescu. „Instituțiunile sînt în cea mai mare parte opera partidului conservator", — cu o îndoită restricție : procesul opiniei publice în sensul liberalismului constituțional și-a descris curba împotriva rezistenței celor ce trebuiau să-l confirme acum ; pe de altă parte, prefacerile sociale nu se realizează, în genere, prin voința oamenilor, ci prin necesitatea legilor sociale ; liberalismul constituției de la 1866 ca și renunțarea la privilegii sînt efectul dependenței tînărului nostru stat față de popoarele apusene cu o civilizație mult mai înaintată ; limitat la atît, meritul e al celor ce au luptat în spiritul epocii și nu al celor ce, după cum vom vedea, n-au procedat decît prin rezistențe și capitulări succesive.

[7] Ședința din 16 iunie, *Monitorul oficial*, 17 iunie 1866.

III

1. Privilegiul fiscal devine privilegiul politic: mentalitatea „constituțională" a proiectelor boierești de după 1821. 2. Privilegiul politic în constituția cărvunarilor. 3. Privilegiul politic sub Regulamentul organic. *4. Revoluția pașoptistă și privilegiul politic. 5. Restricțiile lui Kogălniceanu. 6.* Convenția *și privilegiul politic. 7. Statutul lui Cuza și privilegiul politic. 8. Constituția de la 1866 și privilegiul politic. 9 Constituția nouă zdrobește, în sfîrșit, regimul privilegiului politic.*

1. Dacă principiul privilegiului n-a putut rezista presiunii ideologiei apusene împrăștiate peste întreaga Europă; dacă prin deplasarea axei vieții noastre morale și materiale, prin revoluția de la 1848 se pregătise calea renunțării „spontane" și unanime de la 25 octombrie 1857 — aceasta înseamnă doar un pas spre o democratizare cu un caracter fiscal sau social și nicidecum politic. Încă de la izgonirea fanarioților începuse o mișcare constituțională; „partidele" erau în căutarea unei constituții; proiectele aveau, după afirmația lui Alecu Russo [1], tendința comună de a restrînge puterea ocîrmuirii și a pune țara sub epitropia boieriei.

[1] A. RUSSO, *Scrieri*, Ed. Minerva, p. 22.

În *Shedion de reformăluirea stăpînirei țărei Moldovei* se cerea stăpînirea unui domn pe viață, înconjurat de „șese și opt familii cele întâiu a pământului", tot pe viață. În 30 de articole se prevedea apoi scutirea boierilor de bir : „Boierii ce sînt cinstiți cu caftane, prevedea art. 24, să nu fie puși la birul capului, locuitorii să fie datori a le lucra două zile pe săptămînă tot gospodarul" ; în privința slujbelor : „Afară de știutele și ispitelele familii, și acei cu știință și pracsis de a oblădui, declara art. 28, alți netrebnici și de neam prost și fără moșie mai virtos, sau altă stare să nu poată intra în slujbele orișicare a țării, măcar și un ocolaș". Într-un cuvînt, nici un fel de principiu constituțional ; vechiul absolutism oriental era înlocuit prin regimul privilegiului oligarhic.

Un alt proiect, cunoscut sub numele de „ponturile popilor", cerea în art. 5 ca „Ocîrmuirea țării să fie de domn împreună cu *gherusie* alcătuită de opt boieri din cei dîntîiu", care se vor schimba „la toți trii ani" și aceștia „vor fi din fiecare neam cîte unul din cele opt neamuri" ; în privința birului : „Neamul boieresc, glăsuia art. 6, e nesupus nici unei dări" ; în privința slujbelor : „Cinurile să nu se dea la proști și mai ales fără hotărîrea acelor 8 boieri" ; în privința scutelnicilor : „Privilegiile scutelnicilor să se întărească". Și acest proiect țintea, deci, la înlocuirea vechii domnii absolute printr-un fel de oligarhie venețiană. Un al treilea proiect se întemeia tot pe oligarhie, dar cerea, în schimb, stabilirea unei monarhii ereditare : „Domnia, glăsuia art. 2, să meargă în moștenire la fiul cel mai mare, ori lipsind el, apoi la neamul cel mai aproape de același sînge". Mai intransigent la oligarhismul său, arzul boierilor refu-

giați la Cernăuți cerea Porții de-a dreptul suprimarea domnului și înlocuirea lui cu un sfat de boieri, avînd în frunte un baș boier [2] — adică, întemeierea unei republici oligarhice !

2. Față de proiectele reacționare ale boierilor moldoveni, proiectul de la 13 septembrie 1822 al „cărvunarilor" reprezenta, negreșit, elementele unui progres în sens constituțional, cu care ne-am ocupat altă dată [3]. Privit sub raportul politic, proiectul „cărvunarilor" își menținea, totuși, caracterul oligarhic ; sfera privilegiaților politici se lărgise cu puțin. Prin subordonarea lui față de lege (§ § 19—23) și, în caz de conflict, prin precăderea sfatului obștesc, domnul devenise, în adevăr, constituțional ; nodul problemei stă, însă, în compoziția acestui sfat. El se alcătuia din mitropolit, episcopii Romanului și Hușului, din „toate persoanele înfiin'ătoare a divanurilor și a departamenturilor, din cîte un boier vechil rînduit de la fieștecare ținut (§ 20)" — adică din 16 boieri ținutali și din tot personalul divanurilor, din care cei mai mulți puteau fi boieri mici. După calculul lui Xenopol, compoziția sfatului obștesc era următoarea : 3 fețe bisericești + 16 boieri ținutali (printre care aveau să fie aleși mulți boieri mici) + 7 boieri mari din divanul judecătoresc + 15 boieri ai celor trei divanuri de clasa a II-a (mai toți boieri mici) = 41 boieri, din care majoritatea boieri mici. Sub aspectul unui regim constituțional, proiectul „cărvunarilor" nu avea, prin urmare, caracterul unei democrații politice ; compus numai din boieri aleși tot de boieri, sfatul obștesc nu poate fi, deci, considerat ca o expresie legală a țării.

---

[2] *Uricariul*, VI, p. 132.

[3] E. LOVINESCU, *op. cit.*, p. 56 sqq.

3. Dacă o astfel de constituție, opera unei mișcări revoluționare, ignora, din punctul de vedere politic, existența altor clase sociale decît a boierimii, cu atît mai mult avea s-o ignoreze *Regulamentul organic*, instrumentul politic al oligarhiei. Domnul cîrmuiește constituțional : e singurul cîștig al ideologiei apusene. *Adunarea obștească ordinară* avea însă un caracter exclusiv boieresc ; în Moldova ea se compunea din 35 de deputați (3 prelați + 16 boieri de clasa I aleși în Capitală + 16 deputați ai ținuturilor) ; în Muntenia, din 42 de membri (3 prelați + 20 boieri de clasa I aleși în Capitală + 19 deputați ai ținuturilor). Aleși și alegători trebuiau să fie boieri. Țara politică era, deci, redusă la o singură clasă socială restrînsă.

4. Nu de la astfel de principii înguste a pornit și mișcarea de la 1848. Revoluția pariziană avînd ca punct de plecare reforma electorală a votului universal, era firesc ca Proclamația de la Islaz să nu se ocupe numai de egalitatea civilă ci și de egalitatea politică a tuturor cetățenilor. Ea declara, deci, că : „Poporul român dă înapoi la toate stările, dreptul cel vechi (?) de a avea reprezentanți în generala adunare ; decretă de azi înainte alegerea largă, liberă, dreaptă unde tot românul are dreptul de a fi chemat și unde numai capacitatea, purtarea, virtuțile și încrederea politică să-i dea dreptul de a fi ales". Și apoi hotăra : „Egalitatea drepturilor politice (§ 2) și „Adunanța generală compusă de reprezentanți ai tuturor stărilor", iar în vederea alegerii „adunanței generale extraordinare constituante", decreta ca alegător pe „tot românul de la vîrsta de 21 ani în sus, de orice religie, de orice stare, liber și independent și a cărui purtare nu va fi fost defăimată prin acte

publice". Deși nu încă direct, ci de două grade, acest fel de vot universal reprezenta un imens progres față de sistemul oligarhic al *Regulamentului organic*.

5. Kogălniceanu proceda și el, firește, prin lărgirea bazei electorale a divanului, față de trecut dar și cu restricțiunile pe care i le impunea temperamentul său tradiționalist. În *Dorințele partidei naționale*[4] el declara principial că : „Adunarea obștească de astăzi neînfățișînd decît interesele unei stări, adică a boierilor, trebuie modificată într-altfel, ca să fie reprezentate în ea, cele de căpetenie interese ale țării, adică *proprietatea, comerțul, slujbele făcute statului, capacitatea și agricultura*". În *Proiectul* său de constituție[5] el țărmurea, cam astfel acest principiu electoral. „Deocamdată" dreptul de vot se exercita :

1. de toți proprietarii ce au *una sută fălci pămînt* sau o zidire și altă avere nemișcătoare de valoarea unei mii de galbeni, și ca alegători, de toți ocîrmuitorii averilor bisericești, episcopi, egumeni și protopopii ținuturilor ;

2. de toți slujbașii statului, afară de simplii scriitori în cele administrative și judecătorești, și de toți militarii cu rangul de ofițeri, unii și alții în funcțiuni active cît și retrași după șase ani, de slujbă ;

3. de toți staroștii de corporație și de toți negustătorii patentari de starea I ;

4. de capacități, profesori și mădulari ai corpurilor învățate cunoscute de stat, medici, chirurgi, spițeri, advocați, literați și artiști ;

---

[4] *Anul 1848...*, v. IV, p. 98.
[5] *Ibidem*, v. III, p. 131

5. în sfîrșit, de toate comunele sătești ale țării, care trimit din sînul lor doi alegători, și anume vornicelul și întîiul paznic.

6. Prin legea electorală, anexată la *Convenția* de la Paris din 19 august 1858, alegătorii erau împărțiți în primari și direcți [6]. Alegătorii primari din județe trebuiau să aibă un venit funciar de cel puțin 100 de galbeni. Alegătorilor direcți li se cerea un venit funciar de 1 000 de galbeni, iar în orașe, un capital funciar, industrial sau comercial de 6 000 de galbeni (art. 4.); pentru eligibilitate trebuia un venit de cel puțin 400 de galbeni. Alegătorii direcți alegeau doi deputați în județe; în orașe, la București, și Iași, trei deputați; la Craiova, Ploiești, Brăila, Galați, Ismail, doi; la celelalte capitale de județ, cîte unul; alegătorii primari din județe numeau în fiecare plasă cîte trei alegători, care, întruniți în capitala județului, alegeau un deputat (§ 10). Legea electorală a *Convenției* era de un democratism atît de neîndestulător, încît, după cum spunea ziarul „Tribuna" [7]: „Convenția, pe de-o parte, ștergea privilegiul; pe de alta, însărcina pe privilegiați cu facerea legilor de egalitate"; sau după cum arăta Em. Cretulescu [8] *„La Convention organise plus solidement l'aristocratie foncière dans un pays qui doit tous ses malheurs à la constitution féodale, de la propriété.* Cela suffit pour la condamner". Cu o astfel de lege electorală structura noastră politică nu putea fi decît oligarhică: numai proprietatea funciară (capitalul mobiliar aproape nu exista) exprima voința națională, redusă, astfel, în Moldova la **1 724 de ale-**

[6] *Acte și documente*, VII, 356.

[7] „Tribuna", 18 iunie 1859.

[8] EM. CRETULESCU, *La Roumanie*, 1859.

gători pentru 2 000 000 de oameni și în Muntenia la 2 072 la o populație de 2 500 000 de oameni [9]. Principiul averii era atît de restrictiv, încît în județul Ismail „corpul electoral" se compunea dintr-un singur alegător care, formînd biroul electoral ca președinte, secretar și corp electoral, se alegea pe sine însuși „cu majoritate de un vot, adică unanimitate" [10].

7. Cum rezolvarea problemei agrare nu se putea realiza cu ajutorul unei adunări ce-și avea originea în însăși proprietatea funciară, schimbarea legii electorale se prezenta ca o necesitate politică... Prin strînsa lor dependență, era însă firesc ca rezistența conservatoare să se arate tot atît de tenace față de amîndouă reformele. Anunțată în fiecare an, legea electorală era amînată cu încăpățînare de către cei ce beneficiau de regimul privilegiului politic. În fața unei opoziții atît de înverșunate, nu-i mai rămăsese lui Kogălniceanu decît calea loviturii de stat.

Rezultat al ei, statutul lui Cuza [11] prevedea două colegii electorale : al alegătorilor primari și al alegătorilor direcți. Alegătorii primari erau toți cei ce plăteau o dare între 48 și 110 lei, după mărimea comunei, și patentarii, pînă la clasa a V-a inclusiv ; alegătorii direcți erau toți cei ce plăteau o dare de cel puțin 4 galbeni și știau ceti și scrie. Scutiți de cens erau : preoții, profesorii, doctorii, avocații, inginerii, pensionarii cu cel puțin 2 000 de lei anual.

---

[9] A. D. XENOPOL, *op. cit.*, p. 396.

[10] *Monitorul oficial al Moldovei*, 16 și 28 martie 1866.

[11] *A. D. XENOPOL, Domnia lui Cuza*, I, 397 ; IDEM, *Ist[oria] part[idelor] polit[ice]*, p. 462 ; V. KOGĂLNICEANU, *Actele de la 2 mai*, p. 3.

În comune, 100 de alegători primari alegeau cîte un alegător direct. Numărul deputaților era de 1 la 25 000 de locuitori, ceea ce făcea un total de 160 de deputați. Pentru a putea fi deputat se cerea vîrsta de 30 de ani calitatea de alegător și știința de carte. Statutul mai prevedea și înființarea unui senat conceput ca un factor ponderator, compus din cîțiva membri de drept și 64 de membri numiți de domn.

Sub aparența unei democratizări a vieții publice, sensul „Statutului" reprezenta o relativă distrugere a oligarhiei agrare în favoarea puterii centrale. La începutul dezvoltării oricărui stat, democrația înseamnă consolidarea puterii guvernamentale. Efectele legii lui Cuza s-au arătat imediat : din 160 de deputați, numai 11 au mai fost reales în adunarea din 1865. În locul lor au apărut pe scena vieții publice oameni noi : țărani, orășeni nepregătiți pentru viața politică, susceptibili însă de a deveni în mîna domnitorului un instrument politic în sensul vederilor lui.

8. Legea electorală a constituției de la 1866 a ieșit dintr-o tranzacție între conservatori și liberali prin care puterea politică a revenit iarăși în mîna proprietății funciare [12]. S-au înființat, astfel, o cameră cu patru colegii și un senat cu două : din aceste șase colegii, patru erau rezervate proprietății mari ; unul țărănimii, mai mult prin vot indirect, și unul industriei, comerțului și inteligenței ; stăpîni prin legea electorală pe voința națională, conservatorii au acceptat în schimb, toate libertățile constituției belgiene de la 1866.

---

[12] FRÉDERIC DAMÉ, *Histoire de la Roumanie contemporaine*, 1900, p. 169.

Revizuirea de la 1884, a legii electorale, sub presiunea lui C. A. Rosetti, a redus colegiile camerei la trei, fără să schimbe principiul censitar ; prin începuturile de organizare a unei burghezii orășenești, o parte din putere a trecut, însă, de partea capitalului mobiliar...

9. Pentru desăvîrșita democratizare a vieții publice au trebuit, totuși, treizeci de ani de agitație politică în sînul partidului liberal, mai ales după absorbirea elementelor capabile ale mișcării socialiste, și a mai trebuit, cu deosebire, presiunea inexorabilă a evenimentelor de după războiul mondial. Suprimat prin art. 46 al convenției, privilegiul fiscal și social și-a supraviețuit, așadar, sub forma privilegiului politic al regimului censitar pînă în zilele noastre. Egalitatea în fața morții a grăbit, poate, și egalitatea în fața urnii.

Departe de a considera votul universal ca pe o realitate și, deci, ca pe o creațiune organică a poporului român, noi nu-i recunoaștem decît germenii posibilităților viitoare de progres. Plecînd de la punctul de vedere al structurii revoluționare a societății noastre, nu privim instituțiile numai prin prisma elaborației evolutive a psihei colective, ci le privim și ca factori generatori de noi deprinderi sufletești și de viitoare realități sociale. Votul universal este, negreșit, și azi prematur ; el nu răspunde nici unui nivel cultural corespunzător, nici unei adevărate conștiințe politice. Regretăm, totuși, că n-a fost aplicat încă de la 1848, așa cum o doreau vizionarii revoluționari ; aplicîndu-se atunci, alta ne-ar fi fost astăzi conștiința cetățenească. În țările de formație evolutivă, instituțiile pot fi expresia exactă

a realităților lor morale și materiale ; venite cu anticipație pe calea interdependenței și sincronismului vieții contemporane, în țările de formație revoluționară, instituțiile au rolul de stimulatoare a acelor realități. Printr-un exercițiu continuu de 75 de ani, votul universal ar fi devenit azi o realitate socială ; chiar după o scurtă aplicare de cîțiva ani, se poate observa începutul de trezire a conștiinței politice a maselor.

IV

1. Adevărata rezistență a vechiului regim se concentrează în jurul proprietății rurale. 2. Lupta este dominată de două teorii contradictorii asupra dreptului istoric al proprietății rurale.

1. Lupta pentru privilegiul electoral s-a desfășurat paralel cu lupta pentru apărarea proprietății rurale. Limitîndu-se în sînul unei clase restrînse, lupta politică putea deveni obiectul unor tranzacțiuni fără repercusiune în masele populare : nicăieri țărănimea nu e un factor politic. Lupta în jurul pămîntului a luat, însă, un caracter mult mai aprig ; pentru proprietar, pămîntul reprezintă o forță politică și un principiu de dominație, singurul vestigiu al unui regim de privilegiu integral, abolit prin art. 46 al convenției ; pentru țărani el reprezintă însăși posibilitatea existenței lor. Pe cît creștea deci presiunea țărănimii, fără a deveni, totuși, în nici un moment revoluționară, pe atît se organiza și rezistența aristocrației funciare. Istoria României contemporane s-ar putea rezuma, fără exagerare, la lupta încinsă în jurul proprietății rurale ; începută prin pătrunderea principiilor Revoluției franceze asupra proprietății burgheze, încă din prima jumătate a veacului trecut, ea n-a luat sfîrșit decît în zilele noastre, prin zdrobirea definitivă a oligarhiei rurale

și înlocuirea ei printr-o oligarhie bancară cu tendințe de industrializare. Urmărind conflictul forțelor ideologice și economice, din care a ieșit România modernă, trebuie să acordăm o largă atenție, cu deosebire, proprietății rurale, piatra de temelie a vechiului regim.

2. Lupta agrară a fost dominată de concepțiile originii proprietății rurale : de o parte, concepția boierilor, întemeiată pe dreptul de proprietate absolută asupra unor moșii grevate de servitudini numai din pricina necesităților economice ; de alta, concepția apărătorilor țărănimii, întemeiată pe dreptul istoric al plugarilor asupra moșiilor devenite boierești prin uzurpare și abuz. Problema agrară a primit azi o soluție practică în nici o legătură cu aceste două teorii asupra originii proprietății. De ne ocupăm, totuși, mai amănunțit de ele, n-o facem decît din intenția de a dovedi insuficiența principiului istoric în rezolvarea problemelor sociale și economice. Cît timp soluția chestiunii agrare a fost căutată în dreptul istoric, ea n-a putut fi găsită. Istoria nu ne-a adus decît controversa ; partidele s-au organizat, deci, pe terenul celor două teorii opuse, fără ca discuțiile să fi ajuns la vreun rezultat ; numai cînd persuasiunea s-a dovedit ineficace, Kogălniceanu a recurs la arbitrariul loviturii de stat. Continuînd însă a rămîne pe terenul dreptului istoric, reforma lui nu putea fi integrală. Abia după război am reușit să ne desfacem de sub dominația teoriilor reacționare. Statele nu se mai conduc azi de principii tradiționale, ci de concepții juridice moderne și de necesități actuale. Ideea de proprietate a evoluat ; ea nu mai are caracterul de inviolabilitate a revoluției burgheze, sub scutul căreia s-au desfășurat discuțiile timp de trei

sferturi de veac. Rămînînd încă individuală, ea e privită azi prin calitatea funcției sale sociale : pămîntul e al aceluia ce poate produce cea mai mare cantitate de bunuri [1].

La lumina acestei noi concepții, timidele împroprietăriri, de la Kogălniceanu și pînă la război, s-au transformat în expropriere, deocamdată parțială [2] și, în curînd, probabil, integrală. După ce au pasionat atîta opinia publică și au întețit luptele noastre politice, teoriile originii proprietății rurale au devenit astăzi pur academice.

---

[1] E. LOVINESCU, *Istoria civilizației moderne*, v. I, p. 102.

[2] S-au expropiat anume :
2 625 850 ha în Regat
1 525 248 ha în Transilvania
1 481 920 ha în Basarabia
la :
599 525 de țărani în Regat
350 000 de țărani în Transilvania
357 010 de țărani în Basarabia

V

1. Şi ştiinţa are două concepţii diferite asupra originii proprietăţii. 2. Radu Rosetti şi teoria originii ţărăneşti a proprietăţii. 3. N. Iorga susţine aceeaşi teorie. 4. A. D. Xenopol împărtăşeşte aceeaşi teorie.

1. În timpul luptelor politice în jurul posesiunii pămîntului teoriile asupra originii proprietăţii s-au grupat după interesele celor două clase sociale în luptă. Deputaţii boieri susţineau proprietatea istorică boierească ; deputaţii ţărani susţineau, dimpotrivă, originea ţărănească a proprietăţii. Cînd agitaţiile de la începutul veacului al XX-lea şi, mai ales, răscoalele de la 1907 au dat o tragică actualitate problemei rurale, istoricii noştri au început să se ocupe şi ei în mod ştiinţific de chestia originii proprietăţii. În urma studiilor sau numai prin sugestiunea evenimentelor şi a legăturilor politice, s-au împărţit, însă, şi dînşii, în două : unii recunoscînd proprietăţii o origine ţărănească, alţii, şi mai ales în timpurile mai noi, recunoscîndu-i o origine boierească.

2. După ce prin studii mai vechi („Revista nouă", din 1888) nu recunoscuse ţăranilor, decît un drept de uzufruct asupra hotarului moşiei boiereşti, prin lucrarea sa mai nouă, *Pămîntul, sătenii şi stăpînii în*

Moldova, d. Radu Rosetti a pus bazele „științifice" ale teoriei originii țărănești a proprietății, — teorie sprijinită pe existența unui drept românesc, identic la românii transdanubieni, ca și la românii din Transilvania, Galiția, Moldova și Muntenia.

Înainte de întemeierea domniei, adică înainte de jumătatea veacului al XVI-lea, Moldova s-ar fi compus dintr-o aglomerație de sate fără stăpîn ; în afară de jerebia proprie fiecărui locuitor, restul moșiei era stăpînit în devălmășie ; țăranul era, așadar, de două ori proprietar : individual și în comun. Cneazul era ocîrmuitorul și judecătorul ereditar al satului, fără a fi și proprietarul moșiei. În loc de a avea însă o jerebie ca orice sătean, el avea două sau trei, stăpînite în aceleași condiții ca și proprietatea țăranilor. Pentru slujba lor de judecători, cnezii percepeau de la săteni a zecea parte din rodul pămîntului, o parte din rodul stupilor ; aveau dreptul exclusiv de moară și de cîrciumă și dreptul la trei zile de clacă. Aceasta e situația găsită de Bogdan-Dragoș : o țară fără stăpîn, fracționată în sate, ocîrmuite de cnezi ereditari, care nu erau însă și proprietari ai pămîntului. Din oportunitatea politică, Bogdan a menținut, în genere, vechea situație. Domnul, ca și urmașii săi, n-a dat curtenilor decît satele cnezilor morți fără urmași și nu le-a dat, de altfel, proprietatea moșiei, ci numai situația avută de cneazi : adică proprietatea cîtorva jerebii și privilegiile cunoscute pe baza calității sale de judecător și nu de stăpîn al pămîntului. Această organizație ar fi ținut în tot timpul veacurilor XIV, XV, XVI și s-ar fi continuat chiar și în veacul al XVII-lea, și jumătate din veacul al XVIII-lea. Alături de situația legală s-a dezvoltat, însă și abuzul. Prin caracterul lor de ereditare, a început să se atribuie chiar și vechilor cnezi dreptul de proprietate a pămîntului ; uzurparea s-a efectuat apoi de boierii

veacurilor XIV, XV, XVI : prin defectuoasa redactare a hrisoavelor de danie (judeciile satelor erau date cu tot hotarul) şi prin alte încălicări (de pildă, dreptul de a vinde judecia, cu consimţămîntul domnului), din simpli judeci, boierii au început a se considera drept stăpînii moşiei. Sensul dijmei şi al clăcii, legat numai de judecată, s-a pierdut cu timpul : el a fost conceput ca o plată a ocupării pămîntului boieresc. Cotropirea abuzivă a fost apoi consfinţită prin urbarele domnilor fanarioţi de la jumătatea veacului al XVIII-lea.

3. Şi ideile d-lui N. Iorga, în ceea ce priveşte organizaţia vechii vieţi agrare a românilor, merg, spre recunoaşterea unui „drept românesc" deosebit de regimul feudal al Apusului şi de regimul romano-bizantin al lumii răsăritene. Acest „drept" îşi împlîntă rădăcinile în viaţa popoarelor trace. Pe o moşie neîmpărţită locuiau urmaşii unui moş întemeietor sau colonizator. Satul, pe cît se poate, se ţinea departe de orice amestec şi înrudire cu alte sate. Sătenii erau egali între dînşii şi n-aveau o clasă conducătoare. Sarcina de cîrmuire şi a judecăţii o aveau juzii sau cnezii, aleşi dintre locuitorii satului ; pentru nevoile mai generale de apărare a unei văi întregi, se alege dintre juzi un voievod. „Într-un cuvînt, întreaga Ţară Românească era acoperită de astfel de sate fără stăpîn, fără concurenţă între bogaţi şi săraci, fără primejdie, dar fără putinţă de dezvoltare" [1].

[1] N. IORGA, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, 1908, p. 7. Acelaşi punct de vedere este apoi expus în *Développement de la question rurale en Roumanie*, Iassy, p. 1917. Respingerea existenţei acestui „drept românesc" care ar fi îmbrăţişat amîndouă clasele sociale, pe proprietari şi rumâni, în C. GIURESCU, *Despre rumâni*, în „Analele Academiei", tom. XXXVIII, seria a II-a.

După înființarea domniei, în veacul al XIV-lea, în Țara Românească, găsim o țărănime liberă, stăpînă colectiv pe pămînt ; boierimea veacurilor XIV și XV, compusă din cîțiva dregători, fără capital, nu putea încălica proprietatea țărănească. Numai prin circulația banului și introducerea traficului cu ajutorul negustorilor balcanici, și, mai ales, prin sarcina tributului către sultan, proprietatea mică a intrat într-o fază critică, iar boierimea a început să cumpere pămînturile țăranilor sărăciți.

În Moldova, formația statului are întrucîtva caracterul cuceririi : voievodul maramureșan aducea obiceiuri înrîurite de regimul feudalității ungurești. Domnul e înconjurat de *cnezi* = *equites*, cărora le cedează o parte din autoritate și drepturi feudale asupra unuia sau a mai multor sate : judele moldovean devine un dregător, un ureadnic al stăpînului ; pe la jumătatea veacului al XVI-lea juzii sînt înlocuiți cu totul de oamenii boierești.

Într-un cuvînt, pe baza unui drept vechi țărănesc, de natură mai mult colectivă, s-a suprapus un drept nou boieresc, individual, ca în sistemul romano-bizantin, cu renunțarea treptată a domnului la rosturile lui de intervenție prin judecată, dijmuire, globire — aceasta pînă către sfîrșitul veacului al XVI-lea. În urma crizei financiare din veacul al XVI-lea, țăranii au început a-și vinde proprietățile sau, cum proprietatea era indiviză încă, își vindeau mai mult dreptul de întrebuințare. Astfel de „cumpărături" pe preț anormal, dictate de nevoie, au dus la anexarea moșiei țăranilor liberi la domeniul particular al boierilor ; prin slăbiciunea autorității centrale, țăranii au fost, așadar, reduși la vecinătate.

Procesul de formație a latifundiilor s-a efectuat mult mai repede în Muntenia ; în Moldova el a mers mai încet și printr-o lentă confuzie a țăranului liber, dator numai cu dijmă, cu țăranul neliber, *colonul, vecinul,* care mai datora și claca.

Prin tratatele încheiate la 1595 de Mihai Viteazul și Aron-Vodă cu Sigismund Bathory, li s-a impus și Principatelor condițiile feudalității moștenite de la regatul de odinioară al Ungariei. Ca un efect al acestui tratat trebuie privită și „legătura lui Mihai-Vodă", atît de pomenită în veacul al XVII-lea, a fixării țăranului de pămînt [2]. În veacul al XVIII-lea, țăranii deveniți *rumâni* sau *vecini*, legați de „jirebie", în Moldova, de delniță, în Muntenia, erau obligați, pe lîngă *dijmă* și la o *clacă*. Abia sub Constantin Mavrocordat (în Muntenia la 1746 și în Moldova la 1749), în schimbul creării scutelnicilor și a poslușnicilor, contribuabili cedați exclusiv boierilor, s-a suprimat, în sfîrșit, șerbia. Vecinii și rumânii au dispărut, devenind țărani liberi, dar nu scutiți de sarcini : în același timp se recunoștea însă și proprietarilor situația legală de stăpîni de moșie.

4. Lăsînd la o parte calea ipotezelor privitoare la epoca de dinaintea întemeierii Principatelor, și A. D. Xenopol s-a încercat să aducă dovezi luate din veacul al XVIII-lea despre dreptul țăranilor asupra mo-

[2] Această teorie asupra cauzelor „legăturii lui Mihai-Vodă" ca un efect al tratatului, încheiat la 26 mai 1595 cu Sigismund Bathory, enunțată întîi de N. Bălcescu, a fost primită și de N. Iorga și I. Nistor. Respingerea ei în C. GIURESCU, *Organizarea socială în Țara Românească*, cursul stenografiat din an. 1915—1916, p. 26 sqq.

ţiilor unde erau aşezaţi [3]. Cele 38 de documente, pe care se sprijină el, supuse criticii riguroase a lui G. Panu, nu îndreptăţesc însă concluziile democratice ale istoricului [4].

[3] A. D. XENOPOL, *Domnia lui Cuza Vodă*, p. 419 sqq.
[4] G. PANU, *Cercetări asupra stării ţăranilor*, v. II, p. 612 sqq.

VI

1. G. Panu susține originea boierească a proprietății, cel puțin după datele cunoscute ale istoriei. 2. Teoriile lui C. Giurescu asupra românieî *și asupra proprietății.*

1. Concepția unor sate libere și fără stăpîni, a unei proprietăți pur țărănești, a unor cnezi ereditari cu privilegii pe baza atribuțiilor judiciare, și a unor boieri ce au moștenit și atribuțiile și privilegiile problematicilor cnezi (mai ales în Moldova), a fost combătută de alți cercetători ca un simplu roman istoric. Îndeosebi, G. Panu a tratat ipotezele istorice ale d-lui Radu Rosetti drept adevărate „mistificări“ [1]. Nu putem intra în discuțiuni polemice asupra originii proprietății rurale, cu atît mai mult cu cît problema e încă nerezolvată ; din această nerezolvare ne scoatem tocmai unul din argumentele împotriva ineficacității dreptului istoric în soluția problemelor sociale. Ieșind, în bună pare, din daniile domnești (danii numeroase mai ales în veacurile XIV și XV, proprietatea particulară, după

[1] G. PANU, *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute.* 2 vol. Buc. 1910 și, mai ales, în *O încercare de mistificare istorică sau cartea d-lui R. Rosetti, „Pămîntul, sătenii și stăpînii“*, Buc. 1910.

dovezile lui Panu [2]), a preexistat, totuşi, descălicării. Ca şi în restul Europei, dijma reprezintă chiria, plătită de cultivatorul aşezat pe o moşie străină, ca preţ al folosinţei pămîntului şi nu pentru dreptul de judecie ; aceasta în epoca istorică, în veacul al XVI-lea ; cît despre veacurile XIV şi XV, nimic nu dovedeşte teoria d-lui Rosetti. Despre clacă nu se face menţiune expresă decît în veacul XVIII ; în documentele veacurilor XIV, XV, XVI nu se pomeneşte formal de obligaţia ţăranilor de a face clacă ; de nu găsim însă termenul, faptul exista de mult. Nu putem cunoaşte numărul zilelor de lucru datorite proprietarilor în veacurile XIV, XV şi XVI. D. Radu Rosetti a fixat în mod arbitrar această clacă la trei zile, deşi nici un document nu ne dă indicaţii utile ; chiar şi pentru veacul al XVII-lea sîntem reduşi la ipoteze ; din documente ar reieşi, totuşi, că fără a fi fixată printr-un aşezămînt, claca era determinată în Moldova de obiceiul legat din vechi, după care sătenii lucrau pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti ; în Oltenia, după cum reiese din documentele austriece, ţăranii lucrau după *trebuinţa* proprietarului ; deşi erau la discreţia stăpînilor, se pare, totuşi, că nu se abuza prea mult... Introducînd sistemul clăcii din Transilvania, austriecii au statornicit numărul zilelor de clacă la 48 — cifră enormă. În cele mai aprige reclamaţii ale lor, boierii moldoveni nu pretindeau decît 36 de zile ; iar numărul de 12 zile, hotărît de Constantin Mavrocordat, n-a trecut niciodată, prin abuz, la mai mult de 31 de zile ; nici chiar împovărătorul aşezămînt al lui Al. Moruzi n-a atins această cifră ; în Muntenia claca n-a depăşit cele 15 zile ale lui Caragea. Ne-

[2] *Idem, Cercetări* etc. T. I. p. 123.

avînd un regim stabil al clăcii, domnii s-au amestecat, în genere, în tot veacul al XVII-lea în raporturile dintre proprietari și țărani pentru a fixa condițiile de muncă. În ceea ce privește libertatea individuală în veacurile XVI și XVII, atît în Muntenia cît și în Moldova, țăranii se puteau strămuta; de erau împiedicați uneori, motivul sta în fisc. Plătind *cisla* (impozitul) și arătînd satul unde voiau să se așeze pentru a fi impuși și acolo, țăranii erau oameni liberi[3].

Din cele mai vechi timpuri găsim, așadar, pe țărani așezați, pe moșii boierești, mănăstirești sau domnești: încă din veacul al XV-lea și pînă în veacul al XIX-lea au făcut clacă și au dat dijmă. Istoricește, nu se poate dovedi dreptul lor de proprietate asupra moșiilor ocupate. Despre epoca de dinainte de veacul al XV-lea nu avem informații; nu sîntem, deci, în măsură de a ști de am avut o clasă de mici proprietari deposedați cu timpul de o clasă stăpînitoare, ceea ce ar fi cu putință; și în apusul Europei a existat o mică proprietate, pe care a acaparat-o apoi clasa dominantă. La originea proprietății noastre istorice nu găsim, însă, decît proprietatea mare, care crește mereu; chiar și mica proprietate răzășească e o derivație a marii proprietăți.

2. Și în cercetările atît de serioase ale lui C. Giurescu[4] teoria originii țărănești a proprietății e privită ca o fantezie istorică. Studiile lui Giurescu se ocupă,

[3] G. PANU, *op. cit.*, II, p. 631.

[4] C. GIURESCU, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în „Analele Academiei Române", Memoriile Secției istorice, Seria a II-a, XXXVII, și *Despre rumâni*, în „Analele Academiei Române", secția istorică, Seria a II-a, XXXVIII.

mai ales, cu *rumânia* și cu așezămîntul lui Mihai Viteazul, considerate de unii istorici ca fenomene tardive și cu un caracter de uzurpare. *Rumânia,* după cercetările lui Giurescu, se constată, dimpotrivă, în Țara Românească, din cele mai vechi timpuri. Ea nu e efectul *legăturii* lui Mihai Viteazul, așa cum a susținut-o întîi Bălcescu și apoi d-nii Radu Rosetti, N. Iorga și Nistor, ci s-a produs încă din a doua jumătate a veacului al XIV-lea ; din primele acte asupra locuitorilor satelor, găsim pe țărani în puterea proprietarilor moșiilor pe care trăiesc. După cele dintîi date istorice, structura socială a poporului român se prezintă alcătuită din două strate : una liberă, formată din proprietari, și alta neliberă, compusă din țăranii de pe moșiile lor.

Înainte de 1600 nu putea nimeni trăi în Țara Românească ca om liber fără pămînt. Faptul are o explicație pur fiscală. Rumânirea omului liber fără moșie e o consecință a principiului fiscal că proprietarul e responsabil de birul rumânilor. Această situație durează pînă în veacul al XVII-lea. Numai de la Mihai Viteazul începem să găsim și oameni liberi, semn al schimbării concepției fiscale. Răspunderea colectivă e înlocuită cu răspunderea directă, individuală. Proprietarul nemaigarantînd birul oamenilor veniți pe moșia lui, nu mai e un motiv ca omul liber, fără pămînt, să devină „rumân". Mihai Viteazul n-a introdus deci „rumânia" și nici n-a consfințit-o ; ea exista ca stare legală. Cuvintele documentului din 1613 (baza istorică a legăturii lui Mihai) : „care pe unde se va afla, acela să fie rumân în veci", nu se puteau, deci, raporta nici la proprietari, nici la vecini (altă categorie socială nu

existaj, ci la rumânii fugari, la orășeni, la proprietarii fugiți vremelnic, în urma expediției lui Sinan, ce produsese o mare dislocare de oameni în toată țara. Pe aceștia așezămîntul lui Mihai Viteazul îi fixa acum ca „rumâni" în locurile unde se aflau.

VII

1. Istoricul luptelor agrare: importanța tratatului de la Adrianopol din 1829; limitări necesare. 2. Regulamentul organic *și problema agrară.*

1. Teoriile asupra originii proprietății sînt, așadar, contradictorii; caracterul divergent al dreptului istoric explică, de altfel, și înverșunarea luptelor politice în jurul pămîntului. Urmînd să studiem procesul de dizolvare a vechiului regim agrar sub influența ideologiei și a capitalismului apusean, ne vom ocupa și de aceste lupte.

Punctul de plecare al revoluției agrare este, după părerea tuturor economiștilor, tratatul de la Adrianopol din 1829 care, prin clauza libertății exportului de cereale, a introdus un element nou în problema agrară.

Prețul cerealelor ridicîndu-se prin export, era firesc ca agricultura să ia avînt... Avîntul luat n-a revoluționat însă brusc situația noastră economică, după cum cred unii economiști, și nici n-a smuls „Principatele din vechea lor toropeală", nici nu le-a atras „cu violență în vîltoarea vieții capitalismului modern, care a produs și la noi în chip vertiginos aceleași efecte, ca peste tot unde pătrunde: a distrus

regimul nostru medieval și a întemeiat în locul său domnia burgheză" [1]. Începuturile revoluției noastre, după cum am văzut, au avut un caracter pur ideologic ; efectele economice s-au arătat mai tîrziu și mai puțin caracteristice. Pentru a preciza importanța tratatului de la Adrianopol pentru exploatarea noastră agricolă, ajunge să dăm statistica semănăturilor ce s-au făcut în Moldova în 1833, adică în pragul tratatului, și cea din 1859, adică din momentul încheierii regimului regulamentar [2].

În 1833 s-au semănat anume, în Moldova, 313,042 de fălci, dintre care 111,937 de grîu, iar în 1859 întinderea totală a semănăturilor făcute a fost de 559,671 de fălci, din care 161,630 de grîu — cu alte cuvinte, pentru o epocă de 25 de ani avem un spor de 78,22% — ceea ce nu înseamnă o revoluție agrară, ci o creștere destul de normală față de un spațiu de timp atît de mare.

Al doilea caracter revoluționar atribuit tratatului de la Adrianopol e de a fi fost punctul de plecare al unor noi raporturi între proprietari și țărani, ce aveau să ducă la reforma de la 1864, adică în investirea proprietății cu atributele proprietății burgheze. O dată cu creșterea prețurilor cerealelor și, deci, a rentei pămîntului, proprietarii au început să privească altfel moșia decît o priveau înainte, cînd nu producea decît pentru uz. Nesprijinindu-se pe schimb, forma de proprietate medievală avea un caracter aproape comunist ; proprietarul era mai mult un uzufructuar ; pe prețul anumitor obligații

---

[1] ȘT. ZELETIN, *art. cit.* în *„Arhiva"...*, an. III, nr. 2—3.

[2] *Statisticile lui D. C. Sturdza-Șcheianu, Acte și Legiuri*, III, cf. RADU ROSETTI, *Pentru ce s-au răsculat țăranii ?*, p. 105.

față de stăpîn, țăranii se puteau folosi de pămînt după nevoile lor. Prin devenirea pămîntului o marfă de schimb, era fatal să se precizeze raporturile destul de confuze dintre țărani și proprietari. Precizarea, la noi, s-a făcut mai întîi în sensul limitării dreptului de folosință a țăranilor asupra pămîntului pentru a trece la împroprietărire, și apoi, o dată cu evoluarea concepției juridice a proprietății, la expropierea parțială pentru a ajunge într-un viitor nu atît de îndepărtat, după cum se poate prevedea de pe acum, la exproprierea totală. Procesul de precizare a raporturilor dintre proprietari și muncitori, prin limitare, nu începe însă o dată cu tratatul de la Adrianopol și ca un efect sigur al libertății economice ; el începuse de mai de mult : urbarul lui Moruzi de la 1805 procedase la limitarea dreptului de folosință a țăranilor asupra pămîntului ; *Regulamentul organic* nu reprezintă, așadar, decît o formă mai accentuată a unui proces în curs.

2. Fără a intra în amănuntele dispozițiilor agrare din *Regulament*, ne vom opri, totuși, asupra lor pentru a le desprinde sensul general și pentru a studia punctul de vedere al reacțiunii conservatoare în cea mai esențială problemă a vieții noastre naționale.

Regulamentul este opera exclusivă a marii boierimi ; elementul lui „democratic" nu e reprezentat prin acțiunea micilor boieri [3], ci prin influența re-

[3] Pentru Moldova, comisia proiectului de *Regulament* se compunea din vornicul Mihai Sturdza și vistiernicul Const. Cantacuzino Pașcanu, numiți de Jeltuhin ; vornicul Costache Conachi și vistiernicul Iordache Catargiu, aleși de divan, și Gh. Asachi ca secretar ; în Muntenia : Grigore Băleanu, Gh.

lativă a lui Kiseleff. Studiindu-l, configurăm deci concepțiile oligarhiei conservatoare în materie de proprietate funciară. Procesul de limitare a folosinței țăranilor se fixează și mai mult în secția a VII-a, Cap. III a *Regulamentului.* Legiuirea lui Moruzi acorda fiecărui țăran de la 4—12 fălci între Carpați și Siret și de la 2—6 între Siret și Prut, ca întindere de fînaț și imaș, nelimitînd cu nimic locul de arat; textul primitiv al *Regulamentului,* ieșit numai din concepția boierilor, nu acorda sătenilor decît 1 falce 16 prăjini — 3 fălci, întindere de fînaț și imaș, iar ca arătură, cîte $1^1/_2$ falce fiecărui locuitor fără distincție. Regulamentul recunoștea pentru prima dată în stăpînii de moșie niște adevărați proprietari grevați, totuși, cu dreptul de folosință a sătenilor pe 2/3 din suprafața moșiei. În ceea ce privește obligațiile sătenilor față de proprietar, legiuirea Moruzi fixa o cîtime de muncă, pe care d. Radu Rosetti o apreciază în echivalentul ei de timp la [4]:

$3^1/_2$ zile cu carul cu 4 boi,

6 zile cu carul cu 2 boi,

21 de zile cu palmele,

4 zile proaste, cu carul sau cu palmele, după puterea săteanului, și un număr nedeterminat de zile zise de meremet (reparație) de iazuri și la mori.

Regulamentul organic revenea la dispozitivul anterior legiuirii lui Moruzi, fixînd la 12 zile cu nart obligațiile țăranului. Fixarea timpului era însă iluzorie, deoarece art. 142 din *Regulamentul* muntean și 125 din cel moldovean calculau ziua după cantitatea de muncă. Această cantitate de muncă era atît

---

Filipescu, Ștefan Bălăceanu, Alex. Villara, cu Barbu Știrbei ca secretar. Ambele comisiuni au lucrat la București sub președinția consilierului de stat Mințiaki.

4 Radu Rosetti, op, cit., p. 50

de exagerat evaluată încît, tot după calculele d-lui Radu Rosetti, săteanului cu 2 boi, îi venea : 15 zile cu carul cu 2 boi şi 37 de zile cu palmele, plus un număr nehotărît de zile la meremetul iazurilor şi al morilor, iar săteanului cu 4 boi : 2 zile cu carul cu 4 boi, 5 cu carul cu 2 boi şi 37 de zile cu palmele. Cu alte cuvinte, *Regulamentul* limita, pe de o parte, dreptul de folosinţă al ţăranului asupra pămîntului, iar pe de alta, sporea considerabil obligaţiile lui faţă de proprietar ; în afară de aceasta, el mai îngreuna şi dreptul săteanului de a se muta. Mutarea nu era cu putinţă decît în ultimul an al unui period de şapte ani, anunţîndu-se cu un an înainte şi plătindu-se vistieriei birul şi stăpînului valoarea boieresculul pe un an întreg înainte.

Atitudinea lui Kiseleff în chestiunea ţărănească e vrednică de a fi amintită. Imparţial prin stiuaţia lui de străin, inimos şi binevoitor faţă de ţărani prin caracter, doritor de a administra o ţară prosperă, el a fost stînjenit în acţiunea lui binefăcătoare şi prin lăcomia încăpăţînată a boierilor şi prin interesul Rusiei de a-şi atrage simpatiile boierimii, singurul factor politic al ţării. Studiind problema agrară din punctul de vedere al obiceiului pămîntului, el se convinsese că ţăranii erau „deprinşi să se folosească, afară de puţine excepţiuni, de întinderea de pămînt ce le venea la socoteală“ [5]. Pentru a preveni noi revolte ţărăneşti, aşa cum se întîmplase cu un an înainte, el a propus deci amînarea publicării *Regulamentului* şi îndulcirea condiţiilor. A obţinut însă numai amînarea publicării. După alte stăruinţe infructuoase, a fost nevoit să vie la Iaşi, unde, în sfirşit, a obţinut de la boieri o mică rectificare în so-

[5] Scrisoare confidenţială adresată la 14 martie 1832 lui Mircovici.

cotirea zilei de muncă și un spor al întinderii de pămînt (2 fălci, 30 de prăjini pălmașului ; 3 fălci, 70 de prăjini mijlocașului și 5 fălci și 30 de prăjini fruntașului). Proiectul comisiei, cu observațiile lui Kiseleff, a fost prezentat Adunării obștești la 9 martie 1833 ; textul definitiv al *Regulamentului* menținea întinderile de pămînt prevăzute de proiectul sfatului administrativ și anume :

5 fălci 30 de prăjini pămînt săteanului fruntaș
3 „ 70 „ „ „ mijlocaș
2 „ 30 „ „ „ codaș,

iar cîtimea de muncă revenea, după calculele d-lui Radu Rosetti [6] :

Pentru locuitorul cu 4 boi	8 zile	cu carul cu 4 boi
	11 „	„ „ 2 boi
	37 „	„ palmele.
Pentru locuitorul cu 2 boi	21 de zile	cu carul cu 2 boi
	37 „	„ palmele.
Pentru pălmaș	6 zile	cu carul cu 2 boi
	54 „	„ palmele.

În Muntenia, dreptul de folosință a săteanului nu fusese limitat înainte de *Regulament*, cum fusese în Moldova prin urbarul lui Moruzi. La alcătuirea legilor agrare, boierii s-au arătat atît de lacomi, în unele privințe, încît, scurt timp după aplicarea lor, a fost necesar să introducă modificări. Textul definitiv al *Regulamentului* acorda țăranului :

1. 400 de stînjeni p. la cîmp și 300 la munte pentru casă și curte.

[6] RADU ROSETTI, *op. cit.*, p. 72.

2. Cîte 1/2 pogon de islaz de cap de vită pînă la 5 vite mari.

3. Trei pgoane de fînaţ celui ce va avea 5 vite.

4. Trei pogoane de arătură, ori cîte vite ar avea.

Cîtimea de pămînt dată ţăranului muntean era, aşadar, mult mai mică decît cîtimea acordată ţăranului moldovean ; în schimb, nartul zilei de muncă era mult mai bine chibzuit în Muntenia. Dacă pentru Moldova cele 12 zile de muncă valorau în realitate 53 de zile, după calculele lui N. Bălcescu, ele făceau însă 56 de zile în Muntenia şi 84 în Moldova [7].

[7] N. BALCESCU, *La Question économique*, pp. 32—38.

VIII

1. Revoluția pașoptistă și problema agrară. 2. Divanurile ad-hoc și problema agrară. 3. Materialismul istoric și problema agrară. 4. Comisia europeană *și problema agrară. 5.* Convenția de la Paris *și problema agrară*

1. Frățească, entuziastă, umanitară, atitudinea revoluționarilor pașoptiști față de țărani și de problema agrară a rămas, totuși, pînă la urmă într-o fază sentimentală. Nimic nu ne face mai evident caracterul pur ideologic și imitativ al revoluției noastre decît atitudinea revoluționarilor față de „frații săteni", cărora li se spunea în proclamație : „Dumnezeu s-a milostivit ; după atîtea cercetări ni se alină durerile și prin schimbarea ce s-a făcut ni se dete fericirea. De acum înainte nu veți mai fi tîrîți de dorobanți, bătuți și căzniți, silindu-vă din ograda voastră ca să vă ducă la beilicuri și la drumuri ; căci cele șase zile de lucru vi s-au iertat, claca și iobăgia asemenea vi s-au iertat și peste trei luni veți fi cu toții moșneni peste un petec de pămînt". Cu toate promisiunile sale, guvernul voia să convingă pe proprietari de necesitatea de a da țăranului „o mică părticică de pămînt trebuincioasă pentru hrana lui", ceea ce nu înseamnă, desigur, o atitudine demagogică. Punîndu-se pe baza unui program destul de

modest, revoluționarii n-au voit să rezolve chestiunea agrară prin violență, ci prin persuasiune ; în vederea strîngerii pîinii de pe cîmp, ei au reînființat, în mod provizoriu, chiar claca, pe care o declarase desființată la început [1]. Propaganda făcută la sate se dezvolta alături de propaganda făcută printre proprietari ; raționaliști, revoluționarii credeau în puterea de convingere a cuvîntului. Dezamăgirea nu avea, de altfel, să întîrzie. Dezbaterile comisiei proprietății, adunată la 10 august sub președinția lui Alex. Racoviță și vicepreședinția lui Ion Ionescu, aveau să facă dovada zădărniciei speranțelor revoluționare. Compusă dintr-un număr egal de reprezentanți ai proprietarilor și ai sătenilor, comisia a rămas pe terenul expunerii de principii dictate de interese divergente, de clasă. S-a admis doar „sfinția" proprietății, după ce se va fi dat o „părticică" și țăranilor ; voind să treacă la precizări, ședințele comisiunii au fost suspendate la 19 august printr-un decret al locotenenței domnești, deoarece „seanțele din zi în zi deveneau mai tempestuoase".

2. În ziua de 9 noiembrie, s-a depus pe biroul Divanului ad-hoc al Moldovei o petiție a țăranilor, prin care aceștia cereau ca, pe baza răscumpărării, să devină proprietarii pămînturilor, pe care le lucrau pînă la proporția de două treimi a întinderii moșiei [2]. Petiția țăranilor a trezit, pe dată, o furtună în sînul divanului. Comisiei reprezentanților marii proprietăți, compusă din Vasile Sturdza, Lascăr Catargiu, Gr. Balș, G. Sturdza și D. Miclescu, rînduită după propunerea lui Kogălniceanu, prezintă un ra-

[1] D. C. STURDZA-SCHEIANU, *op. cit.*, p. 617.

[2] D. Radu Rosetti stabilește ca autor probabil al acestei petiții pe V. MĂLINESCU, *op. cit.*, p. 210.

port, citit în ședința de la 3 decembrie. După o respingere a revendicărilor țărănești, care constituie expunerea cea mai documentată a istoricului proprietății, privită din punctul de vedere al boierilor, majoritatea comitetului propunea următoarele principii în viitoarea organizație a proprietății funciare :

1. Suprimarea plății pămîntului prin lucru.

2. Adunarea legiuitoare să fixeze un termen pînă la care raporturile dintre proprietari și țărani să se rezolve prin bună înțelegere.

3. De la aceeași dată, raporturile să fie determinate de o lege votată de adunare.

4. Legea să se bazeze pe principiul respectului proprietății, dar să ție seamă de condițiile de viață a lucrătorilor de pămînt.

Minoritatea comitetului marilor proprietari a prezentat și ea o propunere, cerînd, regularea definitivă a relațiilor dintre proprietari și locuitori și statornicirea unor principii care, fără a jigni drepturile proprietarilor să împace și interesele locuitorilor". Propunere vagă, care amîna, mai ales, soluția atît de anevoioasă a chestiei agrare. Majoritatea comitetului micilor proprietari propunea ca locuitorii să se folosească de pămînturile ce le aveau atunci, ca boieresculsă fie răscumpărat în bani, și ca, pentru pămînturile cerute de țărani peste cel hotărît de lege, să intervină libera înțelegere. Sub forma unui amendament la propunerea locuitorilor săteni avem o altă propunere importantă a cîtorva deputați din toate clasele (pe lîngă episcopul Ghenadie Șendre, arhimandritul Neofit Scriban, arhimandritul Melhisedec, amendamentul e iscălit, între alții, și de cunoscutul Vasile Mălinescu). Propunerea acestor deputați constituia un răspuns propunerii marilor proprietari, în sensul unei expuneri istorice a drepturi-

lor țăranilor asupra pămîntului ; ea susținea că dijma era singura răsplată a pămîntului ocupat, „pe cînd munca către stăpînul moșiei e un adevărat boieresc, adică privilegiul". La urmă propunea : „răscumpărarea boierescului, lăsarea în întreaga și deplina stăpînire a sătenilor a cîtimii de pămînt atribuită prin așezămînt, după statu quo", ceea ce, după expunerea istorică a drepturilor țăranilor asupra cel puțin două treimi din moșii înseamnă o reducere apreciabilă a pretențiilor țărănești și o recunoaștere la asigurarea descendenților pînă la concurența celor două treimi din suprafața pămîntului — revendicare primită apoi de toți partizanii țărănimii, inclusiv Kogălniceanu, în marea luptă dusă în jurul proprietății rurale.

Față de aceste propuneri contradictorii, fără să mai vorbim și de alte propuneri individuale, discuția nu putea merge mai departe decît cu primejduirea unității morale atît de necesară.

Pentru a nu surpa principiul însuși al Unirii prin dezbinări premature, Divanul a sfîrșit prin a se uni, tacit, cu părerea lui Mihail Kogălniceanu, ca să se înscrie printre dorințele lui și alcătuirea unei reforme, care „să fie un pas înainte în favoarea lucrătorului de pămînt ; acest pas să țintească la ridicarea boierescului sau a muncii îndatoritoare și la stabilizarea locuitorilor. Chipul, sistemul, timpul și toate celelalte măsuri deslușitoare ale reformei să le lăsăm viitorului guvern, viitoarei legislative". În ziua de 19 decembrie, neobținînd majoritatea nici una din propuneri, rezolvarea problemei agrare a fost din nou amînată, pentru a nu-și căpăta o soluție relativă decît la 1864.

În Muntenia, mai cuminte, divanul nemaiocupîndu-se de organizarea interioară, nici n-a mai fost o

discuție în chestia agrară, inoportună în preajma Unirii [3].

3. Și în rezolvarea problemei agrare, ca și în emanciparea noastră politică, materialismul istoric vede presiunea burgheziei apusene. „Am arătat la locul cuvenit, scrie d. Zeletin [4], că interesul burgheziei apusene era de a face la noi cele mai bune afaceri și de aceea ea avea nevoie de o țărănime română cu stare, ca să-i fie o bună clientă : adică să simtă trebuință de mărfurile ei și să aibă cu ce le plăti. Și după cum în propriile colonii burghezia se silește a lumina pe indigeni și a deștepta în ei trebuințe noi, ca să poată consuma cît mai multe fabricate, tot astfel, și din aceleași temeiuri, ea a intervenit în Principatele Române după pacea de la Paris, cerînd grabnice măsuri pentru îmbunătățirea soartei țăranilor. Desigur că conducătorii noștri aveau bune temeiuri de a nu indispune capitalismul apusean, atotputernicul nostru protector de pe atunci, alungînd țărănimea română de pe moșiile boierești, prăbușind-o în mizerie și îndobitocire, și nimicind astfel orice putere de consumație."

---

[3] Divanul nu s-a închis, totuși, înainte ca deputatul țăran Tănase Constantin să nu se fi ridicat în numele țăranilor pentru a arăta că, fiind dictată numai de considerațiuni naționale, tăcerea lor nu trebuie înțeleasă ca o acceptare a nenorocitei lor situații. „Dacă n-am deschis gura, spunea Tănase Constantin, ca să spunem asuprirea de moarte ce ne apasă, asuprire care în aceeași vreme este și nenorocirea țării, pricina este că am înăbușit în fundul inimilor noastre amintirea tuturor suferințelor clasei noastre, pentru a nu lua în seamă acum decît suferințele țării întregi. Cu toate acestea, nimeni să nu ia tăcerea noastră ca o dovadă că sîntem mulțumiți de starea noastră lăuntrică de acum. Noi ne gîndim înainte de toate cu o grijă nesfîrșită, ca și voi toți, să apărăm autonomia Patriei noastre obștești".

[4] ȘT. ZELETIN, *op. cit.*, în „Arhiva...", an. V, nr. 1, p. 43.

În ceea ce privește emanciparea politică, am arătat altă dată cum trebuie privită acțiunea burgheziei apusene ; problema românească se încadrează în problema mult mai mare a integrității Imperiului otoman ; chestiunea economică e dominată sau numai combinată cu o chestie pur politică ; în țesătura ei se mai amestecă apoi și oportunitățile momentului istoric precum și elementul, ponderabil încă al factorilor individuali călăuziți de sentimente sau de concepții personale. Chestiuna nu se reduce, așadar, la jocul atît de simplu al determinismului economic ; ea e mai complexă. Și în problema agrară, aplicația materialismului istoric reprezintă nu numai o simplificare, ci și o falsificare a adevărului... Înainte de a fi devenit o chestiune europeană, problema rurală a fost cea mai acută problemă națională ; numai din neputința de a o rezolva singuri am adus-o în dezbaterea Comisiei europene.

4. Protocoalele Divanului fiind înaintate Comisiei europene întrunite la București, ea s-a ocupat de chestia rurală în cap. III al regulamentului ei [5]. Analizînd toate propunerile făcute, comisia a tras concluzia grabnicei nevoi „de a îmbunătăți starea populației rurale, luînd ca bază a unei reforme oborîrea boierescului prin mijlocul unei despăgubiri și constituirea țăranilor în proprietari funciari". Cum nu era cu putință să se ajungă la o înțelegere în privința întinderii de pămînt acordate țăranilor și a valorii despăgubirii, acordate proprietarilor, comisia a fost de părere că, dacă reforma va fi lăsată „în grija părților interesate, ea nu va putea niciodată să fie operată cu echitate și spre mulțumirea tuturor".

[5] D. C. STURDZA-SCHEIANU, *op. cit.*, vol. II, p. 167 ; R. ROSETTI, *op. cit.*, p. 319.

Neputînd propune o soluție, comisarii Austriei, Franței și Prusiei se menținеau în considerația generală a emancipării țăranilor, dar, pe de altă parte, și a ușurării „stăpînilor de moșii de îndatoririle foarte împovărătoare ce le incumbă către clăcași și către urmașii lor bărbătești". Reclamînd și ei reforme, sau mai bine zis *îmbunătățirii*, comisarii Angliei, Rusiei și Sardiniei se întindeau mai mult asupra progresului realizat prin *Regulamentul organic*. Comisarul Angliei nu admitea chiar prefacerea țăranului în proprietar al pămîntului, pe care-l cultiva, pentru a nu se viola principiile proprietății și pentru a nu se aduce vreo pagubă țăranilor, deoarece copiii generației actuale aveau să rămînă fără pămînt. Subliniem această atitudine a Angliei, cu atît mai mult, cu cît, în concepția materialismului istoric prin expansiunea capitalismului său, Anglia e privită ca adevărata creatoare a României moderne. În ceea ce privește Unirea, din pricina intereselor sale politice, Anglia ne-a fost multă vreme dușmană [6], și în chestia rurală, ea s-a arătat potrivnică împroprietăririi și partizană a menținerii regimului feudal al *Regulamentului organic:* iată unde duc principiile simpliste !...

5. Într-o astfel de șovăire, chestiunea țărănească a ajuns la *Convenția* de la Paris. Prin stipulațiile actului de la 19 august 1858, vechiul regim al privilegiului, și deci al inegalității, a fost teoretic suprimat ; în ceea ce privește însă rezolvarea problemei agrare, convenția se mulțumea cu vaga indicație a „grabnicei revizuiri a legiurii care regulează raporturile dintre proprietarii solului cu plugarii în

[6] E. LOVINESCU, *Istoria civilizației române moderne*, v. I, pp. 177—178

vederea îmbunătăţirii soartei ţăranilor". Cu alte cuvinte, rămînînd nerezolvată, chestiunea a fost trimisă pe de-a-ntregul părţilor interesate şi, cum regimul electoral impus de *Convenţie* era reacţionar, înseamnă că proprietarii aveau să decidă despre propria lor soartă ; de aici şi întîrzierea rezolvării problemei agrare şi nevoia loviturii de stat. „Buna stare a ţărănimii" nu este, prin urmare, opera capitalismului apusean în căutarea unei clientele înstărite. Plecînd de la teorii generale şi simplificatoare, şi de data aceasta materialismul istoric nu se reazămă pe realităţile istorice mult mai complexe : trecînd la studiul lor, ar fi constatat cu surprindere că Anglia, ţara prin excelenţă a burgheziei, se punea, alături de Rusia, pe terenul regimului regulamentar şi că, în loc de a grăbi soluţia proprietăţii funciare rurale, conferinţa Marilor Puteri de la Paris a întîrziat-o printr-un regim electoral, sprijinit pe marea proprietate.

IX

1. Problema revine intactă sub Cuza. 2. Proiectul conservator al guvernului Barbu Catargiu. 3. Discursul și atitudinea lui Kogălniceanu. 4. Discursul și atitudinea lui Barbu Catargiu

1. Pusă încă din 1848 în sensul emancipării, chestia agrară a trecut prin toate fazele, asupra cărora ne-am oprit, fără să fi căpătat vreo soluție. Revenind, deci, intactă sub domnia lui Cuza, ea s-a prefăcut repede într-un element de agitație internă și de învrăjbire a partidelor. O publicistică întreagă s-a dezvoltat în jurul ei, menționăm, cu deosebire, broșura [1] conservatorului Manolache Costache Iepureanu, ce recunoștea grevarea dreptului de proprietate al boierilor prin dreptul de folosință al sătenilor pînă la concurența a două treimi din întinderea moșiei, adică principiul esențial în jurul căruia se dădea marea luptă agrară.

2. Venită în discuția Comisiei centrale din Focșani (27 iulie 1860), chestiunea rurală a fost rezolvată printr-un proiect de lege conservator. Bizuin-

[1] M. COSTACHE IEPUREANU, *Chestia locuitorilor privită din punctul de vedere al Regulamentului organic și al Convenției*, Iași, 1860.

du-se pe articolul 118 al *Regulamentului organic* al Moldovei și art. 144 al legiuirii lui Știrbei din 1851, în care țăranul era considerat ca simplu *chiriaș* al pămîntului, autorii proiectului au desființat dreptul de folosință al țăranilor asupra pămîntului, recunoscîndu-i doar ca embaticari pe locuințele lor și pe sădirile de vii și de pămînturi, cu obligația să-și plătească embaticul „în bani sau în natură, după obiceiul osebitelor localități" ; declarîndu-i apoi liberi, îi lăsau în voia tocmelilor prin bună înțelegere. Venind în adunările de la Iași și București sub forma, în care principiul libertății proprietății era interpretat exclusiv în folosul proprietarilor, proiectul de lege nu și-a căpătat o rezolvare ; a trebuit, deci, să reapară, după unificarea definitivă a Principatelor, în discuția Camerei întrunite la București. Ieșind din faza principială, chestia agrară a intrat din acest moment în faza decisivă. Lupta parlamentară din 1862 e una din cele mai încordate ; în ea s-a concentrat rezistența regimului oligarhiei agrare, nu atît împotriva burgheziei cît a democrației rurale, aliatul ei firesc. Această luptă tragică între două regimuri, din care unul atins de moarte, deși, prin nedreptatea legii electorale, stăpîn încă al parlamentului, iar celălalt, puternic prin forța mulțimii anonime, dar lipsit, din oportunitate politică, de sprijinul liberalismului muntean, această luptă, zicem, se rezumă în ochii posterității în duelul oratoric dintre doi oameni — dintre Mihail Kogălniceanu și Barbu Catargiu : În Catargiu, conservatorismul își apără cetățuia ultimă a proprietății ; prin campania împotriva privilegiilor și prin energica lui acțiune pentru împroprietărirea țăranilor, Kogălniceanu părea omul lumii noi. De fapt, el era numai distrugătorul vechiului regim oligarhic și ex-

ponentul unei epoci de tranziție ; adevăratul creator al lumii noi, Ion Brătianu, stătea încă în umbră.

Problema agrară dominînd, pentru moment, întreaga noastră viață socială, era firesc ca moldoveanul Kogălniceanu să păşească în planul întîi.

3. În memorabilele lui discursuri de la 28 mai şi 1 iunie 1862 asupra îmbunătățirii soartei țăranilor nu prețuim atît elocința parlamentară, cît expunerea cea mai documentată, deşi tendențioasă, a chestiei proprietății pămîntului, sub îndoitul aspect al dreptului istoric şi al utilității sociale. Ea întunecă şi broşurile lui Vasile Boerescu, şi Manolache Costache şi articolele din „Românul" ale lui Ion Brătianu, ca şi discursurile lui V. Mălinescu sau Gr. Cuza din adunare.

După revoluția paşoptistă, soarta Principatelor fusese hotărîtă prin *Convenția de la Balta-Liman* de la 1849, în care se dispusese şi instituirea a două comisii pentru revizuirea *Regulamentului organic* în „părțile privitoare la drepturile şi îndatoririle dintre poprietari de moşii şi locuitori". Mulțumită acestor comisii şi fără concursul adunărilor generale, suspendate prin *Convenția de la Balta-Liman,* s-au născut aşezămintele de la 23 aprilie 1851.

În Moldova, spre cinstea lui Grigore Ghica, noul aşezămînt însemna un pas înainte față de *Regulament ;* în Muntenia el reprezenta însă un pas înapoi. Amîndouă legiuirile au respectat „stăpînirea țăranilor pe legiuitele lor pogoane", cu deosebire că în Muntenia din *locuitorii* ei au devenit *chiriaşi.* Pentru o bună legiferare, în sensul de revizuire şi de îmbunătățire, cerut de prevederile *Convenției de la Paris,* membrii Comisiei centrale de la Focşani ar

fi trebuit să cunoască următoarele așezăminte, în afară de cel regulamentar :

1. Așezămîntul din 1851 al lui Barbu Știrbei pentru Valahia.

2. Așezămîntul din 1851 al lui Grigore Ghica pentru Moldova.

3. Legiuirea lui Mihai Sturdza din 1844 pentru locuitorii de munte din Moldova, prin care, pentru aceste regiuni, boierescul fusese desființat în mare parte, înlocuindu-se cu o plată de 98 de lei o dată pentru totdeauna.

4. Contractul normal din 1846 pentru moșiile de peste Prut, din districtele Cahul și Ismail.

Membrii moldoveni ignorînd legiuirile Munteniei, iar membrii munteni ignorînd așezămintele Moldovei, proiectul Comisiei centrale a fost înjghebat fără cunoașterea necesară a chestiunii proprietății rurale. După dreptul istoric, interpretat de Kogălniceanu, țăranii nu aveau calitatea de *chiriași*, ci de *uzufructuari* ai pămîntului. Proprietatea în Principate era supusă altor condiții ca cea din Apus ; toate hrisoavele vechi îi dovedesc sensul mărginit. Cît despre clacă, ea nu izvora dintr-un drept al proprietății, ci era un drept de natură feudală, venit din Apus prin mijlocirea Ungariei și a Poloniei ; pînă la *Regulamentul organic* ea și-a păstrat caracterul clăcii franceze, introduse și în Polonia ; chiar și numărul de 12 zile de clacă era identic. Ea nu reprezenta, deci, o plată a pămîntului exploatat de țărani, ci un drept feudal al stăpînului asupra țăranilor așezați pe moșia sa, lipiți pămîntului — *glebae adscripti*. Cu mult înainte, ca în toate țările cu drept slav, ea avusese un caracter voluntar, și n-a devenit obligatorie decît după reducerea locuitori-

lor în robie, cînd din liberi au devenit *rumâni, vecini, iobagi*. Tot din obiceiurile şi legile slavone a ieşit şi îndatorirea de a da ţăranilor pînă la două treimi din moşie : ea se găsea în toate urbariile polone, ruseşti şi prusace.

Proprietatea funciară în Principate se regula, deci, după dreptul slav ; nu ţăranul ca individ era uzufructuarul pămîntului, ci comuna, care trebuia să ia măsuri ca toţi membrii ei să aibă pămînt ; faptul că ţăranul nu putea lăsa moştenire, nu constituie un argument împotriva dreptului său. Sarcina de a transmite mai departe folosinţa pămîntului a căzut asupra comunei : de aici şi dreptul regulamentar al insurăţeilor de a cere pămînt de arană şi de a dispune pînă la 2/3 din întinderea exploatabilă a moşiei... Punctul acesta de vedere a fost, de altfel, adoptat şi de comisarii Franţei. Prusiei şi Austriei, trimişi la faţa locului ca să studieze chestiunea rurală. In raportul lor adresat Comisiei internaţionale de la Paris, după un istoric al problemei agrare, ei mai adăugau între altele şi următoarele :

„Reclamînd libertatea individuală pentru ţărani, proprietarii mari au în vedere a desface proprietăţile lor de îndatorirea de a da ţăranilor pămînturi pînă la împlinirea celor două treimi a întinderii cultivabile a moşiilor lor ; ei merg pînă a pretinde să le poată lua înapoi părticelele de pămînt ce posedă azi. Dacă aceste cereri ale boierilor s-ar împlini, ar împovăra foarte grav condiţiunea ţăranilor, reluîndu-le pămînturile ce ei au cultivat şi care, prin munca lor, au dobîndit un preţ mai presus de claca legală. Apoi va da naştere vagabondajului în clasa rurală deposedată."

Cam la această pretenţie ajunsese o parte din boierimea, mai ales munteană : *libertatea proprietăţii*,

libertatea muncii; liber proprietarul, liber și țăranul — o adevărată catastrofă socială. Nici în Franța, nici în Germania, Austria sau Rusia țăranul n-a fost emancipat decît împreună cu pămîntul ocupat de dînsul. La obiecția că la emanciparea lui, țăranul apusean era încă șerb, pe cînd rumânia se desființase în Moldova încă de la 1764, iar vecinătatea se desființase în Moldova încă de la 1749, Kogălniceanu răspunde că, prin desființarea șerbiei, țăranii au încetat de a mai putea fi vînduți și schimbați fără moșie, sau despărțiți prin împărțeală, dar n-au încetat de a fi lipiți pămîntului, *glebae adscripti*, opriți de a se muta din sat fără voia stăpînului și siliți a se întoarce cînd fugeau — situație menținută pînă la *Regulamentul organic*, și dovedită și prin Condica lui Vasile-Vodă din 1646 și prin *Îndreptarea legii*, publicată din ordinul lui Matei Basarab în anul 1652 și în hrisovul domnului Moldovei Ioniță Sturdza și în Anaforaua boierilor Divanului Moldovei din 10 aprilie 1872. Abia *Regulamentul organic* a dat o libertate condiționată, menținînd totuși claca și boierescul. „Nicăieri, zicea Kogălniceanu, nici în țările latine, nici în țările germane, nici în țările slavone, țăranul din șerb nu s-a prefăcut în *lipit pămîntului* și din lipit pămîntului, din clăcaș, nu s-a prefăcut în cultivator liber, decît rămînînd stăpîn pe pămîntul exploatat de dînsul". Pretutindeni în Franța, Germania, Rusia, Austria, din *șerbi*, țăranii au devenit liberi de persoană, însă, lipiți pămîntului și clăcași; apoi claca ori s-a răscumpărat o dată pentru totdeauna, ori s-a prefăcut într-o dare bănească anuală. Soluția Austriei făcea pe țărani imediat proprietari, cu despăgubirea proprietarului moșiei sub garanția și cu participarea statului. Soluția Rusiei făcea pe țărani proprietari numai pe casă, pe îngrăditură, pe livadă și pe islazul

dinăuntrul satului ; iar pe locul de păşune, de arătură şi de fînețe, îl făcea, deocamdată, numai uzufructuar veşnic [2].

Soluțiuni în sensul emancipării țăranilor (liberîndu-i de clacă prin despăgubire şi făcîndu-i proprietari pe locurile stăpînite), au fost propuse şi pentru noi, fie de comisarii Austriei, Franței şi Prusiei, de la Bucreşti, fie de contele Walewski, în sînul conferinței de la Paris. Dacă, totuşi, Convenția din 7/19 august 1858 n-a rezolvat chestiunea țărănească e pentru că, fiind o chestie internă, comisarii au crezut că e mai firesc să lase pe seama guvernului român ca s-o rezolve. Expunerii istorico-juridice a problemei țărăneşti, privită nu numai la noi, ci şi în toate țările unde s-a pus şi a şi fost rezolvată, Kogălniceanu n-a uitat să-i adauge şi toate argumentele de ordin social, național şi uman, ce nu puteau da chestiunii țărăneşti decît o singură soluție : *împroprietărirea...* [3]

4. Trei prinți şi trei miniştri [4] au răspuns argumentării lui Kogălniceanu. Pentru posteritate nu va rămîne, însă, decît răspunsul lui Barbu Catargiu, în care se întrupa rezistența conservatoare sub toate formele. Un om de autoritate personală şi un mare talent oratoric, bazat nu pe solidaritatea argumentării, pe întinderea documentării juridice, pe claritatea expunerii, ci pe sobrietatea lapidară a expresiei, pe tonul sentențios al unor principii incon-

[2] M. KOGĂLNICEANU, discursul publicat în *Biblioteca Socec*, pp. 90, 93, 94, 95, 97.

[3] *Idem, Al doilea cuvînt*, de la 1 iunie 1862.

[4] BARBU CATARGIU, *Discursuri parlamentare*, 1859—1862.

testabile, afirmînd sfinţenia proprietăţii, precăderea moralei, pe autoritatea ce iese totdeauna dintr-o atitudine fermă şi, din punct de vedere personal, dacă nu şi de clasă, dezinteresată. Oratoriei lui Barbu Catargiu, atît de aforistică şi de incisivă, nu-i găsim echivalentul în istoria parlamentarismului român decît doar în forma ultimă a cuvîntărilor lui Petre Carp. Nu vom urmări argumentaţia celor patru discursuri agrare ale lui Catargiu, pentru că ele nici nu cuprind vreo argumentare juridică sau istorică ; vom da, totuşi, cîteva pilde pentru a fixa şi punctul de vedere intransigent al dreptului pur şi al moralei, din care se pune, şi mai ales caracterul de expresie lapidară, impresianantă a unei cugetări care, sub aspectul adevărurilor comune, rămîne, de fapt, paradoxală şi în contradicţie cu dreptatea socială.

La îndemnul lui Kogălniceanu de a-şi aminti că luase ca program : „totul pentru România şi nimic pentru noi", Catargiu răspundea :

„Da, dar n-am înţeles că România e despărţită în două tabere, în oamenii fără avere şi oamenii avuţi, şi că cei dintîi, singuri, sînt naţia, iar cei de al doilea nişte fiinţe afară de lege".

La argumentul că împroprietărirea va produce un spor de avuţie naţională, el riposta :

„Dacă principiile de economie nu vă dau alt mijloc de a înmulţi averile decît de a lua de la unii şi a le da altora, atunci sărace sînt acele principii !"

Sau în alt loc :

„Împărţirea slăbeşte, împuţinează dezvoltarea şi reproducerea averii, ea o întinde nu o măreşte.

Țăranii sînt partea cea mai mare din nație ; și o nație nu trăiește cu milostenia."

Și punînd apoi chestia pe terenul moralității, el argumentează :

„Dacă voiți să faceți pe țăran liber, trebuie să-l faceți virtuos, și ca să fie virtuos, trebuie să-l moralizați. Oare aceasta e virtutea ce trebuie s-o arătați nației : a răpi ce este al altuia ? a face dintr-înșii niște milogi, niște cerșetori cari, cu carabina în mînă, să ceară de la cei mai avuți decît ei punga sau viața ?"

Argumentului atît de solid al lui Kogălniceanu asupra necesității de a lega pe țăran de patrie, prin stăpînirea unei bucăți de pămînt, Barbu Catargiu îi răspundea trufaș :

„Oare patriotismul se vinde cu cotul de pămînt ? Patriotismul consistă în sentimente morale și frățești, în legături de interese reciproce, și eu socotesc că nu este un singur român care să zică : «nu sînt român pentru că am mai puțin decît altul și că nu sînt slobod a jefui pe cel ce are mai mult decît mine»".

Programul lui Catargiu se rezuma, firește, în emanciparea țăranilor, nu însă cu pămîntul ocupat de ei, adică în proletarizarea întregii țărănimi. Întorcîndu-se către apărătorii împroprietăririi, el îi apostrofa, totuși :

„Voiți să îmbunătățiți soarta țăranilor și tremurați de a le da libertatea ?"

Și apoi :

„Dați țăranilor libertatea și ei vor cumpăra pămînt, cînd vor socoti de trebuință ; și cînd vor ști cum să agonisească mai bine, vor ști să și păstreze".

De se va da țăranilor pământul răpit de la proprietari :

„Cîtă vreme se vor bucura în liniște de această avere așa căpătată ? Cîtă vreme nu vor fi și ei în ochii altora niște răpitori ?"

La argumentul că Austria și Rusia rezolvase chestia proprietății în favoarea țăranilor, Catargiu răspundea sofistic :

„Avem noi aceeași trebuință ca acele state de a lua de la cei bogați și a da celor săraci ca să ne sprijinim pe mulțime și să dominăm o minoritate puternică, de care ne-am teme ?"

Menținîndu-se, deci, pe terenul inviolabilității proprietății și a imoralității unui act de răpire silnică a pămîntului, nevoind să intre în discuția situației juridice și istorice a acestei proprietăți, Barbu Catargiu nu putea fi omul rezolvării chestiunii agrare. Marele lui talent de expresie lapidară, cu aparențe de adevăr etern, și autoritatea întregii lui activități politice, el și le-a pus în slujba unei acțiuni anacronice. Glonțele ce l-a răpus i-a dat moartea cea mai ușoară ; actul de la 2 mai 1864 și realizarea revoluției agrare l-au cufundat ,însă, în moartea mult mai tragică a uitării meritate.

X

1. Liniile generale ale împroprietăririi lui Kogălniceanu. 2. Critica d-lui Radu Rosetti. 3. Critica d-lui C. Garoflid. 4. Critica lui C. Dobrogeanu-Gherea. 5. Obiecțiile împotriva acestei critici.

1. Ca primă încercare de a da o soluție burgheză și liberală problemei agrare, împroprietărirea de la 1864 merită să fie studiată mai de aproape. Combătută cu înverșunare de o coaliție liberalo-conservatoare, în care însemnați bărbați politici își uitau trecutul și omenia pentru a-și satisface pasiunea politică ; condamnată de un iubitor al țărănimii ca V. Boerescu [1], sub cuvînt că e alcătuită „pe baza unui principiu socialist, unui principiu foarte trist pentru societatea noastră", ceea ce-l făcuse pe Kogălniceanu să-i răspundă : „dacă am venit aici cu principii socialiste, nu sînt principiile mele, sînt ale lui Walewski, ale lui Hardenberg și Stein, ale acelor bărbați care au scăpat monarhia lui 1848, ale bărbaților de stat ai Rusiei, cari au scos pe țărani din starea de sclavie și cari le-au dat mai mult decît dumneavoastră. Dacă acei oameni sînt socia-

[1] V. BOERESCO. *La Roumanie après la traité de Paris*, (în D. A. STURDZA, *Acte și Documente*, III, p. 79), publicată cu 8 ani înainte și foarte favorabilă țăranilor.

liști, atunci primesc să fiu și eu socialist" ; — respinsă de adunare și apoi impusă printr-o lovitură de stat ; primită la început de către toți ca un act revoluționar, legea agrară de la 1864 a devenit apoi obiectul unor severe critici din partea cercetătorilor problemei agrare. Pricina nu stă în însăși legea, cu un caracter vremelnic, ca orice lege, ci în faptul afirmării unei politici agrare, urmată apoi cu consecvență de toate partidele politice pînă-n zilele noastre. Nu se atacă, deci, o lege, ci însăși politica statului român față de cea mai importantă problemă a sa.

2. Călăuzit de ideea că în trecutul îndepărtat sătenii se bucurau de întreaga întindere a hotarului, în timp ce stăpînului nu-i rămînea decît „folosul uneia, două sau trei jirebii", d. Radu Rosetti a supus legiuirea lui Kogălniceanu unei severe critici [2]. Ca și în așezămîntul lui Moruzi (1805) sau în dispozițiile regulamentare (1831), el n-a văzut în ea decît o limitare progresivă a vechiului drept de folosință al țăranului asupra totalității pămîntului. În așezămîntul lui Moruzi se prevedea pentru întîia dată rezerva unei părți pentru trebuința exclusivă a stăpînului ; prin așezămîntul lui Ioniță Sturdza (10 martie 1828), rezerva ce privea la început numai fînețul și se limita numai la o pătrime a lui, a crescut la o treime și s-a întins la tot locul de hrană al moșiei ; fixată sub această formă și de dispozițiile regulamentare, ea a devenit punctul de plecare al tuturor cererilor țărănești. Însuși Kogălniceanu a susținut întotdeauna dreptul țăranilor la 2/3 din moșia boierului. Prin caracterul ei de violență putînd impune orice, reforma de la 2 mai 1864, i-a

[2] RADU ROSETTI, *op. cit.*, p. 414.

aruncat, totuși, pe țărani într-o situație inferioară situației regulamentare. Dreptul însurăților de a obține pămînt pentru numărul de vite cu care făceau boierescul, de nu era formal recunoscut în *Regulament*, era un drept de fapt ; nesocotindu-l cu totul, legea lui Kogălniceanu nu s-a gîndit decît la nevoile unei singure generații...

Îndreptățită în principiu, critica nu ține seama de dificultăți. Străvechiul drept al țăranului la folosința întregului hotar e o problemă controversată și improbabilă ; chiar dreptul țăranului la folosința a 2/3 din moșia boierilor, recunoscut de *Regulament*, era interpretat de proprietari, nu fără argumente, ca o simplă „chirie". Micșorînd cantitatea pămîntului, legea lui Kogălniceanu o recunoștea ca o proprietate a țăranului : formal cel puțin, o deosebire imensă. În mijlocul unei rezistențe atît de înverșunate, e tot ce au putut smulge un om de stat, care trebuia să aibă în vedere armonizarea claselor sociale, și un domn săpat de ura tuturor partidelor politice...

3. Considerînd soluția lui Kogălniceanu ca o soluție mai mult simbolică decît economică, d. C. Garoflid afirmă că, necorespunzînd nevoilor realității, reforma agrară se putea amîna. „Dacă răscumpărarea clăcii nu se făcea la 1864, scrie d-sa [3], cu dreptul lui de folosință la 2/3 părți ale moșiei, chiar plătind acest drept cu o dijmă sau o clacă mult mai ridicată, țăranul ar fi avut o situație mai bună ; enorma creștere a rentei pămîntului i-ar fi profitat și lui, și partea folosită de el s-ar fi mărit treptat și mecanic, îndestulînd toate noile generații de însu-

[3] C. GAROFLID, *Chestia agrară în România*, p. 19.

răței de atunci și pînă acum". Cu alte cuvinte, în așteptarea unor timpuri mai prielnice, iobăgia ar mai fi putut dura. Nu știm cît ; știm însă că, întreprinsă, oricît de nepotrivită ar fi fost cu realitățile noastre economice, reforma agrară nu se putea face decît în sensul emancipării țăranului ; înainte de a deveni o realitate, emanciparea ajunsese o forță ideologică care, prin interdependența vieții morale și materiale a Europei, biruise pretutindeni în jur și trebuia să biruie și la noi, chiar și pe această cale.

4. Folosindu-se de criticile aduse de d. Garoflid legii din 1864 și întregii noastre politici agrare, C. Dobrogeanu-Gherea le-a dezvoltat într-o lucrare de sociologie marxistă și de stilistică proletară [4]. De la dînsul va rămîne, cu deosebire, un cuvînt, de altfel, tot atît de barbar, ca și compoziția lucrării : *Neoiobăgia*. Și în interesul dezvoltării problemei agrare ce ne domină întreaga economie și în interesul punctului nostru de vedere asupra procesului mai mult ideologic al formațiunii civilizației române, credem necesar de a urmări elementele acestei impetuoase critici. Pornind de la concepția marxismului, C. Dobrogeanu-Gherea admite toate postulatele capitalismului ; instituțiile noastre liberale sînt, deci, privite ca o consecință firească a revoluției burgheze ; pentru a deveni însă forțe, ar fi trebuit să stabilească „o concordanță între ele și relațiile de producție și de organizare a ei". E tocmai ceea ce ele n-au făcut ; e ceea ce n-a realizat nici reforma de la 1864, nici întreaga noastră politică agrară.

[4] C. DOBROGEANU-GHEREA, *Neoiobăgia*, studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare.

La 1864, s-a dat la 467 840 de familii țărănești un milion opt sute de mii de hectare în trei categorii deosebite, dar în așa condiții, încît puțini din cei 72 de mii de fruntași au fost în stare să-și întemeieze o adevărată gospodărie. În această insuficiență C. Dobrogeanu-Gherea vedea „tendința ascunsă, dar destul de lămurită, de a face imposibilă viața neatîrnată a unei mici proprietăți". Marele suflet al lui Kogălniceanu nu merita nedreptatea unui astfel de proces de intenție [5]. Prin micimea lotului, gospodăria țărănească nu s-a putut, deci, organiza, iar proprietatea mare (și statul era cel mai mare proprietar) a fost lipsită de brațele foștilor clăcași. Mai mult decît atît : în miezul unei legi liberale ce crea proprietatea burgheză a pămîntului s-a pus și o dispoziție restrictivă, antiliberală : *inalienabilitatea*. Împiedicînd sau voind să împiedice proletarizarea țărănimii, urmează de la sine că o astfel de măsură nu intră în vederile marxismului, care țintește tocmai la proletarizarea ei. O țară țărănistă ar fi cerut, deci, o împroprietărire mult mai largă și ajutorul statului pentru procurarea inventarului necesar ; „dar tinerimea de la '48 n-avea deloc idealul acesta. Ea visa o țară civilizată de un tip mai înalt, asemănătoare cu cele din Occidentul european, într-un cuvînt, o țară burghezo-capitalistă, nu una țărănistă" [6]. Revoluția pașoptistă a avut, negreșit, un caracter burghez ; Kogălniceanu nu era, însă, un liberal burghez, ci un democrat țărănist. Studiilor sociologice li se cere și un fundament istoric ; numai cunoașterea condițiilor topice și psihologice ne poate lămuri cadrele reformei agrare de la 1864. A cere „o împroprietărire cît mai largă" în momentul

[5] C. DOBROGEANU-GHEREA, *op. cit.*, p. 58.
[6] *Ibidem*, p. 63.

rezistenței desperate a conservatorilor și în momentul cînd, prin glasul lui Ion Brătianu, chiar liberalii socoteau învrăjbirea sufletelor prea mare pentru a îngădui o reformă agrară, înseamnă a nu ține seamă de condițiile obiective ale chestiunii, fără de care critica venită după o jumătatede veac e cu desăvîrșire nedreaptă [7].

Insuficiența lotului de pămînt, obligația ratelor răscumpărării clăcii, creșterea birurilor, slaba recoltă din 1865 și seceta din 1866 au aruncat repede pe „micul proprietar" în dependența celui mare. Izgonită prin suprimarea clăcii, iobăgia s-a întors și mai înverșunată sub forma „învoielii", pe care Gherea o numește *neoiobăgie*.

Prin apariția acestui neoiobăgism, structura societății noastre a luat un aspect dublu : la suprafață, instituții burgheze și liberale, dedesubt, relații de producție semifeudale. De cincizeci de ani statul român suferă de pe urma acestei contradicții sociale.

Legea din 1864 de emancipare a țărănimii a fost repede corectată de legea muncii obligatorii. Propusă chiar sub Cuza (decembrie 1865), ea a fost reluată sub guvernul provizoriu (10 martie 1866), cu următoarea expunere de motive a lui Ion Ghica : „munca obligatorie fiind înlocuită prin munca liberă, este de mare necesitate ca pentru dezvoltarea agriculturii să se asigure mai întîi buna-credință și exacta îndeplinire a liberelor tocmeli între proprietari de moșii și locuitori cultivatori". Și această lege, prin care „primarul, prin mijloacele executive de care dispune, va aduce îndată pe datornic la muncă pentru care s-a tocmit", n-a fost votată de

[7] Gherea declară, de altfel : „Dar în acest studiu analitic e vorba de analiza economico-socială, nu de judecată istorică", p. 61.

un parlament boieresc, ci de adunarea democratică ieșită din legea electorală a statului lui Cuza. Nici nu trecuse doi ani și, prin cea dintîi „lege de tocmeli agricole", mai aspră chiar decît legiuirea lui Știrbei din 1851, libertatea țăranilor trecuse în rîndul umbrelor ; vechiului sistem feudal i se substituise un neoiobăgism lipsit totuși de foloasele feudalismului [8].

Pe această constatare de fapt își construiește C. Dobrogeanu-Gherea vehementul său rechizitoriu împotriva neoiobăgismului. În orice dispoziție, el vede voința legiuitorului de a lipi pe țăran de lotul său ; prin insuficiența acestuia, țăranul a devenit, în realitate, lipit de proprietatea boierului. Libertatea individuală garantată de constituție a fost, astfel, desființată printr-o simplă lege de tocmeli agricole, prin care s-a introdus „munca silită" ; legea din 1872, votată de o cameră care nu avea o majoritate boierească, a accentuat măsurile de constrîngere [9], prevăzînd și „dorobanții necesari în executarea locuitorilor îndărătnici sau fugari, în socoteala vinovatului". A trebuit inițiativa lui C.A. Rosetti, în calitate de ministru de Interne, pentru ca la 1882 să se desființeze execuția *manu militari ;* desființare mai mult iluzorie, deoarece după 13 ani unii cercetători tot mai constatau execuția silită [10].

Reforma agrară din 1864 și legile tocmelilor ce au urmat nu înseamnă, deci, o epocă nouă decît pentru marea proprietate, scăpată de servituțiile feudale și prefăcută într-o proprietate liberă, burgheză, adevărată marfă ; prin inalienabilitate, pro-

[8] RADU ROSETTI, *op. cit.*, p. 448.
[9] *Ibidem*, p. 454 ; Gherea, *op. cit.*, p. 86.
[10] GEORGE MAIOR, *România agricolă*, passim.

prietatea mică nu e nici marfă, prin micimea lotului nu e nici viabilă ; prin execuția silită, țăranii sînt scoși de sub protecția Codului Napoleon și aruncați într-o neoiobăgie și mai împovărătoare decît cea veche, de unde instituirea unui regim dublu capitalisto-iobăgist, din care clasa dominantă a cules foloasele ambelor regimuri, aruncînd ponoasele asupra țăranilor.

Împroprietăririle succesive n-au avut rezultate mai fericite.

Făcute din teama de proletarizare a țărănimii, ele au reușit să prefacă populația proletară, periculoasă regimului, într-o populație neoiobagă. „Cu pămînt insuficient pentru organizarea unor gospodării de sine stătătoare, lipsiți de capitalul necesar și în atmosfera neoiobagă generală, noii împroprietăriți trebuiau să se prefacă, neapărat, în neoiobagi“ [11].

Privite sub acest unic aspect al neoiobăgiei, toate măsurile luate, mai ales de liberali, pentru venirea în ajutorul țărănimii, sînt considerate nu numai ca neîndestulătoare ci, adesea, ca și mai împovărătoare. Băncile populare, de pildă, „organizează camăta, îi lărgesc cîmpul de activitate ajutînd la sărăcirea și robirea țăranului și la consolidarea neoiobăgiei“ [12]. Instituită pentru crearea și consolidarea micii proprietăți țărănești, prin îmbucătățirea latifundiilor particulare și de mînă moartă, Casa rurală „va grăbi, dimpotrivă, procesul de proletarizare a țărănimii, va mări latifundierea țării și proprietățile de mînă moartă“ [13]. Și obștiilor sătești proprietarul le va putea impune un preț nu hotărît de legea ofertei

[11] C. DOBROGEANU-GHEREA, *op. cit.*, p. 214.
[12] IDEM, *op. cit.*, p. 286.
[13] *Ibidem*, p. 306.

și cererii, ci un preț de monopol ; de vor reuși, ele vor produce ridicarea simțitoare a pămîntului, pe cînd folosul material al țărănimii va fi neînsemnat [14]. Chiar și legea semisocialistă din 1907, votată în urma răscoalelor, suferă de viciul originar de a fi fost altoită pe temelia regimului neoiobag. Prin obligația livretului pentru orice muncitor agricol, țăranul este și mai mult legat de moșie, și împiedicat de a-și vinde liber munca. În ceea ce privește măsurile de protecție a țăranilor, reprezentînd, în genere, tendința de a îndrepta efectele rele ale libertății absolute și ale concurenței libere în societatea capitalistă, intervenționismul e un remediu împotriva excesului de libertate ; intervenționismul statului în raporturi economice ce au la bază un regim neoiobăgist, nu poate duce, însă, după C. Dobrogeanu-Gherea, decît la „condicuța de servitori și la șase mii de jandarmi. Și indiferent cine va fi la guvern, rezultatul va fi același" [15]. În aceste condiții intervenționismul e un principiu mai mult reacționar decît democratic.

5. Am indicat elementele esențiale ale criticii lui Gherea pentru a arăta cum, plecînd de la o constatare de fapte, făcută și de alții, se poate ajunge, prin spirit de sistem și de partid, la vaste construcții pamfletare lipsite de înțelegere istorică și psihologică a fenomenelor economice. Neoiobăgia e un fapt ; relele ei au fost semnalate pe drept. Ea a reprezentat însă o necesitate momentană [16] ; trece-

---

[14] C. DOBROGEANU-GHEREA, *op. cit.*, p. 336.

[15] *Ibidem*, p. 314.

[16] Că „neoiobăgia" nu e un fenomen specific românesc ; cf. W. SOMBART, *Der moderne Capitalismus*, p. 788 ; ȘT. ZELETIN, *art. cit.* în „Arhiva"..., IV, nr. 1, p. 56, notă.

rea de la un regim feudal la un altul capitalist nu se putea face decît prin faza provizorie a unui regim semicapitalist, care, oricît l-ar numi Gherea de „absurd, hibrid, ridicol, monstruos", este ieșit din înseși condițiile reale ale economiei noastre. Prefacerile politice se pot înfăptui mai repede și au efecte mai puțin dezastruoase ; prefacerile economice sînt însă mai încete și cu efecte mai fulgerătoare. Oamenii ce ne-au dat libertățile Codului Napoleon au trebuit, deci, să recurgă la codificarea muncii silite în materie agrară. Nu dintr-un interes de clasă dominantă și exploatatoare, cum credea Gherea, ci din nevoia existenței statului ; nerespectarea unui contract între doi cetățeni se poate judeca după regimul comun ; în materie agrară, regimul comun ar fi produs foametea. Munca silită contrazice esența regimului burghez ; era însă necesară unei țărănimi nedeprinsă cu principiul muncii libere ; orice prestigiu ar fi avut deci libertatea în ochii revoluționarilor pașoptiști, ei au înțeles repede că libertatea muncii agricole era singura *libertate* ce nu se putea improviza. După ce au proclamat oborîrea „clacei infame" încă de la 1848 și au „realizat", cu atîta trudă, dezrobirea de la 1864, ei au fost, așadar, siliți să revie asupra emancipării ; sub alte forme, au readus vechile raporturi de producție de natură iobagă, fără care s-ar fi produs ruina economică.

Teama de proletarizare a țărănimii și, deci nevoia de a o fixa de brazdă sau, cum s-a zis, „de a-i lega de gît un petec de pămînt" domină toate legiuirile agrare de la 1864 încoace. Insuficiența lotului, pricinuită de condițiile obiective ale împroprietăririi, necesitățile economiei naționale ce au impus măsuri restrictive, interesele capitaliste,

greşelile explicabile ale legiuitorilor au împiedicat pînă acum crearea unei serioase proprietăţi mici ; printre cauze trebuie numărată, însă, şi nepregătirea ţăranilor pentru proprietate, şi munca liberă. Marxismul explică deprinderile prin regimul economic ; o feudalitate seculară şi un regim de nesiguranţă, în care recolta era confiscată de armatele de ocupaţie, nu se putea să nu lase urme adînci în structura morală şi în deprinderile de lucru ale ţărănimii : de aici nepăsarea, neprevederea, limitarea muncii la strictul necesar, într-un cuvînt, lenea şi lipsa de iniţiativă. Toţi observatorii au recunoscut neprevederea ţăranului român provenită din vicisitudini seculare ; nimeni nu a ţesut însă fascicolul cauzelor ce au împiedicat crearea unei mici proprietăţi.

În locul legiuirilor de pînă acum, care au căutat să împace, contrazicîndu-se adesea, principiile libertăţii teoretice cu necesităţile de fapt ale economiei naţionale, C. Dobrogeanu-Gherea propunea desăvîrşirea suprimare a neoiobăgismului prin [17] : desfiinţarea inalienabilităţii pămîntului ; desfiinţarea legilor de excepţie ; aplicarea dreptului comun ; nerecunoaşterea şi chiar prohibirea relaţiilor de producţie vechi ; crearea adevăratei mici proprietăţi ţărăneşti (ca şi cum aceasta n-ar fi dorit-o toţi legiuitorii de la Kogălniceanu pînă la P. P. Carp) ; crearea unui adevărat proletariat agricol după principiul ofertei şi cererii. „Şi, adaugă el [18], ceea ce e foarte important, sub noile raporturi de producţie se creează o posibilitate pentru ulterioara îmbunătăţire materială, morală, culturală, politico-

[17] C. DOBROGEANU-GHEREA, *op. cit.*, p. 387.
[18] IDEM, *op. cit.*, p. 382.

socială a proletariatului agricol". O dată creat acest proletariat agricol, va fi una din sarcinile cele mai însemnate ale „social-democrației române de a organiza în sindicate pe proletarii agrari, în scopul de a le îmbunătăți starea din toate punctele de vedere și a-i face să-și priceapă rolul istoric de clasă proletară" [19].

Iată adevăratul scop al programului agrar al lui C. Dobrogeanu-Gherea : crearea unei mici proprietăți în mîinile cîtorva, iar în dosul acestei proprietăți, organizarea unui vast proletariat agricol, cu sindicate puternice (p. 384) „care să călătorească în trenuri de călători de clasa IV de la Dorohoi la Severin".

Munca agricolă nedurînd decît cinci luni, și cum nu se poate trăi un an din munca a cinci luni, în restul timpului scăpați de munci silite, de livrete, într-un cuvînt de neoiobăgism, proletarii conștienți de menirea lor, cu tot corectivul industriei casnice, muncitorii agricoli vor avea dreptul de a muri „liberi" de foame sau, mai ales, vor face, în sfîrșit, revoluția socială, pe care socialiștii noștri au desperat de a o mai aștepta de la un proletariat industrial ce întîrzie să vină.

Să nu ne închipuim, totuși, că C. Dobrogeanu-Gherea nu cunoștea situația țărănimii într-o viitoare societate capitalistă ; el studiase îndeajuns pe Marx pentru a n-o ignora. „Bineînțeles, declara el [20] singur, nici atunci nu se va coborî raiul pe pămîntul țării românești. Proletarul agricol, exploatat de marele proprietar, va trăi într-o mizerie mai mare decît proletarul de oraș, și din cauza

[19] IDEM, *op. cit.*, p. 383.
[20] IDEM, *op. cit.*, p. 407.

exploatării, și din cauza înapoierii producției. De asemenea, micul proprietar se va zbate și se va istovi cu toată familia, spre a-și apăra proprietatea, pe cînd capitalul va căuta să-l robească, coplesindu-l prin ipoteci, prin credite, prin cumpărare ieftină a produselor și a.m.d. Vor fi dispărut anomaliile și mizeriile izvorîte din raporturile neoiobăgiste, dar în locul lor vor rămînea și se vor dezvolta anomalii și mizerii rezultate din raporturile capitaliste".

Și cum în cinci sute de pagini de critică a „anomaliilor" și „mizeriilor" regimului neoiobăgist găsim numai aceste cîteva rînduri discrete asupra „anomaliilor" unui regim economic ieșit din raporturi burgheze, e locul să le arătăm și noi, sumar de altfel, nu după presupuneri proprii, ci prin înseși corelarele teoriei lui Karl Marx, dezvoltate la noi de d. Șt. Zeletin [21].

Infiltrarea capitalismului într-un regim feudal ridicînd valoarea pămîntului și tinzînd, deci, de a-l preface într-o proprietate privată, a zdrobit vechiul sistem al copărtășiei în două sensuri : sau nobilii au alungat de pe moșii pe țărani, prefăcîndu-i în vagabonzi muritori de foame, cum s-a întîmplat în Anglia în veacul al XII-lea ; sau țăranii, în urma unor sîngeroase revoluții, au alungat pe nobili, împărțindu-și între ei pămînturile, cum s-a întîmplat în Franța în timpul marii Revoluții sau în Rusia la 1917. Mulțumită cumințeniei țăranului român dar și perspicacității și perseverenței bărbaților noștri politici, și îndeosebi, a lui Kogălniceanu, trecerea de la feudalism (pe baza

[21] ȘT. ZELETIN, *Revoluția agrară și prefacerile clasei țărănești*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială", an. IV, 401.

dijmei, clăcii etc.) la proprietatea privată, liberă de orice obligație, nu s-a făcut pe nici una din aceste căi revoluționare și sîngeroase, ci printr-o fază de tranziție, în care proprietatea pămîntului a devenit burgheză, pe cînd munca a rămas feudală. Iată sensul și necesitatea istorică a neoiobăgismului. Măsurile legiuitorilor noștri s-au luat tocmai pentru a împiedica dezastrele mult mai mari ale dizolvării bruște a vechiului regim prin acțiunea capitalului. În Anglia veacului al XVII-lea, o porțiune din populația totală ($5^1/_2$ milioane) trebuia să fie întreținută de stat; în Franța veacului al XVIII-lea, o zecime din populație cerșea, cinci zecimi se aflau într-o situație aproape de cerșire, trei zecimi trăiau într-o stare de strîmtoare și numai o zecime era într-o situație sigură, din aceștia, zece mii se aflau în bunăstare. Cea dintîi libertate a omului, dezlipit de pămînt și proclamat cu solemnitate liber, este libertatea de a muri de foame. Veacul al XIV-lea e plin de mișcări țărănești italiene și franceze; la 1381 țăranii englezi au mers asupra Londrei și au cucerit-o; „războiul țărănesc" din veacul al XVI-lea formează un important capitol din istoria Germaniei. Căci, după teoria marxistă, „de cînd agricultura îmbracă haina burgheză, ea devine o mașină automată de proletari, oricît pămînt s-ar da de rumegat acestei mașini". Rolul revoluției capitaliste e de a avea la orașe o clasă burgheză bogată și la țară un întins proletariat țărănesc pieritor de foame (*Lumpenproletarien*). Dacă revoluția capitalistă impune agriculturii concepția proprietății private, liberă de obligațiuni feudale, aceasta n-o face pentru a crea proprietari din țărani, ci „pentru a pregăti brațele libere, de care are nevoie în cursul dezvoltării sale..."

Iată, deci, perspectivele ce s-ar fi deschis țărănimii române, de s-ar fi aplicat la 1864 soluțiile lui C. Dobrogeanu-Gherea, în problema agrară: crearea proprietății absolut libere înainte ca țăranul să fie pregătit pentru noile condiții de muncă și, mai ales, crearea unui proletariat agricol salariat, care, înainte de întemeierea unei industrii naționale, ar fi murit cu siguranță de foame în cele 7 luni ale anului de neactivitate rurală. Credința că „în țara românească nimeni nu moare de foame", nu s-ar mai fi adeverit. Relele unei agriculturi intrate brusc în faza burgheză îi erau cunoscute, de altfel, și lui C. Dobrogeanu-Gherea. „Unele, din acestea, afirma însă el [22], se vor putea lecui sau îndulci chiar în societatea de azi. Pentru celelalte n-a crescut și nu va crește leacul în societatea modernă; leacul îl va da dezvoltarea socială și societatea socialistă — pînă atunci sînt inevitabile". Iată adevăratul mobil al acestui retoric tablou al neoiobăgiei românești!... Prin proletariatul agricol și salariatul liber al anului 1864 C. Dobrogeanu-Gherea voia să precipite evoluția fazei capitaliste, înaintea căreia se deschide încă o întinsă epocă de dezvoltare normală, pentru a intra deodată în problematica fază a societății socialiste, în care nu ni se va mai vorbi de idilicul petic de pămînt al țăranului — socialismul fiind dușmanul proprietății individuale — și în care nu ni se va vorbi în numele libertății împotriva „muncii silite" sau a „livretului de servitor", pentru că, fiind antinomice, egalitatea nu se poate înălța decît pe ruinele tuturor libertăților.

---

[22] C. DOBROGEANU-GHEREA, *op. cit.*, p. 407.

XI

1. Şi în problema agrară revoluţia ideologică a precedat revoluţia economică. 2. Prezenţa a două stări, una legală şi alta de fapt, dovedeşte sensul de sus în jos al revoluţiei noastre sociale.

1. Unii dintre cercetătorii problemei agrare privesc ca anticipată reforma din 1864. „Ea a fost determinată, scrie, de pildă, d. Garoflid[1], de motive politice şi sentimentale. Pe temeiul lor s-a introdus în ţară o formă nouă economică, care nu răspundea nevoilor realităţilor, iar ţăranul a primit-o fără să o ceară sau fără să simtă imbold spre a o cere". D. Gr. Maior[2] e şi el de aceeaşi părere : „Masa cea mare a poporului de la ţară era cu totul nepregătită pentru emancipare şi împroprietărire". A. D. Xenopol[3] e tot atît de lămurit : „Revendicările necontenit crescînde ale ţăranilor erau făcute nu atît de ei, cît de alţii în numele lor".

De privim problema numai de la 1848 încoace, aceste constatări nu răspund adevărului, deoarece, din clipa cînd guvernul provizoriu a făgăduit „oborîrea infamei clăci", cererile ţăranilor au devenit unanime în privinţa suprimării vechiului sistem al

[1] C. GAROFLID, *Chestia agrară în România*, p. 9.
[2] GR. MAIOR, *Politica agrară la români*, p. 472.
[3] A. D. XENOPOL, *Domnia lui Cuza-Vodă*, p. 426.

iobăgiei — cereri formulate cu înverşunare nu numai prin deputaţii lor în toate adunările şi comisiile ce s-au urmat de la 1848 pînă la împroprietărire, ci şi prin mişcările ţărăneşti. Desfiinţarea iobăgiei devenise, deci o cerinţă imperioasă şi a ţăranilor, şi a timpului. În ele se cuvine însă să vedem mai mult opera propagandiştilor, care, din entuziasm revoluţionar şi din nevoia de a-şi găsi un sprijin în ţărani au incendiat la 1848 satele la torţa libertăţii. În toate revendicările ţărăneşti de mai înainte nu întîmpinăm însă, cererea de a se desface vechile raporturi de muncă. Şi de data aceasta, ideea şi-a imprimat acţiunea asupra materiei : *mens agitat molem*..

Constatarea economiştilor merge în sensul convingerilor noastre : în condiţiile de dezvoltare a poporului nostru, ideologia socială a anticipat asupra factorilor economici. Revoluţia a scoborît şi aici de sus în jos, prin acţiunea cîtorva, şi venind sub forma teoretică a libertăţii, s-a insinuat, fără să reuseasca de altfel, în raporturile economice pentru a le dizolva si a le reface după cerinţele capitalismului modern. De ar fi plecat din jos în sus, adică de la realităţi, revoluţia ar fi izbutit ; natura hibridă a rezultatelor ne precizează, de altminteri, şi mai limpede sensul acţiunii ei. În această privinţă, studiul lui Gherea asupra *Neoiobăgiei* este instructiv ; partea lui cea mai temeinică stă în distincţiunea stării de fapt de cea de drept a vieţii noastre sociale. În formularea ei, marxismul s-a întîlnit cu junimismul reacţionar : întîlnirea răspunde unei realităţi istorice.

Starea legală reprezintă expresia codificată a ideilor cu circulaţie europeană ; starea de fapt reprezintă realitatea deprinderilor şi a condiţiilor noastre specifice ; cea dintîi rămîne pe hîrtie, cea de a doua,

singură, trăiește. Avem, așadar, scrie Gherea[4], „o treaptă economică de dezvoltare foarte înapoiată, relații economice semi-feudale, moravuri semi-orientale, o stare culturală primitivă ; pe acest fond social, pe această stare reală de fapt s-a altoit o stare formală de drept luată din occident, o stare de drept, care corespundea și era produsă de o stare de fapt,de o stare economică, morală, culturală incomparabil superioară nouă. Dar o dată cu introducerea acestei întocmiri politice și juridico-sociale superioare, nu s-a schimbat în mod corespunzător și organizația și relațiile economice ; dimpotrivă, acestea au rămas în bună parte semi-feudale ; și tot așa și relațiile care izvorăsc dintr-însele au rămas și ele aceleași". Într-un cuvînt, tot ce a susținut și critica reacționară a junimiștilor.

Și sub aspectul ei cultural propriu-zis ca și sub aspectul instituțiilor juridico-politice, contrastul între formă și fond reprezintă starea actuală a civilizației române. Problema este prea esențială pentru a nu fi pusă încă o dată.

2. Constatarea celor două „stări" a lui Gherea reprezintă o contradicție cu spiritul teoriei marxiste. Prin inversarea procesului lui Hegel de la idee la materie, Karl Marx a stabilit evoluția de la materie la idee, adică de la factorii economici la ideologia socială tradusă prin instituții juridice și politice. Dezvoltarea societăților este, deci, concepută ca un proces determinat de condițiile producției și ale schimbului. Lăsînd la o parte obiecțiile de ordin general ce se pot aduce unor concepții atît de unilaterale și limitîndu-ne numai la procesul de formațiune a civilizației române, amintim că revoluția

[4] Ç. DOBROGEANU-GHEREA, *op. cit.*, pp. 135—136.

economică a fost precedată de o revoluție ideologică ; ne-am dat niște instituții politice și juridice înainte ca necesitățile capitalismului să le fi impus. Fenomenul e caracteristic nu numai în marile probleme naționale, cu fond afectiv sau mistic, cum e Unirea, Independența sau întregirea României, ci și în probleme economice ; prezența în sînul lor a elementului ideologic e indiscutabilă. O astfel de constatare ne deosebește cu totul de d. Șt. Zeletin, care privește formațiunea statului român ca datorită exclusiv capitalismului apusean. Principiul generator este banul ; instituțiile pornesc din realitatea necesităților de schimb, și cum d-sa susține existența unui capitalism român, procesul evolutiv ar merge, deci, de la fond la formă.

Existenței unei duble structuri în sînul societății noastre d. Zeletin îi opune o negație integrală : „Nu e nimic din toate aceste — scrie d-sa — ; în societatea noastră nu e nici o contradicție între starea de fapt și cea de drept : baza ei economică de fapt e vastul aparat de circulație capitalistă, iar starea de drept e consfințirea prin Constituție a libertăților cerute de nevoile schimbului"[5].

A tăgădui existența celor două stări înseamnă însă, a tăgădui observațiile tuturor cercetătorilor fără distincțiune de tendință ; înseamnă a tăgădui evidența. Sub o Românie legală trăiește încă o Românie de fapt, care, prin puterea tradiției, ocolește adesea libertățile esențiale ale democrațiilor burgheze. O astfel de structură contradictorie nu se poate explica decît prin prezența unei mișcări din sus în jos.

Marxismul face, de altfel, din capital o forță de sine stătătoare, ce lucrează independent de oameni,

[5] ȘT. ZELETIN, *op. cit.*, în „Arhiva...", III, 4, p. 183.

de moravuri și de orice nevoi sufletești, o forță oarbă și divină, ce se dezlănțuie și se satisface singură. „Nicăieri, scrie d. Zeletin, instituțiile burgheze n-au izvorît din nevoile sufletești ale popoarelor, ci din nevoile capitalismului ; armonizarea deplină a acestor instituții cu psihea populară a fost o operă treptată, anevoioasă, cu mult mai anevoioasă la noi, unde evoluția vertiginoasă a capitalismului a lăsat evoluția sufletească, totdeauna mai greoaie, cu mult în urmă". Din principiul generator al capitalului au ieșit, așadar, instituțiile politice și juridice — după care s-au mlădiat și s-au format apoi sufletele. A ridica deasupra omului banul — una din creațiunile lui — înseamnă, după cum s-a arătat de atîtea ori, a privi unilateral problema.

Admițînd chiar acest proces de la ban la suflet, sînt de făcut, totuși, distincțiuni în natura diferitelor burghezii. Burgheziile apusene reprezintă o evoluție de mai multe veacuri, în care timp s-au cristalizat deprinderi și s-au elaborat instituții potrivite sufletului colectiv al națiunii ; burghezia noastră s-a format pe cale de revoluție imitativă. În virtutea principiului interdependenței sociale și a sincronismului vieții contemporane, noi n-am mai trecut prin fazele succesive ale burgheziei, ci am adoptat ultima formă a civilizației burgheze. Orice realitate ar reprezenta deci capitalismul în principiu, la noi n-o mai reprezintă ; societatea noastră s-a format prin imitație și nu prin elaborație lentă. Capitalismul n-a mai avut timpul să-și desfășoare acțiunea creatoare, revoluția ideologică l-a precedat.

Chiar de am admite așadar, în principiu că sentimentul național, sau sentimentul libertății individuale s-au dezvoltat genetic din nevoile capitalismului — noi le-am primit sub forma lor ultimă și integrală pe cale de ideologie. Oamenii revoluției de

la 1848 s-au luptat în numele libertății și nu a liberei circulații a banului, după cum oamenii Unirii au lucrat dintr-un sentiment patriotic, de proveniență mistică, și soldații marelui război n-au murit din necesitățile unei industrii inexistente pentru a-i asigura o piață de desfacere. N-am participat cu nimic la elaborarea acestor sentimente, tot așa după cum n-am participat cu nimic nici la alcătuirea instituțiilor noastre juridico-politice. Chiar de-am admite principial materialismul istoric, aplicațiile lui la procesul nostru de formație sînt, așadar, limitate. În momentul, în care a început a se resimți acțiunea capitalismului, o bună parte din instituțiile noastre erau create și-i pregătise o anticipată libertate de acțiune ; aparent, rezistența era înfrîntă. Mai rămînea, firește rezistența elementului sufletesc cu mult mai puțin maleabil decît legile și raporturile de circulație. De aici, caracterul dublu al structurii civilizației noastre, anormal după părerea junimiștilor, dar pe care, în condițiile de formație a tuturor civilizațiilor noi, prin imitația altora mai vechi, noi îl privim ca firesc.

XII

1. Linia generală a atitudinii conservatismului român. 2. P. P. Carp în istoria reacțiunii naționale.

1. După un ocol atît de mare, e timpul să tragem curba atitudinii reacționare față de prefacerile sociale ale veacului al XIX-lea. Istoria conservatismului român, ca a tuturor partidelor conservatoare, se poate rezuma într-o succesiune de rezistențe și de capitulări, urmate de noi rezistențe. Sub raportul privilegiului, drumul străbătut de la teoria „imobilității", a lui Mihai Sturdza, și de la *Anaforaua* lui Ioniță Sturdza din 1827, și pînă la renunțarea unanimă de la 25 octombrie 1857, e în adevăr, mare și categoric ; el fusese însă viguros ajutat de revoluția de la 1848. Scăpați de sub presiunea Rusiei și intrați în atmosfera liberalismului apusean, regimul privilegiului nu putea dura ; imposibilitatea lui morală au înțeles-o și „vornicii" divanului ad-hoc ; în ziua de 25 octombrie 1857 au votat deci, o renunțare unanimă și formal „spontană".

Scutirea de dări sau dreptul exclusiv la funcțiile publice fiind principii inadmisibile într-un stat modern, vechiul privilegiu integral a luat forma indiferentă și limitată a privilegiului politic. Legea elec-

torală a *Convenției* sprijinea soarta țării pe marea proprietate ; 1 724 de alegători în Moldova și 2 072, în Muntenia, exprimau voința a 4 500 000 de români ; democratizarea noului regim față de regimul *Regulamentului organic* nu era, așadar, decît aparentă. Și, deși toți oamenii politici recunoșteau nedreptatea unui astfel de regim reprezentativ, rezistența conservatoare n-a putut fi, totuși, dobîndită decît prin lovitura de stat a lui Kogălniceanu. Nu ne ocupăm aici de sensul *Statutului* lui Cuza ; cu prilejul lui, voim numai să stabilim un principiu de psihologie politică : drepturile cîștigate nu mai pot fi smulse îndărăt. După răsturnarea lui Cuza, oamenii ce l-au combătut în 1864 n-au mai îndrăznit să-i anuleze *Statutul*. În zadar încerca fostul domn Știrbei să se pună pe terenul moderării libertăților, „după înaintarea societății". Adunarea a votat o constituție ce garanta „toate libertățile politice, de care se bucură popoarele cele mai liberale din Europa civilizată". În zadar se rostea Manolache Costache [1] „pentru restrîngerea pe cît se poate a reprezentațiunii naționale, căci nu este cea mai bună lege electorală, aceea care dă cel mai mare număr de alegători, deoarece nu se poate impune unei populațiuni un drept politic, cînd acea populațiune nu are conștiința de acel drept", deoarece i s-a răspuns pe dată că votul universal (bineînțeles indirect) fusese moștenit „de la regimul lui Cuza, și acum nu mai putem dezbrăca numărul, gloatele de acest drept cîștigat, care este dat prin *Statut*" [2]) iar Blaremberg adăugă [3] : nu am vrut a se zice că am făcut mai pu-

[1] *Monitorul oficial*, din 1866, șed. din 29 ian., p. 636.
[2] *Ibidem*, p. 695.
[3] *Ibidem*, p. 643.

ţin decît Cuza Vodă şi n-am putut uita mai vîrtos că chiar noi sîntem rodul votului universal". Deşi cîştigate prin lovitura de stat, principiile democratice ale *Statutului* lui Cuza n-au mai putut fi, aşadar, suprimate; cursul istoriei nu merge îndărăt. Punîndu-se pe terenul libertăţilor constituţiei, conservatorii au devenit, astfel, stricţii ei apărători; rezistenţa lor s-a concentrat asupra cuceririlor viitoare ale democraţiei în mers. Privind libertăţile numai prin prisma insuficienţei lor, conservatorii s-au opus şi la revizuirea din 1884 a constituţiei. Prin rezistenţe şi capitulări, au ajuns, astfel la votul universal de după război.

Şi în lupta atît de aprigă în jurul proprietăţii rurale atitudinea conservatorilor a rămas identică. După ce rezistenţa proprietarilor a fost înfrîntă prin împroprietărirea lui Kogălniceanu, ei şi-au închipuit că „chestiunile sociale erau terminate"; introducînd în constituţie inalienabilitatea pămînturilor clăcaşilor prevăzută în legea rurală şi consfinţind, deci, actul loviturii de stat, împotriva căruia protestase atît, au crezut că au rezolvat definitiv problema agrară; Manolache Costache declara chiar că „nu e nici un proprietar care ar dori să revină la starea de mai înainte". Într-un cuvînt: capitulare dinaintea faptului împlinit şi întărire într-o nouă poziţie defensivă faţă de procesul normal al vremii. După apriga lor rezistenţă împotriva împroprietăririi, devenind tot atît de înverşunaţi apărători ai proprietăţii ţărăneşti, conservatorii au vrut să fixeze parcela de la 1864 şi s-o ferească de pulverizare. Rămînînd pe terenul legii din 1864, nu vedeau, însă, lărgirea împroprietăririi decît, cel mult pe domeniile statului. La lumina noii concepţii a propri-

etății și, mai ales, sub presiunea marilor zguduiri de după război, exproprierea, ca și votul universal, i-a surprins. Acceptîndu-le, în sfîrșit, după o rezistență de aproape un veac, e firesc să caute astăzi o apropiere de țărani, ca „singurii născuți cu un suflet conservator".

2. Pentru ilustrarea acestei politici de rezistență și de acceptare în vederea altei rezistențe față de noile cereri ale vremii, figura lui P. P. Carp e, cu deosebire, reprezentativă. Prin talent, inteligență și cultură, prin unitate, în principii, prin rectitudine în viața publică și privată, dar, mai ales, printr-o autoritate morală insensibil desfăcută din multiple imponderabile, P. P. Carp a fost una din cele mai impunătoare personalități ale epocii noastre. Atitudinea lui din 1916 îi scade din simțul prevederii politice : supraviețuindu-și, omul lucrează împotriva vremii ; nu-i scade însă nimic din integritatea caracterului și a consecvenței împinse, la bătrînețe, prea departe. La începutul activității sale fusese, totuși, mai mlădios. Cu un fond de idei conservatoare, înțelegînd și revoluția socială îndeplinită, el a voit, totuși, să colaboreze cu ea pentru a o modera.

Valoarea politică a lui Carp se reazimă tocmai pe acceptarea situației ieșite din mersul evenimentelor de după 1848—1866. „Toți conservatorii serioși, declară el într-un discurs din 1881 [4], trebuiau să consimtă la faptul împlinit ; trebuiau să admită revoluția socială, democratizarea societății noastre, ca un ce irevocabil, și că lupta nu mai poate avea loc decît în privirea mijloacelor ce trebuie să întrebuin-

[4] P. P. CARP, *Discursuri*, p. 260.

ţăm ca să micşorăm pe cît se poate relele rezultate, ce pornesc din modul defectuos cum această democratizare a fost făptuită. A fost o nenorocire la noi că democratizarea s-a făcut de sus în jos, iar nu de jos în sus". Acceptarea situaţiei nu se putea să nu fie urmată şi de rezerva junimistă asupra valorii acestor revoluţii inverse. Rezerva a rămas însă pur principială. Oricum ar fi judecat constituţia de la 1866, Carp a avut simţul politic de a o primi integral; din respectarea ei şi-a făcut chiar o directivă politică. Pe nedrept s-a vorbit, deci, de acţiunea anticonstituţională a junimiştilor. Frica de alte libertăţi şi concesiuni i-a făcut, dimpotrivă, apărătorii ei zeloşi [5] şi chiar colaboratorii intermitenţi ai lui Ion Brătianu. Ideea călăuzitoare a lui Carp, din vremea marelui minister liberal, era că „epoca luptelor constituţionale s-a terminat; că libertăţile dobîndite sînt îndestulătoare nu pentru 10—20 ani ci pentru generaţiuni întregi". Generaţia de la 1848 a creat statul; rămăsese pe seama generaţiei sale de a-l organiza. „Numai în contra acelora, spunea el, care comit eroarea de a crede că libertăţile prin ele însile pot da rezultate practice, numai contra acelora ne declarăm, fiindcă acea eroare a produs o şcoală politică modernă, care se aruncă din transformare politică în transformare politică şi care la orice neajuns pune lupta pe tărîmul constituţional, niciodată pe terenul ideilor de organizare de muncă naţională" [6].

---

[5] „...menţinîndu-ne strict pe tărîmul Constituţiunii noastre liberale, — de care, o repet, nu admit a se atinge cineva, nici în sens restrictiv, nici în sens lărgitor..." *Discursuri*, p. 203.

[6] P. P. CARP, *Discursuri*, pp. 328, 329, etc.

Atitudine pur conservatoare, ce constă în defensivă pe pozițiile pierdute împotriva atacurilor eventuale. Lupta constituțională o dată mistuită, nu mai aveau ce căta distincțiunile principiale dintre partide ; numai metodele de realizare le puteau diferenția. Rea sau bună, devenind un fapt incontestabil, rămînea ca democratizarea statului să fie și organizată. Aducînd la lumină elemente noi, „în genere bugetare", liberalii au creat însă „o democrație bugetară și nu o democrație a muncii" ; de aici nevoia „unor greutăți, unor stavile ușurinței cu care un om poate să parvină astăzi în statul român" [7] — deci și la Carp, ca și la întreaga Junime, ura față de permeabilitatea claselor sociale prin politică, și mai ales, față de acel proletariat al condeiului, format „din toți feciorii de popă și de negustori", pe spatele căruia avea să-și pocnească Eminescu bicele elocvenței lui pamfletare : „clasă vecinic nenorocită, condamnată la celibat și la mizerie, luptînd prin ură, intrigi, calomnii și vicleșug pentru pînea amară a bugetului și înecînd cu o rară obrăznicie orice muncă spirituală adevărată, orice merit" [8].

Statul lui P. P. Carp se compunea din trei clase pozitive : țăranul, meseriașul și clasa diriguitoare, care, ca o concesiune vremii, nu se mai selectează după naștere,ci prin merit. E statul vechi rural, a cărui temelie e, mai ales, țăranul. O dată chestia agrară „rezolvată", ca și lupta constituțională, țăranul devine factorul esențial al solicitudinii conservatoare. După ce i-au contestat cu atîta înverșunare proprietatea pămîntului, acum „cel dintîi lucru pentru țăran este proprietatea, căci proprietatea îi asi-

[7] *Ibidem, op. cit.*, p. 261.
[8] M. EMINESCU, *Scrieri politice și literare*, p. 112.

gură neatîrnarea materială"[9]. De aici, apărarea proprietății cu orice preț: „pironiți proprietatea în mîinile țăranilor"[10], striga Carp cu orice prilej. „Statul român a început să descrească, cînd țăranul a scăzut, fiindcă statul român nu l-a apărat în contra propriilor lui slăbiciuni și în contra puterii covîrșitoare a altora". De aici legile sau propunerile de proteguire a țăranului și a proprietății lui: inalienabilitatea și indivizibilitatea micii proprietăți, la nevoie chiar prin instituția majoratului, lupta împotriva alcoolismului prin legea cîrciumilor, posibilitatea țăranului de a se administra singur, prin reforma legii comunale (discursul din 5 februarie 1874).

Dragostea de țăran se oprea, firește, în cadrul drepturilor cîștigate prin lovitura de la 1864 sau al împărțirii moșiilor statului; nu mergea pînă la exproprierea latifundiilor. În ceea ce privește pe meseriași, Carp, propunea reînființarea medievalelor corporații, „pentru a deștepta acel spirit de solidaritate între meșteri, care ușurează concurența cu străinul; al doilea, ele vor lua asupra lor crearea școlilor de meserii ce atunci vor deveni un ce real".

Cu toată revoluția socială, pe care o simțise și o recunoscuse ca înfăptuită, Carp voia, deci, să fixeze societatea română tot pe piloții vechiului regim; neîncrezător în „libertăți" și în „forme constituționale", deși le primise, acțiunea lui se punea numai pe terenul practic al unei bune gospodării economice și administrative și al unei ordini de stat strîns legate de principiul dinastic.

---

[9] P. P. CARP, *op. cit.*, p. 351.
[10] *Ibidem*, p. 333.

XIII

1. Rezistența mult mai puternică a factorilor sufletești sub îndoitul lor aspect. 2. Ideologia reacționară a mai tuturor scriitorilor. Un exemplu: Costache Negruzzi.

1. Față de acțiunea ideologiei revoluționare a Apusului și a prefacerilor economice și sociale ce au schimbat în cîteva decenii aspectul poporului nostru, rezistența tuturor factorilor de inhibiție era firească. Am studiat pînă acum reacțiunea organizată a partidului conservator în cele trei probleme capitale ale structurii noastre sociale: problema privilegiului fiscal și social, rezolvată prin renunțarea voluntară din ziua de 28 octombrie 1857; problema privilegiului politic sub forma legilor electorale bazate pe cens; problema proprietății funciare rurale — amîndouă rezolvate prin marile schimbări de după război. Îndărătul acestei reacțiuni nu se află decît interesul de clasă. Sprijinit pe privilegiu, fie el numai politic, și pe marea forță a pămîntului, multă vreme singura noastră realitate, vechiul regim trebuia să-și apere existența. În paginile ce precedă am stabilit și curba și psihologia acestei lupte. Ea n-a fost, însă, singură. Un regim nu se reazimă numai pe o structură socială și economică, ci mai ales, pe o structură sufletească. Formele politice se introduc repede; constituțiile se revizuiesc; chiar forme-

le economice se prefac relativ uşor. Sufletele se schimbă însă cu mult mai greu ; în structura lor intră colaboraţia multor veacuri de viaţă morală. Devenind numai un răstimp pastorală, din pricina năvălirilor barbare, viaţa agrară a strămoşilor noştri romani s-a continuat, de fapt, pînă în zilele noastre. Ea ne-a format un suflet rural rezistent faţă de noile condiţii de viaţă a burgheziei moderne. Reprezentînd o milenară forţă de inerţie, reacţiunea acestui suflet a fost, aşadar, mai tenace decît cea a formelor sociale şi economice.

După ce am studiat rezistenţa, organizată în jurul interesului de clasă, a partidului conservator, e firesc să studiem, sub îndoitul ei aspect, şi rezistenţa morală a poporului român : pe de o parte, rezistenţa pur ideologică a tuturor celor ce au cercetat, dezinteresat, procesul de formaţie a civilizaţiei noastre ; pe de alta, aceeaşi rezistenţă, pornită din straturile şi mai adînci ale inconştientului afectiv, a întregii literaturi române.

2. Toate curentele organizate, ce ne-au configurat viaţa sufletească în a doua jumătate a veacului trecut, şi aproape toate conştiinţele critice, individuale şi fără distincţiuni regionale, s-au arătat potrivnice formaţiei revoluţionare a societăţii şi culturii noastre.

Am citat ca exemplu părerile a doi „revoluţionari" munteni, Ion Eliade Rădulescu şi Ion Ghica, faţă de civilizaţia română [1] ; ele nu se deosebesc de sensul criticii junimiste ; vom mai cita, de data aceasta, din Negruzzi. Şi el priveşte procesul formaţiei cul-

[1] E. LOVINESCU, *op. cit.*, v. I, p. 80 şi 81.

turii noastre, ca pur imitativ; am luat totul de la alţii, superficial, şi n-am asimilat nimic. „Precum vezi, scria el lui Ion Ionescu încă din 1859, de la fiecare am luat cîte ceva; atîta numai că n-am luat ceva bun. Ce ne pasă! Ni se pare că prin asta intrăm busta în civilizaţie. Şi apoi, fiindcă civilizaţia se introduce prin femei, începem a avea şi noi loretele noastre, fetele de marmoră şi acele patentate de poliţie, ce ne silesc a altoi civilizaţia în aceea — din norocire — mică parte din juru-ne, care în locul modestiei ce ar prinde-o aşa de bine, au numai obrăznicia neexperienţei şi aroganţa ştiinţei superficiale. Începem a avea luxul, înainte mergătorul sărăciei pentru ţara noastră văduvă de fabrici şi, ce este mai trist, e că această pecingine se lăţeşte în chip spăimîntător printre locuitorii săteni“ [2].

Unui ţăran ce voia să facă avocat pe unul din copiii săi şi pe celălalt negustor, iar pe fată voia s-o dea la pension, Negruzzi îi răspundea răspicat: „Iată ce. Să-i daţi la dascălul din sat să-i înveţe limba lor ca să poată citi cărţile cele bune, care-i învaţă cum să cinstească pe Dumnezeu, pe părinţi, şi pe mai marii lor, cum să-şi împlinească datoriile către cîrmuire, care îngrijeşte pentru binele lor, cum să se ferească de lene şi de beţie etc.“. Cît despre Aniţa: „în loc de franţuzeşte va învăţa gospodăria de la maică-sa... Va ajuta bărbatului său la muncă etc.“. Într-un cuvînt, teoria reacţionară a treptelor sociale: dregătoriile publice nu pot fi încredinţate decît oamenilor cu stare, pe cînd ceilalţi se îndeletnicesc cu negoţul, meseriile, lucrarea pămîntului; oamenii sînt „soiuri deosebite“, cu nevoi de hrană deosebită. Cultura neasimilată e primejdioasă: ea

[2] În „Tribuna română“, nr. 36 din 1858, Ed. Minerva, I, p. 297.

dezaxează. Țăranul să rămînă, deci, la țară ; exodul satelor la oraș nu poate decît produce perturbări sociale. Adevărații lui dușmani nu sînt, de altfel, nici boierescul, nici abuzul administrativ, ci lenea și beția. „De cîtăva vreme, scria el lui Ion Ionescu, n-auzim vorbindu-se decît de reforme. N-auzim strigîndu-se decît : «Emanciparea țăranului, desființarea boierescului, împărțirea proprietăților...». Ziceți că vreți să emancipați pe țăran. Dar oare țăranul nu e slobod ? El este volnic a se strămuta, unde va voi fără paguba sa (art. 124 al *Regulamentului*)... Vreți să desființați boierescul ? Dar după ce s-a ridicat dijma, care, singură, mai era o umbră de vasalitate, ce este boierescul decît o învoială între proprietar și muncitor ?"

În Negruzzi vorbea, desigur, proprietarul și deci interesul de clasă ; vorbea și temperamentul moldovenesc instinctiv refractar spiritului revoluționar ; vorbea, însă, și o ideologie, mai mult empirică, dar și cu o notă de reflexiune critică relativ obiectivă.

Cu tot conservatismul lor integral, nu ne vom opri, totuși, asupra acestor manifestațiuni individuale. Oricît ar fi de numeroase, cît timp nu s-au ridicat, la o concepție solidă și cît timp, mai ales, nu au devenit reprezentative pentru o epocă și n-au exercitat o acțiune socială, ele n-au ieșit din sfera psihologiei individuale, în care nu intrăm. Ne vom ocupa numai de curentele ce ne-au configurat viața culturală în a doua jumătate a veacului trecut ; și dintre ele mișcarea Junimii se impune, cea dintîi, atenției cercetătorului cultural.

XIV

1. Rolul precumpănitor al lui P. P. Carp la Junimea. *2. Junimismul e, în fond, o stare de spirit caracteristică unei generații întregi. 3. Rasa și mediul în formația intelectuală a junimismului. 4. Obiecția lipsei de originalitate a criticii junimiste; înlăturarea ei. 5. T. Maiorescu: teoria formei fără fond și a evoluției organice. Critica acestor teorii. 6. Prezența formei fără fond nu e „stricăcioasă". 7. Concluzii: meritele pozitive ale criticii lui Maiorescu.*

1. Deși concepțiile sociale ale lui P. P. Carp constituie miezul însuși al *Junimii*, în ochii posterității Maiorescu a absorbit-o cu totul : e răzbunarea literaturii asupra politicii. Mai puțin actual în momentul creațiunii sale, scrisul își brăzdează influența mai adînc în suflete. Acțiunea politică a lui Carp s-a curmat o dată cu moartea lui ; pagina *Criticelor* e încă deschisă. Sub ochii noștri chiar. Carp trece, așadar, spre fondul obscur, din care se desprinde tot mai viu gestul lui Maiorescu...

E, desigur, o nedreptate : în creațiunea și acțiunea *Junimii* asupra spiritului contemporan rolul lui Carp a fost precumpănitor ; nu se cuvine, deci, să-l înlăturăm din postul său de călăuză, pe care i-l încredințase o necontestată superioritate. Prin cultură, inteligență și, mai ales, prin autoritate, Carp a fost

conducătorul născut al generației sale. Activitatea lui s-a îndreptat, negreșit, mai ales în politică ; reprezentînd reacțiunea împotriva tuturor anticipațiilor, junimismul se reduce însă la un spirit unitar ce nu ne îngăduie disociațiuni arbitrare.

2. Însemnătatea principiului nu stă, de altfel, în ascendentul unei cugetări singulare, ci în opera colectivă a unei generații tot atît de solidare în atitudinea ei, pe cît fusese și generația de la 1848 prin reprezentanții săi de căpetenie ; junimismul reprezintă, deci, o replică necesară în ritmul evoluției noastre ; e o stare de spirit ce-și scoate importanța din însuși caracterul ei de generalitate. Oricît de profundă ar fi, cugetarea răzleață nu poate deveni nici reprezentativă, nici fecundă ; pentru a îndeplini o acțiune socială, ea trebuie să fie expresia tipică a unei ideologii comune ; exaltării pașoptiste, era firesc să-i răspundă, în chip ritmic, după un pătrar de veac, criticismul junimist.

3. Apariția în Moldova a acestui criticism nu e o simplă întîmplare... Ca fenomen individual, critica formației civilizației române domină întreaga noastră literatură, fără a se lega, însă, într-un sistem. Nici nu se uscase bine cerneala de pe Proclamația de la Islaz și oamenii de cultură s-au și speriat de ruperea firului istoric al dezvoltării noastre. Nefiind numai expresia unor manifestări critice întîmplătoare, ci a unei stări sufletești organizate și a unei atitudini generale, *Junimea* reprezintă o adevărată mișcare culturală cu rădăcini mai adînci ; în explicarea ei nu putem să nu recurgem la fondul obscur, dar incontestabil, al rasei de la baza fenomenelor colective. Liberalismul muntean și criticismul mol-

dovenesc trebuie, deci, privite și prin prisma psihologiei etnice ; ele reprezintă atitudini temperamentale, ce se pot urmări într-o serie prea variată de manifestări pentru a fi considerate ca întîmplătoare.

Pe lîngă caracterul moldovenesc al acestei mișcări (cu toată originea ardeleană a lui Maiorescu) e de notat și mediul ei german de formație intelectuală. Liberalismul muntean a fost influențat de raționalismul veacului al XVIII-lea și de Revoluția franceză ; criticismul moldovenesc a fost influențat de cultura germană. Nu e, desigur, o întîmplare că mai toți fruntașii *Junimii* (P. P. Carp, T. Maiorescu, T. Rosetti, M. Eminescu, Iacob Negruzzi etc.) și-au făcut studiile în Germania ; în fața raționalismului revoluționar francez s-a ridicat, astfel, evoluționismul german. Și sub acest raport influențele contradictorii ale Apusului au determinat ritmul mișcărilor noastre culturale.

4. Și în privința originalității criticismului junimist s-au făcut, în timpul din urmă, obiecțiuni. Însemnătatea *Junimii* nu stă însă în noutatea formulei, ci în solidaritatea intelectuală a unui grup de individualități și în omogenitatea atitudinii față de problemele culturale și sociale ale statului nostru, în prestigiul talentului, prin care, ieșind în lumea teoriilor abstracte, junimismul a lucrat ca un reactiv împotriva liberalismului. Considerațiuni critice identice s-au mai făcut ; în ordinea socială, însă, valoarea principiilor nu se determină decît prin acțiunea lor asupra spiritului public și a mersului societății.

Problema originalității formulelor culturale cade, în genere, în planul al doilea ; la situarea istorică a „junimismului“ se mai adaugă și faptul că el nu

reprezintă decît o atitudine generală a spiritului în jocul ritmic al acțiunilor și reacțiunilor, la care se rezumă evoluția oricărei societăți, atitudine aplicată, impropriu de altfel, la condițiile evoluției noastre. Nu e vorba, așadar, de originalitatea ideei, ci de acțiunea ei în toate domeniile cugetării românești din a doua jumătate a veacului trecut. În fața revoluției liberale, „junimismul" s-a ridicat ca singura forță organizată a reacțiunii ; de n-a împiedicat procesul grăbit al dezvoltării noastre politice și culturale, a exercitat, totuși, o influență asupra sufletelor, felurit apreciată, dar reală, cu care aproape se confundă istoria culturii și literaturii noastre de după 1866.

5. Nu intră în cadrul acestei lucrări de a studia în întregime activitatea critică a lui Maiorescu [1] ; nu-i vom caracteriza decît elementul esențial ce-i hotărăște atitudinea și-i fixează poziționea în istoria culturii române. Noua lui „direcție" reprezintă replica logică a evoluționismului împotriva revoluției noastre culturale care, din contactul cu Apusul, s-a mărginit numai la împrumutarea formelor exterioare ale civilizației. „Cufundată pînă la începutul secolului XIX în barbaria orientală, scria Maiorescu încă din 1868 [2], societatea română de la 1820 începe a se trezi din letargia ei, apucată poate de-abia atunci de mișcarea contagioasă, prin care ideile Revoluțiunii franceze au străbătut pînă la extremitățile geografice ale Europei. Atrasă de lumină, junimea noastră întreprinse acea emigrare extraordinară spre fîntînile științei din Franța și Germania, care

[1] Cf. E. LOVINESCU, *Critice*, vol. IV.
[2] T. MAIORESCU, *În contra direcției de azi în cultura română*, în *Critice*, I, p. 155.

pînă astăzi a mers tot crescînd şi care a dat României libere o parte din lustrul societăţilor străine. Din nenorocire, numai lustrul din afară ! Căci nepregătiţi, precum erau şi sînt tinerii noştri, uimiţi de fenomenele măreţe ale culturii moderne, ei se pătrunseră numai de efecte, dar nu pătrunseră pînă la cauze, văzură numai formele de deasupra ale civilizaţiunii, dar nu întrevăzură fundamentele istorice mai adînci, care au produs cu necesitate acele forme şi fără a căror preexistenţă ele nici nu ar fi putut exista. Şi, astfel, mărginiţi într-o superficialitate fatală, cu mintea şi cu inima aprinse de un foc prea uşor, tinerii români se întorceau şi se întorc în patria lor cu hotărîrea de a imita şi a reproduce aparenţele culturii apusene, cu încrederea că în modul cel mai grăbit vor şi realiza îndată literatura, ştiinţa, arta frumoasă şi mai întîi de toate libertatea într-un stat modern". Pornind pe calea greşită „a neadevărului înăuntru şi a pretenţiei în afară", cultura română a anticipat asupra realităţilor sociale. „Înainte de a avea partid politic, care să simţă trebuinţa unui organ, şi public iubitor de ştiinţă, care să aibă nevoie de lectură, noi am fondat jurnale politice şi reviste literare, şi am falsificat şi dispreţuit jurnalistica. Înainte de a avea învăţători sătesti, am făcut şcoli prin sate, şi înainte de a avea profesori capabili, am deschis gimnazii şi universităţi şi am falsificat instrucţiunea publică. Înainte de a avea o cultură crescută peste marginile şcoalelor am făcut atenee române şi asociaţiuni de cultură, şi am depreţiat spiritul de societăţi literare. Înainte de a avea o umbră măcar de activitate ştiinţifică originală, am făcut Societatea Academică Română, cu secţiunea filologică, cu secţiunea istorico-arheologică şi cu secţiunea ştiinţelor naturale, şi am falsificat ideea Academiei. Înainte de a avea

artiști trebuincioși, am făcut conservatorul de muzică ; înainte de a avea un singur pictor de valoare, am făcut școală de bele arte ; înainte de a avea o singură piesă dramatică de merit, am fundat Teatrul Național. — și am depreciat și falsificat toate aceste formule de cultură."

Într-un cuvînt :

„...Dar în realitate toate aceste sînt producțiuni moarte, pretenții fără fundament, stafii fără trup, iluzii fără adevăr, și astfel cultura claselor mai înalte ale românilor este nulă și fără valoare și abisul, ce ne desparte de poporul de jos, devine din zi în zi mai adînc. Singura clasă reală la noi este țăranul român și realitatea lui e suferința, sub care suspină de fantasmagoriile claselor superioare. Căci din sudoarea lui zilnică, se scot mijloace materiale pentru susținerea edificiului fictiv, ce-l numim cultură română"...

Reprezentînd o formă fără nici un fond „cultura română a pierdut deci folosul stării de barbarie, fără să se bucure încă de binefacerea stării civilizate".

...Exprimată atît de categoric și susținută în toate domeniile culturii și problemei românești de talente atît de puternice și diverse, formula formei fără fond a devenit expresia însăși a cugetării critice românești a generației de după 1866, și s-a dezvoltat paralel cu toate reformele constituționale și cu toate aparențele de civilizație ale României moderne. Ea a ajuns, astfel, punctul de plecare al cugetării lui Eminescu și al altor scriitori mai ales moldoveni.

Acțiunea i-a fost atît de mare, încît impunîndu-se ca o evidență contemporanilor, a trecut în moștenirea generațiilor noi, încercînd să dizolve prin negațiunea sa străduințele a o sută de ani de imers progres.

Ca să fi putut supraviețui junimismului, ea trebuie să fi răspuns unei observații exacte și unei situații de fapt. Dacă civilizația reprezintă putința de a folosi anumite forme exterioare ieșite din dezvoltarea societăților moderne și a progresului tehnic, iar cultura e suma însușirilor mai ales morale trecute în deprindere, e neîndoios că n-am produs o cultură proprie. În orice condiții am fi fost, însă, tot n-am fi produs-o ; în locul „barbariei" reclamate de criticismul reacționar, avem, deci, dreptul să preferăm „formele" civilizației apusene. Problema nu trebuie, de altfel, pusă pe preferință ; fenomenele sociale scapă în mare parte directivei individuale. Scopul acestei lucrări este tocmai de a preciza caracterul de necesitate sociologică a formației civilizației noastre. Fenomenele necesare ies din cadrul oricărei aprecieri ; critica nu se exercită decît în domeniul liberului arbitru.

Privind revoluția noastră socială și culturală ca pe o evoluție normală, junimismul i-a pretins o dezvoltare organică. Sub aparențele evoluționismului riguros al tuturor filozofilor culturii, și mai ales al lui Buckle, istoriograful civilizației engleze, el a săvîrșit, deci, o eroare de diagnoză socială. Sub înfățișarea unei procedări strict fenomenaliste împotriva raționalismului liberal, el a rămas încă pe teren rationalist. Studiind *in abstracto* legile evoluției popoarelor, a crezut că ni le poate aplica și nouă. Critica junimismului n-a pornit dintr-o cunoaștere adîncă a trecutului nostru istoric ; ea nu-i o formă a tradiționalismului național : după cum liberalismul a fost o replică a Revoluției franceze, tot așa și junimismul reprezintă replica evoluționismului german și englez. Caracterul lui e tot atît de ideologic și de rațional ca și cel al liberalismului pașoptist, pe care-l combătea.

„Cu modul de judecată istorică ce predomina între noi, mai mult englezește evoluționar, decît franțuzește revoluționar, scria Maiorescu în introducerea *Discursurilor* [3], așa-numita regenerare de la 1848 nu ne părea să aibă gradul de importanță ce i-l atribuiau liberalii din Muntenia. Fără îndoială, mișcarea de la '48 avusese însemnătatea ei, întrucît manifestase, cu oarecare răsunet în Europa, deșteptarea conștiinței în românii din Principate și voința lor de a se dezvolta în conexitate cu civilizația occidentală. Dar ca organizare politică, înlăuntrul acestei tendințe generale, oamenii de la '48 nu au lăsat și nu au avut nici o concepție reală".

Ca valoare în sine, concepția oamenilor de la 1848 poate fi discutabilă ; ea s-a produs însă în direcția mersului istoric pe a cărui oportunitate o putem contesta, dar nu și înlătura. Învinuiți a fi lucrat împotriva sensului istoric pașoptiștii au mers în realitate în sensul determinismului social ; ridicîndu-se în numele continuității și al tradiției, oamenii de la 1866 s-au opus acestui determinism și au reflectat o ideologie evoluționistă fără nici o corespondență cu momentul nostru istoric.

6. Urmare fatală a diferenței de nivel cultural dintre noi și civilizația Apusului, prezența formei fără fond este, așadar, o realitate, pe care n-o putem decît constata. Maiorescu o credea, totuși, vătămătoare. „Forma fără fond, scria el, nu numai că nu aduce nici un folos, dar este de-a dreptul stricăcioasă, fiindcă nimicește un mijloc mai puternic de cultură. Și, prin urmare, vom zice : mai bine să nu facem o școală deloc, decît să facem o școală rea, mai bine să nu facem o pinacotecă deloc decît să o facem lipsită de arta frumoasă etc. etc.". Căci, încheia el ;

[3] T. MAIORESCU, *Discursuri*, I, p. 45.

„Dacă facem altfel, atunci producem un şir de forme ce sînt silite să existe un timp mai mult sau mai puţin lung fără fondul lor propriu. Însă în timpul, în care o academie e osîndită să existe fără ştiinţă, o asociaţiune fără spirit de societate, în acest timp formele se discreditează cu totul în opinia publică şi întîrzie chiar fondul ce, neatîrnat de ele, s-ar putea produce în viitor şi care atunci s-ar sfii să se îmbrace în vestmîntul lor despreţuit". În loc de a merge de la fond la formă, ca în toate dezvoltările normale şi seculare, în condiţiile în care am fost aruncaţi, evoluţia noastră şi-a descris traiectoria de la formă la fond ; deşi invers, sensul mişcării este tot atît de fatal. Necondamnînd faptele, ştiinţa le explică prin caracterul lor de necesitate. Departe de a fi fost vătămătoare, prezenţa formelor a fost chiar rodnică : prin legea simulării — stimulării — ea a produs în unele ramuri ale activităţii noastre o mişcare spre fond, pînă la desăvîrşita lor adaptare [4].

Plecînd deci de la constatări de fapt neîndoioase, critica *Junimii* a fost lipsită tocmai de simţul contingenţelor istorice, pe care le-a reclamat altora... Dacă pe terenul principiilor ea reprezintă o nedreptate, pe terenul activităţii practice, a fost totuşi, fecundă. Combătînd forma (fără a o înţelege ca pe o necesitate istorică), Maiorescu n-a desfiinţat academiile, universităţile, pinacotecile, conservatoarele sau chiar „constituţia", cum i-ar fi cerut în mod logic intransigenţa sa teoretică, ci în marginile puterilor lor, s-a străduit să sprijine fondul oriunde s-ar fi aflat, pentru a provoca acea mişcare internă de la fond la formă. „Tot ce este astăzi formă goală în mişcarea noastră publică, scria el, trebuie pre-

[4] Despre această chestiune în vol. III, *Legile de formaţie a civilizaţiei române.*

făcut într-o realitate simțită, și fiindcă am introdus un grad prea înalt din viața dinafară, a statelor europene, trebuie să înălțăm poporul nostru din toate puterile pînă la înțelegerea acelui grad și a unei organizări politice potrivită cu el“ [5], adevărata atitudine a oricărui spirit științific față de procesul de europenizare a culturii române. Sociologic fatale, formele nu trebuie și nu pot fi distruse ; anticipînd asupra realităților sufletești, nu înseamnă că sînt „stricăcioase“. Menirea oamenilor de cultură e de a întări fondul, spre a normaliza evoluția inversă. Prin această operă, critica lui Maiorescu s-a arătat, în adevăr, pozitivă ; disociind noțiunile parazitare ale esteticii, ea reprezintă cea mai salutară încercare de consolidare a unui fond depășit cu mult de niște forme, pe care rămîne să le umplem, prin opera lentă a timpului.

[5] T. MAIORESCU, *Critice*, I, p. 230.

XV

1. Eminescu sociolog. 2. Teoriile lui asupra statului și a claselor sociale. 3. Identitatea parțială a teoriilor lui cu cele ale Junimii. *4. Accentuarea pamfletară a acestor teorii. 5. Deosebirile lui de* Junimea ; *misticismul național și misticismul țărănesc. 6. Xenofobia. 7. Concluziuni*

1. Pornită din cadrele Junimii și dezvoltată în sînul partidului conservator, cu nevoi deci de luptă zilnică, critica socială și culturală a lui Eminescu are, totuși, și caractere proprii ce merită să fie izolate și cercetate : prin crearea unei stări de spirit de „misticism național" de oarecare actualitate și azi, cugetarea politică i-a supraviețuit.

În deosebire de alți poeți, Eminescu s-a ocupat încă din tinerețe cu problemele politice și naționale, formîndu-și o concepție hotărîtă despre stat, despre raporturile claselor sociale și despre evoluția firească a poporului român ; ca și toți ceilalți poeți, el a pus însă atîta pasiune în idealizare, și mai ales în ură, încît a transformat în pamflet ceea ce ar fi trebuit să rămînă în cadrele unor discuțiuni de ordin mai mult științific. Eroarea apare cu atît mai evidentă, cu cît dezvoltarea ulterioară a țării noastre a dezmințit cu totul pesimismul poetului față de viitor și a umbrit culorile vii ale tabloului idilic

al vechilor noastre instituțiuni politice. În aceste condiții, activitatea publicistică a lui Eminescu se înscrie printre momentele cele mai caracteristice ale reacțiunii împotriva occidentalizării României și, lucrînd în contra timpului, se contiună și astăzi în mișcările extremiste.

2. Statele, după părerea lui Eminescu [1], nu pornesc din libera deliberație a oamenilor ; nefiind produse ale rațiunii, ci ale naturii, ele n-au la temelia lor un *contract social*. Înlăuntrul său, statul se luptă cu individualismul, față de ale cărui porniri grupate în clase cu principii și cu partide politice — el reprezintă ideea armonizării intereselor generale. Cum societățile trăiesc prin exploatarea unei clase prin alta, statul trebuie să reducă lupta în cadrele ei legitime și, mai ales, să apere clasa dezmoștenită, dar singură temeinică a țărănimii împotriva celorlalte clase mai bine înarmate. Pentru a-și îndeplini cu nepărtinire rolul lui de regulator al luptelor sociale, el are însă nevoie de un om care să rămînă dincolo de interesele de partid — adică de un monarh. În afară de sistemul monarhiei juridice (de fapt, absolute), ce pleacă din armonizarea intereselor și din concepția statului ca o unitate absolută, mai există și sistemul liberal sau republican ; pornind din jocul liber al individualismului claselor sociale, acest sistem se susține din precăderea uneia asupra celorlalte. România este expresia unui astfel de regim republican.

În trecut, noi am trăit sub influența dreptului public — republican — al Poloniei, adică sub regimul libertății individuale, care prin *liberum veto*,

[1] Mai ales, *Influența austriacă asupra românilor din Principate*, în *Scrieri politice și literare*, p. 79.

zădărnicea bunul mers al treburilor publice, iar prin electivitatea regelui aducea un element de nestatornicie. Veacuri întregi am suferit urmările nestabilității monarhice, crescute și mai mult în timpul epocii fanariote. Pe încetul unitatea autorității statului s-a pulverizat : boierii mari și cei mici, țăranii iobagi, clerul laic și monarhic ieșind din sfera ei de acțiune, n-au mai rămas să fie administrați decît doar răzeșii, negustorii și breslele.

Dar și în sînul acestei clase de mijloc, asupra căreia cădea strășnicia administrativă, era firesc să se producă un curent spre privilegiu : țăranul tindea să devină fecior boieresc, iar negustorul boier ; după ocupația rusească grămădirea la porțile privilegiului, sub forma funcționarismului, devenind tot mai mare, a constituit o nouă clasă de proletari ai condeiului, înlocuind clasa pozitivă, de mijloc, printr-o clasă fără importanță socială și mai mult producătoare de tulburări. Epoca așa-zisei „regenerări naționale" de după 1848 nu face, după părerea lui Eminescu, decît să desăvîrșească nimicirea breslașilor și a răzeșilor, și prin ruinarea acestora, și a boierilor. În economia noastră s-au produs, așadar, goluri ; prin dispariția claselor pozitive, pămîntul românesc a devenit un teren de exploatare pentru industria străină și proletariatul indigen. Prin lărgirea privilegiilor și a libertății în dauna autorității statului, am ajuns pe încetul pînă la *Constituția* ce dă proletarilor intelectuali o egalitate de drepturi fără datorii. Pe cînd în celelalte țări, constituția se reazimă pe o clasă pozitivă, clasa burgheză, la noi ea nu înseamnă decît posibiltatea tuturor „scribilor" de a ajunge în funcțiile cele mai mari. „Re-

formele liberale, scria Eminescu [2], au deschis ușa funcțiilor statului, înmulțite în infinit, tuturor feciorilor de popă și de negustori, cari nu reprezentau nici avere, nici inteligență și cari găseau mai comod a trăi din funcții plătite de stat și de comune, decît din munca lor proprie, din îndeletnicirea cu meșteșugul părinților lor. Astfel s-a înmulțit rușinea de muncă și proletariatul condeiului, această clasă veșnic nenorocită, condamnată la celibat și la mizerie, luptînd prin ură, intrigi, calomnii și vicleșug pentru pîinea amară a bugetului și întrecînd cu o rară obrăznicie orice muncă spirituală adevărată, orice merit adevărat"...

În stratificarea noastră socială, aristocrația (care trebuie să fie totdeauna „istorică" pentru a fi importantă) a dispărut aproape cu totul ; dispărînd și ea, clasa de mijloc a fost înlocuită cu străini ; n-a mai rămas, astfel, ca pozitivă decît singura clasă țărănească, pe care ne silim a o nimici. Pe spatele acestei clase pozitive și păstrătoare a întregului mănunchi de fapte, ce constituie istoria unui popor, noi am clădit un aparat greoi de funcționari și de forme sociale, pe care le întreținem, exclusiv, din munca lui. Prin ea, țăranul poartă pe umeri „cîteva mii de proprietari (la începutul secolului cîteva zeci), mii de amploiați (la începutul secolului cîteva zeci), sute de mii de evrei (la începutul secolului cîteva mii), zeci de mii de alți supuși străini (la începutul secolului cîteva sute). Sub greutatea acestor poveri, țăranul român va sucomba, și o dată cu el va pieri și România". De la începutul carierei sale publice, Eminescu s-a pronunțat, deci, pentru principiul

[2] M. Eminescu, *Drepturile politice ale evreilor*, în *Scrieri politice și literare*, p. 112.

monarhiei „mai mult sau mai puțin absolute", în care vedea regulatorul intereselor de clasă, și era, în fond, deși cu atenuări de expresie, pentru fixitatea relativă a claselor sociale ; fără a se declara în principiu împotriva regimului constituțional, nu socotea că ar răspunde unor clase economice pozitive, care să-și găsească în el mijlocul de a-și reprezenta interesele în stat...

3. Cu acest nucleu de idei conservatoare, format încă de pe băncile universităților germane, și formulat atît de categoric înainte de a fi împlinit 25 de ani, e ușor de prevăzut cursul activității publicistice a lui Eminescu. Ca fond, ideile lui sînt, în parte, cele ale *Junimii ;* neavînd nici o răspundere politică și lăsîndu-se în voia temperamentului său de polemist, critica lui depășește însă ca expresie academismul maiorescian. Și pentru dînsul, 1848 înseamnă ruperea firului tradiției istorice în dezvoltarea poporului român și îndrumarea sigură spre nimicirea neamului nostru. „De la acest an începînd, spune el într-o notiță, românii au pierdut simțul istoric. Cuvinte noi fără cuprins, oameni noi fără trecut și fără valoare, o limbă păsărească în locul vrednicei limbi a strămoșilor, instituții nepotrivite cu treburile modeste ale țăranului dunărean, au înăbușit frumoasele și spornicele începuturi ale unei literaturi într-adevăr românești, ale unui naționalism nu de fraze banale, ci de un cuprins real" [3]. Și pentru dînsul, ca și pentru *Junimea,* ideea progresului conținea în sine ideea continuității istorice și evolutive : „Cine zice progres, nu-l poate admite decît cu legile lui naturale, cu continuitatea lui trep-

[3] M. EMINESCU, *Cele două generații românești : dinainte și după 1848,* în *Scrieri politice și literare,* p. 331.

tată. A îmbătrîni în mod artificial pe un copil, a răsădi plante fără roduri pentru a avea grădina gata în două ceasuri, nu e progres, ci devastare. Precum creşterea unui organism se face încet, prin suprapunerea continuă şi perpetuă de noi materii organice, precum inteligenţa nu creşte şi nu se întăreşte decît prin asimilarea lentă a muncii intelectuale din secolii trecuţi, precum orice moment al creşterii e o conservare a celor cîştigate în trecut şi o adăugire a elementelor, cucerite din nou, astfel, adevăratul progres nu se poate opera decît conservînd pe de o parte, adăugînd pe de alta; o vie legătură între prezent şi viitor, nu însă o serie de sărituri fără orînduială. Deci, progresul adevărat fiind o legătură naturală între trecut şi viitor, se inspiră din tradiţiile trecutului, înlătură însă inovaţiunile improvizate şi aventurile hazardoase".

4. Cei şapte ani de ziaristică efectivă la „Timpul" (1877—1883) n-aveau să-i lase însă lui Eminescu răgazul unor discuţii teoretice asupra progresului. În faţa partidului conservator dezbinat, se ridica regimul consolidat prin război al lui Ion Brătianu. Situaţia de opozant cerea, deci, ziaristului o acţiune militantă; acestei necesităţi îi datorim o activitate pamfletară atît de supravalorificată, acum douăzeci de ani[4], şi în realitate, atît de contestabilă şi, în parte, chiar regretabilă; nedreaptă cu oamenii, ea n-a înţeles nici înlănţuirea necesară a fenomenelor sociale. Acolo unde junimiştii puneau numai convingere, Eminescu punea însă şi pasiune; lirismul său temperamental şi-a găsit o ieşire în

[4] De pildă, AUREL POPOVICI, scria în *Naţionalism sau Democraţie*, p. 75: „Oricît l-am admira pe Eminescu ca poet, şi mai multă admiraţie merită ca gînditor politic".

excesul pamfletar. Prin lipsa ei de obiectivitate, împinsă uneori pînă la absurd, o bună parte a publicisticii lui Eminescu depășește, așadar, cadrul discuțiilor științifice.

5. De s-ar fi mulțumit să afirme că „temeiul unui stat e munca și nu legile“ [5] sau că „azi avem cele mai înaintate instituții liberale. Control, suveranitatea poporului, condice franțuzești. Stăm mai bine pentru aceasta ? Nu, de zece ori mai rău, căci instituțiile noi nu se potriveau cu starea noastră de cultură, cu suma puterilor muncitoare de care dispunem, cu calitatea muncii noastre, încît trebuie să le sleim pe acestea, pentru a întreține aparatul costisitor și netrebnic al statului modern“ [6] ; sau de s-ar fi mulțumit să considere România ca pe „țara reputațiilor uzurpate, a jurnaliștilor fără carte, administratorilor fără știință, profesorilor fără elevi, țara unde toți reprezintă numai forma goală a culturii și nicidecum cuprinsul“ [7], cugetarea lui Eminescu n-ar fi depășit cadrele obișnuite ale *Junimii* față de chestiunea culturii române ; activitatea lui publicistică ar fi fost doar exemplificarea colorată a doctrinei maioresciene a evoluției de la fond la formă și a continuității istorice. Structura sufletească a lui Eminescu era alta. Junimiștii se aplecau asupra problemelor naționale cu un interes mai mult rațional și științific decît patriotic ; prin firea sa pasionată, alimentată din peregrinările tinereții sale la Botoșani, Cernăuți, Blaj, Beiuș ; prin cercetarea pătimașă a tuturor izvoarelor trecutului, Eminescu îmbrățișa problema națională ca pe o problemă cu

[5]. M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, p. 12.
[6] *Ibidem*, p. 21.
[7] *Ibidem*, p. 112.

adînci rezonanțe sufletești. Considerațiile lui sparg deci cadrele teoriei, pentru a intra în inima timpurilor revolute ; prezentul se leagă de un trecut viu, cu voievozi falnici, cu plăieși războinici, cu boieri care „cu patriotismul lor încercat și dovedit prin cinci veacuri au stătut stîlpi acestor țări“ [8], țări ce duceau o viață ideală, deoarece, „dările se strîngeau mare parte de-a dreptul, iar Vodă era boier cu stare, care trăia de pe moșiile lui, și nici nu făcea vreun lux de acătărea“ [9]. Egalînd ura prezentului, dragostea lui pentru trecut rechema, înflăcărat, epoca glorioasă a lui Ștefan cel Mare, „ce știa să fărîme pe turci, tătari, leși și unguri, știa nițică slavonească, avusese mai multe rînduri de neveste, bea bine la vin vechi de Cotnar și din cînd în cînd tăia capul vreunui boier sau nasul vreunui prinț tătărăsc“ [10] etc. etc. Invadînd în domeniul rezervat cercetării științifice, imaginația lui se adîncea și mai departe în noaptea veacului al XIII-lea, cînd poporul românesc făcea să dispară dinaintea puterii sale de viață triburile tătare și slave ce cutreierau pămîntul acesta, pentru a se reculege definitiv apoi în epoca Basarabilor și a Mușatinilor.

Despărțindu-se, deci de junimiști, Eminescu se apropia prin concepția lui mai mult de tradiționalism decît de evoluționism ; deși cunoștea trecutul ca istoric, îl simțea, totuși, ca poet și, neavînd intuiția politică a devenirilor necesare, se scufunda în el ca într-o realitate ; rechema timpurile patriarhale „de sănătoasă barbarie“ [11], în care „de zicea

[8] M. EMINESCU, *Articole politice*, p. 11.
[9] *Ibidem*, p. 7.
[10] *Ibidem*, p. 35.
[11] *Ibidem*, op. cit., p. 115.

Vodă un cuvînt, era bun zis“ [12], în care țara se rezuma la 80 de boieri [13], „încît la treizeci de mii de suflete venea un boier, și încă și acela cu trebuințe foarte mici, adică optzeci de oameni, care umblau cu zilele în palmă și țineau neatîrnarea țării prin isteție și prin sacrificiul persoanei sau al averii lor, adică compensau pe deplin munca socială ce-i purta“.

Cu o astfel de concepție istorică, sufletul lui Eminescu nu putea fi decît rural. Marea proprietate și boierimea sînt, desigur, o necesitate socială ; adevărata clasă pozitivă este însă țărănimea. „Sîntem țărani, striga el mereu [14], curată socoteală, și țărănește ar fi trebuit să gospodărim“. Nu ne trebuie, deci, stat constituțional cu libertate, egalitate, fraternitate și suveranitate, deoarece „libertatea e libertate de a exploata, egalitatea e egalitatea de a deveni tiran, fraternitatea e un moft ilustrat prin ghilotină“ [15] și, mai ales, pentru că „țăranul oricît său la rărunchi ar avea, bani n-are și statul modern are nevoie de bani“ [16]... Să nu facem, așadar, un stat modern, ci să ne întoarcem la vremurile pîrcălabilor...

O mentalitate atît de reacționară, inadaptabilă progresului, n-ar fi trezit nici un răsunet de n-ar fi fost expresia tipică a unei stări sufletești mai generale. Mentalitatea poetului răspundea, deci, sufletului nostru agrar ; neîmpiedicînd, desigur, cu nimic revoluția socială, ea a săpat și mai adînc pră-

[12] *Ibidem*, p. 37.
[13] *Ibidem*, p. 27.
[14] *Ibidem*, p. 21.
[15] IDEM, *Scrieri politice și literare.*
[16] IDEM, *Articole politice*, p. 21.

pastia între spirit și materie. Prin prestigiul talentului său, Eminescu a creat nu numai un fel de misticism național, pe baza solidarității istorice, ci și un misticism țărănesc, cu urmări în procesul de formație a culturii române.

În concepția lui, românul se confundă cu țăranul, păstrătorul tuturor virtuților; „Cînd zicem român, scria el, fantasma psihologică, care trece pe dinaintea ochilor noștri în acest moment, e un om al cărui semn distinctiv e adevărul. Rău sau bun, românul e adevărat. Inteligent fără viclenie, rău — dacă e rău — fără fățărnicie; bun fără slăbiciune, cu un cuvînt ni se pare că atît calitățile, cît și defectele românului sînt întregi, neînchircite, el se arată cum este..." sau aiurea: „poporul român e plin de originalitate și de o feciorească putere"... „cu un sentiment adînc pentru frumusețile naturii"...

Misticismul țărănesc ascunde, în realitate, ura față de noile clase în formație; față de prezent. O astfel de exaltare necondiționată poate fi un element generator de inspirație poetică: politicește, tradiționalismul integral reprezintă, mai ales la popoare lipsite de o adevărată tradiție națională, un principiu de negație; ajutat de un temperament pasional și de un talent de expresie, el poate dezvolta adevărate psihoze antisociale.

6. Naționalismul nu putea duce decît la xenofobie. Și prin această notă poetul evadează din cercul relativ cosmopolit al *Junimii*. Pornind de la realitățile noastre, xenofobia lui a început prin ura împotriva evreilor, nu pe motive de rasă sau de religie, ci pe motive economice și naționale. Evreul nu

reprezintă o muncă pozitivă și productivă, ci una parazitară ; Eminescu nu putea ști că în faza începătoare a capitalismului prezența cămătarului evreu constituie o fatalitate istorică, pe care n-au putut-o înlătura alte țări mult mai înaintate decît noi. El constată apoi că, „înmulțirea evreilor în țările noastre a mers mînă în mînă cu reformele în sens liberal", rămînînd să înțelegem prin „reforme liberale" transformarea radicală a țării sub influența capitalismului. Pe lîngă acest motiv de ordin economic se adăuga, firește, și altul național. Constituind o masă compactă împrospătată prin noi imigrațiuni și nu numai neasimilabilă, ci, prin legături internaționale, dușmană instituțiilor țării, evreii sînt, în concepția lui Eminescu, o primejdie națională. Obișnuit mai tuturor moldovenilor din pricina condițiilor locale de viață, antisemitismul poetului se lărgește într-o xenofobie mai generală și ajunge să se cristalizeze sub forma teoriei *păturii suprapuse*. Plecînd de la ideea unei rase românești pure cu adînci deprinderi morale („românul nu minte"), occidentalizarea României nu putea fi opera unei astfel de rase ci a străinilor ; ceea ce, sub raport economic, reprezintă evreii pentru Moldova, sînt grecii pentru Muntenia. Prin preponderența lor politică și prin constituirea unei adevărate pături suprapuse de oameni „fără tradiție, fără patrie, fără naționalitate hotărîtă" [17 bis], primejdia lor e și mai mare. Ritmul mișcării noastre sociale de la 1700 încoace este determinat de biruința sau de înfrîngerea acestei pături streine ; biruinței elementului imigrant de la 1700 îi datorăm un veac de domnie fanariotă ; reacțiunii elementului autohton de la 1821 îi dato-

[17 bis] *Idem. 152.*

răm epoca de la 1821—1866 ; liberalismului ce începe de la această dată îi răspunde o nouă biruință a elementului imigrant : „demagogia la noi, scria Eminescu [17], e de origină fanariotică ; ea însemnează ura înrădăcinată a veneticului fără tradiții, fără patrie, fără trecut, împotriva celor ce au o tradiție hotărîtă, un trecut hotărît". Sub pretextul luptei dintre elementele istorice și cele neistorice ale acestei țări, xenofobia lui Eminescu biciuia, astfel, aproape zilnic pe adevărații făuritori ai renașterii noastre naționale. pe care nu-i înțelegea.

7. Pornind de la aceleași idei ca și junimiștii asupra procesului de formație a civilizației române, evoluționismul lui Eminescu a devenit repede un tradiționalism reacționar, cu toate atributele lui de misticism național, de misticism țărănesc și xenofob. Pe cît talentul lui poetic a lărgit orizonturile creațiunii artistice, pe atît concepțiile lui sociologice, înguste și fanatice, s-au încercat, inutil, să stăvilească mersul revoluționar al civilizației române.

[17] *Ibidem*, p. 141.

XVI

1. Revoluția socială fiind înfăptuită, era fatal ca atitudinea critică față de ea să se schimbe după 1880. 2. Mișcarea Semănătorului *s-a pus pe terenul pur cultural. 3. Confuzia culturii cu arta. 4. Evoluția semănătorismului politic. 5. Vechiul socialism moldovenesc e tot reacționar. 6. Poporanismul literar. 7. Poporanismul economic. 8. Rezultatele pozitive ale poporanismului. 9. Poporanismul și* Istoria civilizației române *10. Și C. Dobrogeanu-Gherea e învinuit de a fi avut o atitudine reacționară.*

1. Vechiul spirit moldovenesc, de esență pur culturală, amestec de tradiționalism și de evoluționism democratic la M. Kogălniceanu, de evoluționism și de conservatism la *Junimea* și de tradiționalism și de reacționarism la Eminescu, a reapărut în lupta culturală a „Semănătorului" dintre 1903—1906 cu oarecare nuanțe ce merită să fie determinate.

Junimea nu pusese problema evoluției noastre numai pe terenul teoretic al culturii, ci și pe terenul practic al luptelor politice. Pe lîngă sensul cultural, critica lui Eminescu își păstrase, mărindu-l chiar, și caracterul social. La temelia oricărei atitudini militante se află, desigur, credința unei îndreptări.

Cu toată înverşunarea criticii, revoluţia socială şi-a descris, însă, netulburată linia ; pe la 1880 ea se consolidase în forme ce nu se mai puteau tăgădui ; critica trebuia să renunţe de a mai fi eficace. Înţelegînd că o pagină a istoriei se întorsese definitiv, nu le mai rămînea conservatorilor decît să se pună pe baze constituţionale, iar teoreticianului monarhiei, „mai mult sau mai puţin absolute", şi al unui guvern iresponsabil faţă de parlament, nu-i mai rămînea decît să reclame pentru conservatori meritul reformelor înfăptuite. „Cu acte autentice în mînă, scria el [1], se poate dovedi că nimic, absolut nimic din reformele introduse, nu se datoreşte partidului liberal". Sau : „Unirea Adunarea ad-hoc din Moldova a votat-o, deşi compusă în cea mai mare parte din conservatorii actuali, o adunare, în care nu existau partizi, de vreme ce toate se votau aproape cu unanimitate. Tot acea adunare a stabilit toate principiile constituţiei actuale, programul ei întreg a trecut în legislaţiunea noastră" [2] ; sau aiurea [3] : „instituţiile liberale de azi sînt în cea mai mare parte opera partidului conservator". Schimbarea atitudinii îi era, desigur, dictată de nevoile tactice ale conservatismului. Liberalizarea instituţiilor noastre primind consfinţirea stării de fapt, nu le mai rămînea partidelor politice decît să-şi atribuie meritul iniţiativei. Împotrivindu-se revizuirii din 1884 şi, în genere, tuturor reformelor în legătură cu noua fază a revoluţiei burgheze, conservatorii îşi făceau din cîştigurile trecutului un dig împotriva ameninţărilor viitorului. După ce văzuse în 1848 o soluţie de continuitate în dezvoltarea istorică a popo-

[1] M. EMINESCU, *Articole politice*, p. 97.
[2] *Ibidem*, p. 95.
[3] *Ibidem*, p. 102.

rului nostru, era, așadar, firesc ca Eminescu să reclame pentru conservatori beneficiul revoluției pașoptiste. Lupta se dăduse și se pierduse ; revoluția socială se întărise. O dată cîștigate, era cu neputință ca drepturile să mai fie smulse ; mersul unei societăți se poate numai întîrzia nu și întoarce îndărăt. Adaptarea la realitate fiind condiția de existență a partidelor, conservatorii nu mai aveau de ce se încăpățîna într-o atitudine sterilă.

2. Intrată în categoria discuțiilor de caracter teoretic încă din 1880, critica trecutului devenise și mai inactuală în 1903. Nemaiputînd stărui în valea plîngerilor a formației noastre sociale, „Semănătorul" s-a pus deci, solid, pe terenul problemelor prezentului. Sentimentele d-lui Iorga față de revoluția din 1848 nu erau, de altfel, mai puțin dușmănoase decît cele ale lui Eminescu, din care purcedeau [4]. Asemănătoare ca fond și ca formă tradiției eminesciene, critica semănătoristă a adus mai multă știință a trecutului, dar mai puțină exaltare și chiar convingere ; i-a lipsit și o concepție doctrinară asupra filozofiei culturale. Sensul mișcării semănătoriste a fost mai mult empiric ; îngrădit în cadrele unei reviste literare, „Semănătorul" a constatat, mai ales, prezența unui stat național fără o cultură națională, din pricina înstrăinării claselor de sus de tot ce e cultură și literatură românească. „Jos nemernica bîiguială străină, striga d. Iorga [5], pentru întreținerea căreia curg sudori de sînge pe lanurile muncite din greu, jos cărțuliile de simțire falsificată și de con-

[4] De exemplu, *O luptă literară*, II, p. 301, cf. E. LOVINESCU, *Istoria civilizației române moderne*, I, p. 10.
[5] N. IORGA, *O luptă literară*, v. I, p. 11.

rupție cu care Apusul otrăvește țări nepricepute, jos maimuțăria nelegiuită ! O nouă epocă de cultură *trebuie* să înceapă pentru noi. *Trebuie* sau altfel vom muri ! Și e păcat — căci rînduri lungi de strămoși cinstiți ne stau în urmă și n-avem dreptul să ne înstrăinăm copiii !".

Acțiunea culturală a „Semănătorului" a plecat, deci, de la un naționalism pragmatic. Dacă existența unei *diglosii* surpă unitatea culturală a unor țări, cum e, de pildă, a Greciei, și noi am fost primejduiți, mai întîi de raționalismul filologic și apoi de înstrăinarea „păturilor suprapuse" de cultură națională ; între imensa masă analfabetă a țărănimii și boierimea franțuzistă nu-i mai rămînea scrisului românesc decît doar cîteva slabe elemente orășenești. Ridicîndu-se împotriva acestei tragice situații, acțiunea „Semănătorului" a luat caracterul unei mișcări xenofobe și, mai ales, galofobe, propunînd, pe de o parte, „taxe pe cărțile de literatură străine, taxe pe ziarele străine, taxe pe trupele străine" [6], iar, pe de alta, pornind lupta „pentru apărarea drepturilor limbii române", ce avea să ducă la mișcarea din piața Teatrului Național de la 13 martie 1906.

Apărarea culturii naționale prin aplicare de taxe prohibitive asupra culturii străine nu poate fi primită, desigur, ca expresia unei concepții culturale : lupta împotriva „înstrăinaților" intră însă în domeniul acțiunilor practice. De pe urma ei s-au înregistrat unele rezultate ; de nu se poate vorbi încă de o consolidare a conștiinței naționale prin unitatea limbii și literaturii, se constată, totuși, o îmbu-

[6] N. IORGA, *op. cit.*, p. 108.

nătățire, care ar fi fost mai reală dacă, alături de critică, s-ar fi produs și o literatură după nevoile estetice ale păturilor suprapuse. Literatura „Semănătorului" a reprezentat, însă, cu atîta parțialitate interesele unei singure clase, încît nu putea duce la conversiunea sufletească a unor oameni, cosmopoliți prin cultură, rafinați prin gust, ce căutau, în chip firesc, în literatură expresia estetică a preocupărilor lor de clasă socială. Acțiunea „Semănătorului" a fost, totuși, mai pozitivă pe terenul activității pur culturale.

Cultura unui popor e o creațiune lentă și colectivă ; nu e în puterea unei generații de a o consolida. Urmărind semnele mărunte ale începuturilor culturii naționale, critica trebuie să întrețină în jurul lor o stimulatoare simpatie. Cu o energie aproape necunoscută în istoria culturii noastre, d. Iorga a urmărit, așadar, totalitatea fenomenelor culturale răsărite pe întregul teritoriu al naționalității noastre : de la o „monografie rurală", pînă la „societatea de teatru din Ardeal" ; de la „calendare ca factor cultural", pînă la „reviste, atenee și muzee de provincie" ; de la „expoziția societății *Furnica*, „coruri", „Dobrogea de azi", pînă la „biserici maramureșene" „serbările de la Sibiu", scriitori macedoneni, *„Junimea literară" ;* de la „cărți populare", „biblioteci circulante", „chestia țărănească", pînă la „arta lui Ștefan cel Mare", „Ștefan cel Mare și poporul românesc"", „mama lui Ștefan cel Mare", „inscripții din bisericile României", „monumentele istorice" — într-un cuvînt Capitala și provincia, Moldova, Muntenia sau Dobrogea, Maramureșul, Bucovina, Ardealul sau Macedonia, cartea, inscripția, biserica, teatrul și corul, albumul de cusuturi sau

muzeele regionale, prezentul sau trecutul, totul se leagă în fascicolul unui interes uniform şi al unei solidarităţi naţionale în timp şi spaţiu. Prin această acţiune, d. Iorga a păşit iarăşi pe urmele tradiţiei panromâneşti a lui Eminescu, răscolind multiple energii culturale şi contribuind la însufleţirea conştiinţei naţionale în regiunile periferice ale neamului.

3. În cadrul limitat al culturii şi intensificării conştiinţei naţionale, scurta activitate a „Semănătorului" a fost rodnică : ea a stimulat energii locale şi a deşteptat, mai ales, interes pentru toate semnele mărunte ale unor încercări modeste de activitate culturală.

Eroarea „Semănătorului" a început numai din clipa în care activitatea lui a trecut de pe terenul cultural pe terenul pur estetic. Arta e o manifestare culturală şi, poate cea mai însemnată ; nota ei specifică îi strîmtează însă conţinutul. Suprapunerea noţiunilor artei şi a culturii dă loc la confuziuni admisibile în începuturile unei culturi ; printr-o astfel de confuzie, ignorînd progresul realizat prin cei 35 de ani de existenţă a „Convorbirilor literare", acţiunea „Semănătorului" descinde din acţiunea vechilor reviste din epoca de nediferenţiere a sferei artei de sfera mai cuprinzătoare a culturii. Tradiţionalist, agrar prin structură sufletească, neînţelegînd revoluţia socială ce era pe cale de înfăptuire, ci lucrînd încă pentru o evoluţie posibilă, crezînd nu numai teoretic, ca Maiorescu, că ţărănimea e singura noastră realitate, ci pasionat, ca Eminescu, din imboldul unui misticism naţional şi ţărănesc, d. Iorga nu putea decît împinge, cu toată violenţa temperamentului său, spre o literatură rurală, şi deci reacţionară, care avea să ţină

și mai mult încătușată evoluția mentalității românești în forme feudale. Dominat de interesul cultural și național, el a confundat lesne „corul" cu muzica, pirogravura cu pictura, povestirile populare cu literatura adevărată ; cerînd cărți „pe rîndurile inspirate ale cărora să cadă deopotrivă lacrima înaltei, bogatei doamne și a sătencii, cărți smulse de mîini nerăbdătoare pînă unde răsună graiul acestui neam" [7], el a lărgit sensul estetic al literaturii, pentru a face loc tuturor producțiilor mediocre, cu înlăturarea tocmai a acelei literaturi „infame", care caracterizează și cinstește epoca de față. Chiar și cu o astfel de concepție culturală, se putea alege mai bine ; i-a lipsit însă d-lui Iorga tocmai acel spirit critic ce distingea pe Maiorescu, după cum i-au lipsit, poate, și oamenii. Activitatea „Semănătorului" rămîne astfel închisă în cadre pur culturale și naționale ; literatura lui, ca mai toată literatura vremii, și mai ales ca toată literatura moldovenească, esențial reacționară, a păstrat în ea cu pietate dragostea formelor sociale revolute.

4. Acțiunea pur literară a „Semănătorului" a durat, de altfel, puțin și, ca și orice acțiune idealistă, a trecut repede pe terenul politic. Nu intră în intenția noastră de a studia originile, fundamentul și evoluția partidului naționalist. Nu putem, totuși, să nu pomenim că la început, ideologia acestui partid izvora în întregime din conservatismul rural al lui Eminescu, pe care d. Iorga îl recomanda încă de la întrunirea junimistă de la Teatrul Liric, conservatism bazat pe înfrățirea singurelor clase „reale" ale poporului nostru, a țăranilor și a proprietarilor, cu negațiunea tuturor libertăților de-

[7] N. IORGA, *op. cit.*, p. 11.

mocratice, și cu un simț național împins pînă la misticism, înglobînd, oricum, antisemitismul; ceva mai tîrziu, d. Iorga pare a fi părăsit directiva cugetării reacționare a lui Eminescu, alipindu-se de tradiționalismul evoluționist și democratic al lui Kogălniceanu, recunoscînd existența și a altor clase sociale decît a țăranilor, părăsindu-și antisemitismul, dar păstrîndu-și caracterul cultural și sensul național și stăruind în a crede în necesitatea evoluției de la fond la formă [8].

Douăzeci de ani după mișcarea „Semănătorului", el va mai continua deci să nu creadă în „Constituții vrăjitoare, ci în conștiința care spontan dă articole în Constituție, chiar cînd n-au fost scrise vreodată pe hîrtie albă... Eu nu cred în abstracția, care nu va ajunge niciodată să fie element concret, dar cred în puterea elementului concret capabil de a elabora cele mai superioare elemente de abstracție. Eu nu cred în revoluția care dărîmă înainte de a ști ce creează și cum poate fi primit ceea ce vrea să creeze în realitățile asupra cărora creează, dar cred în evoluția înceată, culturală, care tot ce cîștigă asimilează... Acestea sînt deosebiri fundamentale față de orice doctrină liberală din orice țară" [9], nediferențiindu-se întru nimic de toți cugetătorii și oamenii politici ce au tratat, în chip atît de neștiințific, revoluția noastră socială și culturală după principiile evoluțiunilor naturale.

5. Și prima mișcare a socialismului moldovenesc, după cum a arătat-o d. Ibrăileanu [10], a avut

---

[8] N. IORGA, *Doctrina naționalistă*, în *Doctrinele partidelor politice*, Cultura națională.
[9] N. IORGA, *op. cit.*, p. 40.
[10] G. IBRĂILEANU, *Spiritul critic.*, p. 193.

tot un fond „reacţionar". Manifestul intitulat *Ce vor socialiştii români* [11] se ocupa de toate clasele sociale, afară de proletariat; nu numai că-i constata inexistenţa, dar nici nu i-o dorea. Departe de a voi proletarizarea ţărănimii, el îi cerea consolidarea. Ura „socialiştilor", ca şi a reacţionarilor, se îndrepta împotriva burgheziei şi, deci, a liberalilor, adică tocmai împotriva acelora care, prin dezvoltarea capitalismului pregătesc faza ulterioară a socialismului. Un astfel de socialism e, în adevăr, sui-generis; el reprezenta, în realitate, interesele ţărănimii şi ale claselor apăsate. Reacţionar, sub raportul economic şi social, socialismul moldovenesc, a fost, însă, democratic prin revendicări politice.

6. Ca ideolofie, *poporanismul* îşi are originea în Rusia; ca aplicare în cadrele vieţii româneşti, el îşi are punctul de plecare (cel puţin poporanismul literar) în articolele d-lui Stere din „Evenimentul literar" din 1906. „Poporanismul, scria d-sa [12], e mai mult un sentiment general, o atmosferă, cum am zis, intelectuală şi emoţională, decît o doctrină şi un ideal bine hotărît; analizîndu-l putem scoate din el următoarele elemente constitutive: *iubirea nemărginită pentru popor* — sub care se înţelege totalitatea concretă a maselor muncitoare şi producătoare — *apărarea devotată a intereselor lui, lucrarea entuziastă şi sinceră spre a-l ridica în înălţimea unui factor social şi cultural conştient şi neatîrnat;* iar ca substrat teoretic putem arăta ideea: 1) că poporul *numai el singur are dreptate,* că el e veşnic martir, veacuri întregi a

[11] „Revista Socială", 1884.
[12] „Evenimentul literar", art. *Poporanismul,* 15.

muncit și-a vărsat sîngele său pentru a ridica pe umerii săi întreaga clădire socială și 2) că toate păturile superpuse au, din pricina aceasta, față cu poporul, *o datorie atît de mare, că, dacă ar dori sincer să o plătească, n-ar putea, cu toate jertfele, cu tot devotamentul și abnegația lor, să plătească măcar procentele*". Circumscriindu-se, în alt articol, la fenomenul literar, el adăuga [13]: „În poporanism se rezumă *minimul* de cereri, pe care-l putem face artiștilor, adică: apreciind tendințele sociale ale vreunei creațiuni artistice, din punct de vedere moral și social, noi ne vom conduce de criteriul poporanist. Și dacă vom găsi că opera artistului respiră ură sau indiferență față de masele poporului, că tendințele lui sînt vrăjmașe intereselor și năzuințelor muncitorimii, că, departe de a contribui la înălțarea acesteia, creațiunea sa împrăștie desfrîul și putreziciunea morală — noi — fără să-i contestăm talentul sau geniul, dacă le are, vom declara fără șovăire că această operă e imorală și antisocială. Poporanismul în literatură are două manifestări principale: 1) el ne face pe noi să ne iubim poporul și să-l cunoaștem mai bine; 2) el contribuie direct la luminarea și la ridicarea poporului prin o literatură adevărată populară".

Considerat în planul social și cultural, poporanismul e o concepție ce se poate susține fructuos; el a dus la expropriere și la vot universal; plecînd însă de la „iubirea nemărginită pentru popor", de la „apărarea devotată a intereselor lui", de la „o datorie", pe care o avem de plătit, el se pune de la sine alături de artă. Cu toată autoritatea datorită organizației sale, poporanismul „Vieții ro-

[13] „Evenimentul literar", art. *Poporul în artă și literatură.*

mânești" n-a putut, deci, exercita nici o influență asupra literaturii române ; arta nu suportă restricțiuni dictate de sentimente sociale. Și cum în sînul poporanismului n-a fost un om de vasta activitate culturală a d-lui N. Iorga, din suprapunerea celor două noțiuni, a culturii și a artei, n-a ieșit nici măcar un spor de progres cultural.

7. Ca teorie economică, poporanismul a fost formulat mult mai tîrziu tot de d. C. Stere și [14] tot sub influența ideologiei rusești. Altoit pe metoda marxistă, el constituie în fond o reacțiune antimarxistă. Cel puțin sub forma lui originară, marxismul prevăzuse și în agricultură o concentrare a avuțiilor ce avea să ducă la dispariția țăranului ; legat de mica lui proprietate, țăranul, ca tendință socială, e un factor reacționar, dușman al proletarului. El nu poate, deci, interesa social-democrația decît în momentul proletarizării sale, prin dezlegare de peticul de pămînt, adică în momentul cînd nu mai e țăran și nu mai are instinctul proprietății individuale. Pe cînd marxismul vede în țăran un dușman, poporanismul dimpotrivă, vede într-însul elementul principal al societății viitoare. În Rusia, poporanismul își avea un fundament istoric în *mir*.

Prin existența acestei forme de proprietate comunistă, unii socialiști și-au închipuit că Rusia va avea o evoluție proprie, ajungînd dintr-o dată la forma superioară a statului socialist, fără să mai treacă prin stadiul capitalismului industrial. Experiența acestui socialism anticipat se numește *bol-*

[14] C. STERE, *Social-democratism, sau poporanism ?* în „Viața românească", august 1907 — aprilie 1908.

şevism; prin rezultatele obţinute, cercetătorii obiectivi îşi pot de pe acum da seama de temeinicia prevederilor narodnicilor. De cultură şi metodă marxistă, d. Stere pleacă tot de la convingerea în posibilitatea României de a avea o evoluţie economică proprie; el neagă putinţa dezvoltării unui capitalism român, mai ales a unui capitalism industrial şi, deci, a unei burghezii în sens apusean, şi voieşte să oprească evoluţia capitalismului nostru la forma unei mici burghezii; industria se limitează la vechea ei funcţie de industrie casnică, bună numai pentru a prelungi activitatea ţărănească în timpul repaosului rural. Deşi cu puncte de contact cu poporanismul rusesc, prin credinţa în posibilitatea ocolirii capitalismului, ideea „narodnică" s-a dezvoltat în cadrul ideii socialiste şi a avut ca ţintă idealul unui stat socialist; poporanismul român şi-a pus ca scop numai evitarea burgheziei fără creaţiunea unei forme „superioare" de viaţă socială*. El nu numai c-a lucrat în cadrele societăţii de astăzi, ci a voit chiar să ne dea îndărăt la o formaţiune rurală, medievală, şi deci, din punctul de vedere evolutiv, reacţionară. Aceasta, sub raportul structurii economice, nu însă sub raportul ideologiei politice.

8. Sub acest raport, poporanismul e democratic. Prin natura lui hibridă, d. Şt. Zeletin l-a definit cu dreptate ca pe o altoire a unui regim politic modern pe un regim economic medieval; sus instituţiile democratice ale burgheziei capitaliste; jos viaţa economică a vechiului regim [15]. Dacă în literatură poporanismul n-a dat rezultate aprecia-

[15] ŞT. ZELETIN, *Revoluţia burgheză în România*, în „Arhiva...", an. IV, nr. 2, p. 19.

* În textul original: *socialistă* (n.ed.).

bile, în politică acțiunea i-a fost mai fecundă : prin agitațiile lui s-a produs, în sînul partidului liberal și al opiniei publice, acea stare de spirit care, ajutată de război, a dus la votul universal și la expropriere. Nemaiputîndu-se apoi dezvolta în sînul liberalismului burghez, poporanismul își supraviețuiește în „partidul țărănesc" de astăzi : formula unei democrații politice altoită pe o structură economică medievală trăiește încă spre mirarea marxiștilor ortodoxi că reacționarul țăran al social-democrației poate fi privit ca un factor al democrației sociale. Nu le rămîne decît să o considere ca pe o formulă de tranziție : înainte de a ajunge la capitalismul industrial al Apusului, ne e dat să trecem și prin digresiunea „țărănistă".

9. Prin pana d-lui G. Ibrăileanu, „Viața românească" [16] a primit volumul întîi al *Istoriei civilizației române moderne* printr-o revendicare de prioritate. „Creșterea de la formă la fond" și, deci, procesul „din sus în jos" al revoluției noastre, legea „interdependenței materiale și morale a veacului", adică necesitatea popoarelor mici intrate în orbita de influență a popoarelor apusene de a se dezvolta în dependența acelor popoare ; lupta în favoarea formelor noi și, deci, împotriva curentelor reacționare sînt privite ca o parte integrantă a poporanismului. Noi n-am fi făcut, așadar, decît să repetăm lucruri spuse de cel puțin cincisprezece ani.

Am putea, firește, să discutăm pe baza datelor, a expresiilor și nuanțelor ; într-o lucrare de sinteză

[16] „Viața românească", anul XVI, nr. 12, p. 460, sqq.

o astfel de polemică nu-şi are însă locul. Preferăm, deci, discuţia principială. Răspunsul e, de altfel, cuprins în paginile de mai sus ; rămîne numai să-l subliniem.

Am arătat caracterul hibrid al poporanismului : pe o concepţie economică şi sufletească reacţionară, el a altoit o ideologie revoluţionară. S-ar putea susţine că dualismul compoziţiei sale a răspuns şi mai răspunde încă unei stări de fapt a morfologiei noastre sociale. Obiecţia n-are însemnătate. Prin faptul că a încercat să consolideze un moment economic, evident trecător în dezvoltarea noastră, şi se încearcă şi acum să fixeze o atitudine sufletească, din care nu pot ieşi germenii viitoarei noastre civilizaţii, din această dublă poziţie reiese că poporanismul a putut avea o activitate momentană de relativă utilitate, dar că, în cadrele largi ale evoluţiei civilizaţiei române, a luat o atitudine potrivnică mersului istoric al formaţiei sociale.

Nu-i tăgăduim, rolul în pregătirea opiniei publice, de pildă, în vederea votului universal ; nu-i tăgăduim, în parte, ideologia sa liberală ; după cum nu-i tăgăduim nici d-lui Ibrăileanu, îndeosebi, atitudinea binevoitoare faţă de revoluţia paşoptistă şi, deci, faţă de formele politice dezvoltate sub directa influenţă a ideologiei apusene. Aceasta este, însă, numai o latură a problemei — şi nu cea mai însemnată. Sub aparenţele democraţiei politice, poporanismul a voit un stat închis într-o formulă rurală, stat de mici gospodari chiaburi. Nu vorbim de lipsa de perspectivă a unei astfel de doctrine, ci numai de lipsa de consecvenţă a doctrinarilor ei. D. Ibrăileanu mă învinuieşte că am luat din „Viaţa românească" teoria interdependenţei vieţii statelor mici intrate în orbita de influenţă a statelor apusene.

Teoriile circulă ; ele nu prezintă vreo imporanță decît din momentul în care devin organice. Teoria interdependenței vieții materiale și morale a fost, însă, atît de puțin organică poporanismului, încît el și-a putut închipui posibilitatea unui stat rural în mijlocul unei mari civilizații burgheze. O astfel de concepție reprezintă negația integrală a legei interdependenței, care formează elementul generator al lucrării mele. Pe acest teren esențial, e evident pentru orice spirit obiectiv că drumurile noastre sînt cu totul altele.

În afară de aceasta, și sub raportul logicii, atitudinea poporanismului e cea mai ilogică din cîte s-au produs în domeniul cugetării politice românești.

Contrastul dintre fond și formă a civilizației noastre e un fenomen recunoscut de toți observatorii sociali. Pentru a-l remedia, partidele au lucrat în chip diferit, dar logic : liberalii au voit să ridice fondul la formă prin crearea unui vast aparat circulator, corespunzător democrației burgheze importate pe cale ideologică ; conservatorii au voit să scoboare formele la fond, îngrădind, deci, libertățile constituționale ; numai poporanismul a luat atitudinea combinată și paradoxală de a dezvolta, pe de o parte, cît mai mult formele în sensul civilizației burgheze și, deci, al liberalilor pașoptiști ; iar pe de alta, de a ține pe loc cît mai îndelung fondul, fixîndu-l în cadrul micii proprietăți rurale, aspect ultim al vechiului conservatism. În loc de a umple prăpastia deschisă între fond și formă, ce constituie, oarecum, trgedia, civilizației noastre, poporanismul a săpat-o și mai adînc, trăgînd în două sensuri diferite : în sensul democrației burgheze în materie politică și al reacționarismului agrar în materie economică.

Dacă în materie socială, prin latura sa politică, poporanismul putea părea unora ca o adevărată democrație, fiindcă cerea votul universal, în materie literară, această confuziune nu mai e îngăduită. Idealul artistic al poporanismului prezintă caracterul celui mai pur reacționarism ; el descinde direct din semănătorism, cu circumstanța agravantă a unei închipuite obligațiuni morale a scriitorilor față de țărănime. A lega literatura unei țări, în plină revoluție burgheză, de clasa cea mai înapoiată sub raportul civilizației înseamnă a lucra împotriva sensului dezvoltării noastre istorice : definiția oricărei reacțiuni. Nu e vorba de dreptul la expresie estetică al sufletului rural ; el e legitim, și cîțiva din cei mai de seamă scriitori români sînt rurali. E vorba numai de ideologia produsă în jurul unei astfel de literaturi, în care se fixează un ideal artistic de caracter reacționar. Societatea română se desprinde din faza agrară și, după ce s-a organizat economicește, burghezia începe să se organizeze și sufletește.

Cînd susții că reprezinți o concepție determinată de legea interdependenței vieții morale și materiale a popoarelor apusene, e o datorie să lucrezi și în literatură în sensul acestei legi, adică al evoluției noastre sociale.

Oricare ar fi, deci, talentul unor scriitori poporaniști, ceea ce domină este sensul dezvoltării istorice și nu oamenii. A întoarce spatele orașului pentru a te uita la sat înseamnă a proceda reacționar. Și o carte ca *Istoria civilizației române moderne,* ce se inspiră din legea interdependenței cu toate corolarele ei și vede în burghezie fermentul adevăratei civilizații române, nu se poate întreține cu poporanismul „Vieții românești", care, sub aparențele sale revoluționare, a putut părea unora o democrație, dar nu

și-a putut masca reacționarismul în ochii cercetătorilor științifici. Ca mișcare culturală și politică, poporanismul reprezintă, așadar, ultima manifestare, din seria destul de lungă a manifestărilor reacționare moldovenești, învăluită într-o ideologie marxistă fără aderență organică.

10. Prin faptul recunoașterii unui proces de la formă la fond în dezvoltarea societății române, d. Șt. Zeletin descoperă și în C. Dobrogeanu-Gherea o atitudine reacționară. Pentru d. Zeletin [17], orice abatere de la doctrina marxistă înseamnă o astfel de atitudine. Socialismul științific vede, în adevăr, în evoluția socială un proces natural de la fond la formă, de la structura economică spre instituțiile juridico-politice. Recunoașterea unui proces invers de la formă la fond, în care C. Dobrogeanu-Gherea s-a întîlnit atît de integral cu junimiștii. reprezintă, desigur, o abatere de la doctrina socialismului științific, dar și un contact mai intim cu realitatea noastră socială. Revoluționar prin practicele politice. socialismul este, în fond, evoluționist ; el nu admite, deci, formațiuni revoluționare cum e a noastră, ci numai tipul societăților evolutive, formate printr-un proces natural. Am arătat însă în cursul acestor volume și vom arăta mai pe larg în volumul al treilea că, prin natura condițiilor istorice, procesul de formație a societății noastre ca și cel al altor popoare înapoiate este, în chip normal, de la formă la fond ; a-l recunoaște, cu junimiștii, cu socialiștii și cu toți observatorii dezinteresați, nu înseamnă a lua atitudine „reacționară", ci a pune realitățile sociale deasupra doctrinelor izvorîte din studiul altor societăți.

---

[17] ȘT. ZELETIN, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 193.

XVII

1. D. C. Rădulescu-Motru rezumă toate criticile junimiste aduse procesului de formație a civilizației române. 2. Deosebirea dintre cultură și civilizație. 3. Inexistența unei culturi române. 4. La critica junimistă se mai adaugă și critica „politicianismului român". 5. Obiecțiile ce se pot aduce acestei critici: geniul politic e nota cea mai caracteristică a rasei.

1. Activitatea culturală a d-lui C. Rădulescu-Motru reprezintă critica cea mai organizată a procesului de formație a societății noastre, ridicată la început într-un plan indiscutabil de psihologie culturală, scoborîtă apoi la o polemică discutabilă cu „politicianismul" [1]. În ea se cristalizează, deci, pe de o parte, toate obiecțiile ce s-au adus de jumătate de veac inadaptării fondului sufletesc al poporului nostru la mecanismul noii sale vieți sociale, iar pe de alta, se determină cauza acestei ruperi de echilibru. Rămîne să urmărim amîndouă seriile de observații, pentru a le preciza valoarea inegală.

2. Punctul de plecare al d-lui C. Rădulescu-Motru e pur cultural. Un popor nu-și justifică dreptul

[1] C. RĂDULESCU-MOTRU, *Cultura română și politicianismul.*

la existență independentă decît prin elaborarea unei culturi, oricît de restrînsă ca multiplicitate de manifestări, dar proprie și, deci, diferențiată. Cultura e finalitatea tuturor societăților ; ieșind din cadrul fenomenelor elementare ale vieții organice, numai cu ajutorul ei faptele omenești pot trece în domeniul istoriei ; cimentînd între membrii unei societăți raporturi de solidaritate și între diferitele generații raporturi de continuitate, ea constituie singura temelie a vieții sociale ; însumînd într-însa credințe religioase, valori morale, limbă, expresie artistică, instituții comune, ea încheagă un tot de bunuri sufletești ce transformă o aglomerare de indivizi într-un organism unitar. Nu e deci o operă individuală, ci al unei succesiuni de generații ; urzită din trecut, nu are, totuși, decît valoarea actualității sale. De nu-s actuale în sufletul celor ce constituie societatea, academii, universități rămîn simple simulacre. Realitatea culturii nu se exprimă prin forme exterioare, ci prin bunuri sufletești, prin deprinderi intelectuale și morale, devenite forțe active. După cum conștiința individuală n-are un substrat substanțial și, neexistînd independent de actele ce se petrec în ea, nu reprezintă decît suma acestor acte, tot așa și conștiința socială constă, prin urmare, din totalitatea valorilor psihice ce se află în ea în chip efectiv. Unitatea de conștiință este indispensabilă dezvoltării sufletești a unui individ, deoarece numai din ea se poate desface funcțiunea apercepției, prin care individul se ridică la manifestările mai înalte ale inteligenței ; tot atît de indispensabilă este și unei societăți unitatea conștiinței sale. O societate nu se poate dezvolta decît prin consensul indivizilor asupra valorilor și obligațiilor — cimentul solidarității și continuității sociale ; numai unitatea de cultură face cu putință unitatea de direcție a vieții colective.

Cultura înseamnă însă cu totul altceva decît civilizația ; pe cînd ea reprezintă suma deprinderilor morale și intelectuale ale unui popor întreg și trebuie judecată în totalitate, civilizația se oprește la o pătură superficială a națiunii și se reduce la o serie de forme lipsite de realitatea sufletească. Elaborație seculară a individualității unui popor, cultura nu se împrumută ; îndeplinind condițiile traficului, civilizația, dimpotrivă, vine cu cele dintîi șine de drum de fier.

3. Plecînd de la o concepție a culturii atît de integrală, se pot ușor prevedea rezultatele aplicării ei la realitățile noastre sociale și sufletești. N-avem o cultură proprie, ci numai o civilizație împrumutată ; n-avem o însumare de valori morale, ci numai echivalentul lor formal ; nu cunoaștem nici postulatul identității naționale, condiție esențială pentru dezvoltarea armonică a societății. Tendința oricărei culturi stă în a preface în activitate automatică deprinderile cîștigate printr-o lungă activitate conștientă ; numai atunci activitățile individuale, oricare ar fi ele, concurg la cooperație socială. După cum nu satisfacem postulatul identității naționale, nu cunoaștem nici cooperația socială pe baza deprinderilor comune. Noțiunile de morală individuală și, mai ales, socială se schimbă după oportunitate și după om ; instituțiile noastre sociale și culturale sînt numai simulacre, în dosul cărora se află lungi deprinderi transformate în activitate inconștientă.

4. Întreagă și la d. C. Rădulescu-Motru, vechea atitudine critică a *Junimii* față de revoluția socială își cîștigă doar o bază de filozofie culturală de proveniență germană mai nouă. Cauza inițială a devierii

evoluției naturale e tot acțiunea ideologiei oamenilor de la 1848 ; ea s-a accentuat însă și mai mult prin perpetuarea produsă de ivirea „politicianismului" în organismul vieții noastre politice. „Din momentul ce politicianismul se ivește în viața politică a unui popor tînăr, scrie d. C. Rădulescu-Motru, din acel moment rezistența acestuia e desăvîrșită. Fortăreața statului tînăr se predă de bună voie. Politicianul care o apără îi deschide el singur porțile intrării. Căci politicianul este dușmanul născut al zidurilor chinezești. El este gata, pentru a asigura interesul său personal, să facă concesii de orice natură în domeniul afacerilor publice. El este tipul omului care cîștigă fără muncă și care îndeamnă și pe alții să urască munca cinstită. Politicianul este purtătorul spoielii de civilizație și, prin aceasta, dizolvantul cel mai puternic pentru unitatea vieții naționale a popoarelor tinere." Vițiile civilizației noastre vin, așadar, după părerea d-lui C. Rădulescu-Motru, din amestecul politicianismului în jocul mecanismului vieții sociale. Politicianismului național îi datorăm constituția liberală, pe care, de fapt, ne-a dat-o un parlament conservator ; tot lui îi datorăm și imensa rețea de instituții economice, din care, prin acordare de privilegii, au izvorît mai mult beneficii personale. Avantagiile protecționismului nu se revarsă asupra cetățenilor, ci asupra capitaliștilor și a politicienilor. Circulația banului a crescut ; sporul de bogăție n-a venit însă pe calea producției naturale, ci pe calea de împrumut, o dată cu celelalte forme ale civilizației apusene. Supravalorificarea este, așadar, numai aparentă ; generațiile viitoare vor plăti scump sarcina aruncată în spatele lor de o generație ce a purces grăbit la surparea sentimentului de rasă, de clase sociale, la nimicirea marii proprie-

tăți, adevărata forță de coeziune a vechii noastre organizații sociale, lăsîndu-ne în prada unui capitalism fără suflet și fără naționalitate.

5. Dacă unii scriitori au văzut în Costache Negruzzi pe cel dintîi „junimist", d. C. Rădulescu-Motru, e cu siguranță, pînă acum, ultimul. Junimismul constă în afirmarea unui principiu abstract și intransigent, de o remarcabilă valoare ideală, dar fără contingențe cu realitatea ; el reprezintă o împotrivire anticipată sensului evident al dezvoltării istorice și negațiunea unor fapte sociale, care, nu numai că s-au petrecut sub ochii noștri, dar au și intrat în domeniul faptelor definitive. Prefacerea vechiului regim agrar în noul regim al burgheziei e un fenomen, pe care știința nu-l poate decît constata ; aprecierea lui intră în categoria discuțiilor sentimentale sau de ordin politic și inutil polemic.

În loc de a explica sociologic, junimismul condamnă principial ; deși venită de la oameni eminenți, acțiunea lui n-a putut avea, deci, nici o influență asupra mersului fatal al evenimentelor. Nu formăm o cultură, ci o civilizație, afirmă el. Faptul este exact : răspunderea lui nu poate fi, însă, aruncată asupra unei singure generații. Cultura, după însăși definiția d-lui C. Rădulescu-Motru, reprezintă acumularea unor deprinderi seculare. De absența acestei acumulări nu poate fi învinuit „politicianismul", ci însăși evoluția istorică a poporului român. Lipsa de prevedere în orice domeniu sau lipsa identității naționale, pentru a nu aminti decît atît, nu pot fi roadele politicii unei singure generații ci, răsărind din adîncul vicisitudinilor istorice, apar ca un ultim efect al celor cîteva veacuri de deviare a poporului

nostru de la drumul evoluției firești. Un singur exemplu. Pe lîngă atîtea variațiuni ale conceptelor morale, războiul de întregire ne-a pus în evidență și lipsa identității noțiunii datoriei către patrie. Fără mobile interesate, ci numai din convingere, au existat oameni politici care, în mijlocul războiului, și-au crezut îngăduit a avea o acțiune potrivnică acțiunii țării, colaborînd, chiar și sub forma pricipială, cu inamicul. Pricina unei astfel de prevederi a sensului etic al patriotismului nu poate cădea asupra epocii noastre, care ne-a dat un stat unitar și a consolidat, după puteri, ideea de patrie, ci asupra celor trei veacuri de alterare orientală a sufletului național și de disociere a sentimentului patriotic prin prisma interesului de clasă și a ocrotirii străine.

Cauzele insuficienței noastre culturale sînt, prin urmare, mult mai îndepărtate. În zadar se încearcă d. C. Rădulescu-Motru, să ne dovedească posibilitatea unei culturi naționale prin simpla elaborare organică a poporului român. „În viața lui artistică, scrie d-sa, era naivitate, dar nu grotescul ; în viața sa morală, simplitatea, dar nu totala pervertire a caracterului ; în viața sa intelectuală, limitarea, dar nu minciuna. Deprinderile sale din trecut erau deprinderile ieșite în mod natural din viața unui popor pastoral și de mică agricultură ; obișnuit să conteze mai mult pe dărnicia naturii decît pe disciplina muncii ; restrîns în obiceiurile micului grup de familie ; stîngaci, deși cu simțul răspunderii în actele vieții publice. Cu aceste modeste deprinderi, totuși ce popor războinic. Ce popor patriot ! Activitatea sa de pe toate terenurile era cîrmuită de motive modeste, dar, în schimb, din motive ieșite din propriul său fond sufletesc. Cultura lui era mică, foarte mică,

dar era o prelungire a propriei sale ființe, iar nu caricatura unui gigant". De se referă la cele trei veacuri de răsturnare a evoluției firești a poporului nostru, tabloul e dezmințit în fiecare linie de realitatea istorică ; de se referă însă la epoca primilor noștri voievozi, el devine tot atît de ipotetic ca și idilica viziune a sociologiei rousseauiste, ce-i trezea lui Voltaire pofta de a umbla în patru labe. Adevărul e că nu se putea crea o Românie modernă pe bazele unei tradițiuni culturale înapoiate și pervertite de la sensul idealității sale. Afirmația că „ultima generație formată la școala culturii strămoșești este aceea care realizează în 1859 actul eroic al Unirii : cu dispariția acestei generații se taie și firul de continuitate al culturii române" nu reprezintă, deci, adevărata formulă a dezvoltării poporului român. Evoluția lui firească a fost abătută din drumul ei cu veacuri înainte, prin schimbarea mediului de formație a civilizației noastre ; abia revoluția de la 1848 ne-a pus pe calea progresului natural în sensul datelor rasei. Că firul lui nu se mai putea înnoda cu epoca voievodală e un fapt istoric neîndoios. Dezvoltarea popoarelor înapoiate, intrate brusc în sfera de influență a altor popoare mai civilizate, urmează alte legi decît cele ale evoluției obișnuite ; civilizația noastră a luat, deci, fatal drumul unui proces de formație revoluționară. Prin defectele lui, politicianismul, în care d. Rădulescu-Motru vede caracteristica vieții noastre moderne, supraviețuiește relelor deprinderi ale epocii istorice ; n-au trecut nici trei sferturi de veac de cînd Mihai Sturdza vindea de la cel din urmă post de diac, pînă la cîrja mitropolitană, și de cînd iscălitura domnească nu se punea pe sentințele diavnului decît după scrupuloasa cîntărire a pungii de bani strecurate de împricinat, pe sub

masă, în lacoma mînă voievodală ; prin calităţi, el este însă fermentul vremilor noi, care din cinci trunchiuri de ţară, a alcătuit, în mai puţin de un veac, un organism viu şi ne-a tras cadrul necesar formării unei culturi româneşti, integrate şi în sensul rasei prin crearea unor valori sufleteşti, pe care trecutul ni le-a refuzat.

Privit în linia lui generală şi nu de aproape, „politicianismul" reprezintă, deci, trăsătura cea mai caracteristică a geniului rasei noastre, singura care, depăşind cursul lent al celorlalte facultăţi sufleteşti, ne-a stabilit de pe acum largi fruntarii, înăuntrul cărora rămîne să se dezvolte evolutiv virtuţile bucolice cîntate de tradiţionalismul reacţionar.

XVIII

1. Inexistența unui curent cultural revoluționar. 2. Literatura este de la sine o forță reacționară. 3. Limitări în problema tradiționalismului literaturii române; deosebirea între fond și formă. 4. Prima formă a atitudinii critice: satira socială. 5. Satira socială a lui Alecsandri. 6. Satira socială a lui Caragiale

1. În domeniul ideologiei culturale ne-am fi putut aștepta și la curente, dacă nu revoluționare, cel puțin înțelegătoare față de procesul formației civilizației române. Omul capabil de speculație intelectuală putîndu-și ridica deasupra imperativului rasei, problema criticismului cultural nu se rezolvă numai prin elementul rasei sau al clasei de origine, ci, în afară de personalitate, și prin mediul de formație intelectuală. După cum generația pașoptistă se formase în mediul ideologiei Revoluției franceze, tot așa și generația critică de mai tîrziu (începînd de la Kogălniceanu și trecînd la P. P. Carp, T. Maiorescu, Eminescu, și cei mai mulți membri ai *Junimii*, N. Iorga, C. Rădulescu-Motru) s-a format în mediul evoluționismului german ; cu iluzia unui punct de plecare strict științific, toți acești cugetători au avut o atitudine neștiințifică față de fenomene sociale care, prin faptul existenței lor, trebu-

iau aplicate și nu condamnate principial. Printre atîtea curente reacționare, istoricului cultural nu-i rămîne decît să înregistreze inexistența unui curent cultural de caracter revoluționar. Fenomenele sociale s-au desfășurat astfel singure, fără lumina unei ideologii proprii.

2. Literatura română trebuie însă studiată nu numai din punctul de vedere doctrinar al curentelor ideologice, ci și din punctul de vedere al creației artistice. Expresie a sufletului colectiv în latura lui cea mai intimă și mai permanentă, și sub forma aceasta literatura nu putea reprezenta decît o forță reacționară. Pe cînd formele sociale se prefac revoluționar, sufletele se transformă evolutiv. De aici, lipsa de sincronizare a celor două procese de formațiune și caracterul de inadaptare a fondului la formă, asupra căruia a insistat vechea critică culturală.

3. Constatînd tradiționalismul literaturii române, nu înseamnă că, sub acest raport, n-am fi fost în sfera de influență a Apusului. Contactul cu civilizația apuseană a fost integral ; rezultatele lui manifestîndu-se în toate domeniile vieții publice și culturale, literatura nu putea scăpa acestei penetrații. Nefăcînd distincția necesară dintre fond și formă, unii critici au văzut chiar în literatura română o anexă a literaturii franceze. În realitate, însă, literatura unui popor izvorăște din natura specifică a sensibilității sale ; el constituie un capitol de psihologie etnică. În cadrele ei largi, și de altfel destul de elastice, se poate vorbi și de o omogenitate și de o continuitate sufletească. Admiterea unei continuități și, deci, a unei relative unități psihologice im-

plică și admiterea unui tradiționalism, a cărui valoare se mărginește însă numai la fond, și chiar înăuntrul lui se limitează la cîteva principii elementare, izolate pe cale empirică ; prefăcut într-o doctrină ce vrea să dicteze normele vieții sociale și culturale, el devine un instrument eronat și tiranic. Forma nu este o expresie pură a fondului ; în creațiunea ei intervin și agenți exteriori ; evoluția poporului român, de pildă, a fost determinată nu numai de fondul psihic, ci și de condiții istorice care, timp de veacuri, l-au abătut de la o creștere normală ; de factorii economici, sub influența cărora am intrat, mai ales, din a doua jumătate a veacului trecut ; de concepții ideologice ce s-au propagat pe cale de contagiune tuturor popoarelor moderne legate printr-o viață interdependentă. Acești factori externi tind la uniformizarea condițiilor vieții europene și, deci, la o aproximativă nivelare psihică ; oricum, acțiunea lor nu poate fi nesocotită în evoluția nici unui popor, iar în evoluția popoarelor tinere, de formație revoluționară, întrece deocamdată factorul tradițional.

Revenind la literatură, stăm, așadar, tot pe baza distincțiunii dintre fond și formă. Elementul etnic se diferențiază mai lesne în artă decît în manifestările vieții sociale ; putem vorbi de o literatură română cu anumite caractere specifice, nu se poate însă vorbi și de formele specifice ale vieții noastre sociale. Cu excepția esențială a fondului rasei, literatura română a intrat, sub raportul expresiei, în dependența literaturilor apusene. În acest sens, nu este manifestare de artă occidentală care să nu fi avut repercursiuni și la noi. Aici, ca și în celelalte laturi ale vieții sociale, e semnificativ, îndeosebi,

caracterul de contemporaneitate. Credința în refacerea evoluțiilor e numai o iluzie a criticilor evoluționiști ; intrat în interdependența vieții moderne, nici un popor n-a refăcut, în realitate, evoluția celorlalte popoare, ci s-a pus, dintr-o dată, în planul actualității. Fenomenul e evident și în literatură ; ritmul mișcărilor noastre literare se înscrie, imitativ, în ritmul mișcărilor apusene. Nerefăcînd fazele literaturii franceze, înainte de a fi avut un clasicism, am avut deci un romantism românesc. Acele forme se rezumă însă la atitudini în fața naturii și, îndeosebi, la anumite procedee tehnice ; ele constituie școlile sau numai modele literare simultane înăuntrul tuturor literaturilor europene.

Sub ele s-a menținut, totuși, fondul etnic și spiritul tradițional legat de vechile forme de gîndire și neîncrezător față de noul aspect al civilizației noastre burgheze.

4. În orice operă de artă se ascunde, involuntar, și o atitudine față de viața socială. În genere infuză și îndărătul creațiunii relativ obiective, ea pășește uneori în primul plan, răspicat, voluntar ; opera devine reflexul literar al unei conștiințe critice. Sub această formă directă, atitudinea scriitorului e mai ușor de precizat.

O societate dislocată din vechea sa așezare și aruncată pe povîrnișul prefacerilor vertiginoase este fatal dezarmonică ; oamenii sînt zvîrliți în situații nepotrivite ; între formă și fond se sapă un contrast din care literatura își scoate elemente prețioase de observație. Satira socială înflorește tocmai în aceste epoci de neadaptare ; epoci de tranziție, în care o lume veche a murit înainte de a se fi consolidat lumea nouă...

Prin invaziunea grăbită a ideologiei apusene în suflete cu totul nepregătite, prin răsturnarea bruscă a formelor și valorilor sociale, prin schimbarea condițiilor de viață morală și materială, s-a produs și la noi adînca perturbare a epocilor de tranziție : pe un fond oriental s-a altoit o civilizație occidentală, din acest amestec a ieșit o civilizație hibridă, pe care criticii și istoricii culturali au condamnat-o, iar satiricii au biciuit-o și au fixat-o, uneori, în lapidare scheme caricaturale. Într-o istorie a civilizației române moderne li se cuvine o sumară amintire.

5. Întors de la Paris, Vasile Alecsandri putea părea un „bonjourist" și un „om nou" într-o epocă în care Kogălniceanu era capul revoluției ; și pe unul și pe celălalt, îi înfrîna însă nu numai clasa socială din care se ridicaseră, ci mai ales, temperamentul moldovenesc.

Cunoaștem ideologia tradiționalistă a lui Kogălniceanu [1] ; ne rămîne să precizăm atitudinea socială a lui Alecsandri. Ca om nou, el își începuse activitatea prin combaterea regimului regulamentar al „ruginiților" și al „simandicoșilor". „Las'că nu se mai catadicsesc să ne sărute mîna ca mai-nainte, declară Postelnicul Taki Lunătescu din *Iașii în Carnaval ;* apoi îi auzi că-ți stropșesc urechile cu vorbe de pe ceea lume, cu *opinia publică*. Auzi ? *opinia publică* ! parcă eu am trebuință de dînsa, cînd moșii și strămoșii mei au trăit foarte bine, făr-ști ce soiu de mîncare-i ea... Ah ! soro, în rele vremi am ajuns ! Numai Dumnezeu să-și aibă milă de noi, că toate

[1] E. LOVINESCU, *Istoria civilizației române moderne*, I, p. 87 sqq.

merg pe dos !“ [2] Atitudinea n-avea să dureze însă : după biruința liberalismului apusean și introducerea formelor noi sociale, primejdia nu mai venea de la „ruginiți“, ci de la excesele liberalismului ; oamenii vechi s-au șters, deci, în poezia trecutului ; cei noi au intrat în lumina crudă a realității. Un astfel de „om nou“ era subprefectul Tache Răsvrătescu din *Rusalii,* care striga țăranilor din satul lui Cremene : „Oameni buni, ați fost lipsiți de toate, și de libertate, și de inviolabilitate, și de drepturi cetățenești, și de drepturi comunale, și de drepturi civile, și de drepturi politice, și de sufragiul universal. Dar, în fine, a unsprezecea oară a sunat pentru voi. Cel proletar va scăpa de proletariat, cel mic se va face mare și vice-versa, cel mare se va face mic, cel slab va fi puternic, și cel putinte neputinte“. Un om nou era și candidatul de deputație Clevetici, ce declara alegătorilor săi : „Vreu sufragiul universal pentru ca toată țara să se prefacă într-o urnă electorală... Vreu libertate absolută ! Să nu mai atîrne servitorii de stăpîn, copiii de părinți, soldații de șefi... Vreu egalitate perfectă... Să nu mai fie săraci și bogați, mici și mari, slabi și grași, proști și cu cap, oameni și vite... Vreu să imitez în țara mea toate fazele Revoluției franceze, căci numai prin turburare o națiune se civilizează. Vreu să împart moșiile proprietarilor. Vreu libertatea cea mai nemărginită a presei !“

Ajuns deputat, el va apăra cu energie : „libertatea, egalitatea, dreptatea, fraternitatea, inviolabilitatea, inamovibilitatea, autonomia, convențiunea, drepturile naționale, garda națională, partidul național și celelalte“... Om nou era și Tribunescu din *Sgîrcitul risipitor,* care și el apăra : „dreptatea, libertatea,

[2] V. ALECSANDRI, *Teatru,* Ed. Minerva, v. III, p. 39.

egalitatea, inviolabilitatea, drepturile naționale, independența, gloria națională, sufragiul național"... Nici nu se împlinise, deci, douăzeci de ani de la revoluție și cuvintele de „dreptate și frăție" deveniseră un obiect de glumă pentru „revoluționarii" tradiționaliști ca Alecsandri, chiar și cuvîntul „național", atît de nou, se pregătea, însă de la 1866, să urce calvarul ironiei sîngeroase a lui Caragiale. Scriitorii generației eroice se uneau astfel cu cei ai generației critice pentru a condamna, în caricatura lui, procesul de formație a noii civilizații române.

6. Ceea ce la Alecsandri se masca sub o intenție moralizatoare, trecînd în primul plan, la Caragiale a devenit unicul obiect al creațiunii artistice. Pe cînd Alecsandri era un pașoptist raliat tîrziu la junimism, Caragiale a reprezentat expresia cea mai pură a junimismului. La Eminescu ura prezentului se unea cu dragostea romantică a trecutului și cu misticismul național și țărănesc străin junimismului. Nimic nu-l lega, dimpotrivă, pe Caragiale de trecut; el nu se simțea solidar cu pîrcălabii și nici nu se prosterna în fața vornicilor epopeii voievodale; nimic nu-l lega, de asemenea, nici de țărănime: în dezvoltarea literaturii noastre, mai mult rurale, el aducea chiar, o adevărată soluție de continuitate. Caractere pur junimiste: o inteligență critică, ură față de noua burghezie în proces de formație, fără rădăcini însă în humusul etnic al poporului român. El nu reprezintă un interes de clasă, ci un puternic spirit de observație îndreptat asupra propriului său mediu de origine și de formație; nu era nici un romantic al trecutului, nici un vizionar al viitorului, ci un realist.

Contrastul dintre formă și fond de la baza junimismului cultural și politic este și piatra unghiulară a întregii lui opere. N-o mai caracterizăm: ieșind din domeniul criticii speciale, ea a intrat de pe acum în domeniul conștiinței publice. Observația lui Caragiale se fixează pe această unică axă a contrastului; de pe obrazul burgheziei biruitoare smulge masca apuseană, pentru a-i arăta sufetul oriental.

Judecată în sensul ei istoric, și nu estetic, opera lui Caragiale este expresia cea mai violentă a reacțiunii, expresie cu atît mai viguroasă, cu cît e mai lipsită de romantism istoric sau social. Înainte de a avea o literatură burgheză, i-a fost dat literaturii române să aibă un astfel de talent antiburghez nu prin origine sau ideologie, ci prin imperativul spiritului satiric ce i-a impus condițiile manifestării: inadaptarea fondului la formă a oamenilor, a vieții politice mai ales, a întregii civilizații embrionare românești, a format, deci, obiectivul acestei observații corozive.

Era, desigur, dreptul scriitorului de a desprinde din procesul epocii sale de tranziție galeria Brînzovenești lor, a Farfurizilor, a Tipătești lor, a Dandanachilor, a lui Titirică Inimă Rea, a lui Rică Venturiano, a Ipingeștilor, a Cațavencilor, a Bibicilor și a Mițelor ploieștence, a tuturor sufletelor dezarmonice, în care ideile și umanitatea chiar, oglindindu-se, se deformează, iar viața se depoetizează și se strîmbă. Privită din punctul de vedere sociologic, opera lui Caragiale a mers, însă, împotriva sensului istoric al formației civilizației noastre: este, deci, un document autentic, fatal tuturor epocilor de

tranziție, dar un document parțial și minor : e reacționară, nu prin afirmația altei concepții de viață socială, ci prin negația prezentului și, mai ales, a germenilor viitorului.

Abia trecuse un sfert de veac de la generozitatea generației pașoptiste, și strîmbătura amară a lui Caragiale a ridiculizat cele mai nobile cîștiguri ale timpurilor noi : „poporul suveran" al lui Brătianu și Bălcescu s-a rostogolit în regimul „curat constituțional" al lui Pristanda ; „votul universal" al lui Rosetti a devenit „sufragiul universal, singura cale a veritabilului progres" al lui Rică ; „națiunea" fraților Golești a devenit „nația" lui Caragiale — supremă sterilizare a unei nobile noțiuni, de care generații întregi aveau apoi a se rușina...

XIX

1. Procesul dizolvării marii proprietăți s-a reflectat și în literatură. 2. Ciocoii vechi și noi, *ai lui Filimon. 3.* Tănase Scatiu. *4. Duiuliu Zamfirescu, teoretician literar al boierimii. 5. Idealizarea boierilor în proces de dispariție; literatura moldovenească. 6. Idealizarea trecutului*

1. Prefacerile veacului al XIX-lea nu s-au înfăptuit numai în ordinea politică; mai lent, ele au început mai dinainte și se continuă și sub ochii noștri și în ordinea economică. Pe ruinele marii proprietăți rurale, ale boierilor latifundiari, storși de camătă, s-a ridicat cu energii plebee o clasă nouă de îmbogățiți. Literatura română n-a studiat atît fenomenul înlocuirii unui regim prin altul; originile burgheziei române, sub raportul averii mobiliare, nu și-a avut încă nici istoricul, nici detractorul. Înainte de a fi expropriat și complet distrus ca forță socială, „boierul" a fost scos din pămîntul strămoșilor săi de arendașul sau de vechilul său. Incapacitatea de a-și mai cultiva singur moșia sub regimul proprietății burgheze ce desfăcuse vechile legături feudale, și, ca un corolar necesar, camăta, au produs ruinarea boierimii înainte de organizarea burgheziei; comun pretutindeni, fenomenul s-a întîmplat și la noi. Locul boierului autohton nu l-a luat, deocamdată, orășeanul, ci mai ales vechilul, adică tot

un element rural care, însă, şi prin lipsă de tradiţie, şi prin energie nouă, avea să devină mai lesne auxiliarul burgheziei. Procesul acestei substituiri a lăsat urme literare.

2. Scriind în a doua jumătate a veacului trecut, Nicolae Filimon şi-a aşezat însă prima parte a *Ciocoilor* la începutul lui, cînd nu putea fi vorba nici de o acţiune a ideologiei apusene, nici de vreo revoluţie burgheză. Prăbuşirea postelnicului Andronache Tuzluc este, totuşi, opera unui om de casă, ce reprezintă cu siguranţă simbolul noii clase a ciocoilor ; ea se desăvîrşeşte cu ajutorul cametei lui Costache Chioru, în care putem distinge un rudiment al capitalismului. Catastrofa bătrînului Tuzluc nu-i, de altfel, idealizată ; postelnicul e fanariot, şi apoi, atitudinea romantică faţă de vechea clasă boierească în descompunere nu devenise una din formele caracteristice ale ideologiei noastre literare. Filimon era un satiric : Tuzluc se prăbuşeşte, deci, fără înduioşare. Nu clasa ce dispărea făcea însă obiectul satirei lui Filimon, ci clasa ciocoilor ce se ridica, reprezentată prin Dinu, fiul lui Treti Logofăt Ghinea Păturică ot Bucov jud. Saac.

De la paza ciubucului postelnicului, el trece la paza iubitei lui ; din ochi se înţelege cu Chera Duduca pentru a-şi ruina stăpînul ; în tovărăşie intră şi Chir Costea Chiorul, cămătarul evreu ascuns sub nume grecesc. Dinu fură din administraţia moşiilor, din hrana vitelor, din leafa ţiganilor, din întreţinerea casei ; Chera Duduca cere juvaeruri, pe care le vinde apoi ; Costache Chiorul dă bani cu dobîndă înzecită. Moşiile zboară cîte una ; boierul e sărăcit. Sfîrşitul romanului e indiferent. Biruitorul, flagelat însă prin atîtea amănunte ale unei cariere ce nu cunoaşte

umilință, este ciocoiul național. Filimon nu l-a mai continuat, cum îl anunțase ; în „ciocoii noi" ne-ar fi dat, desigur, formula evoluată a procesului de substituire a unei clase sociale prin alta.

3. Duiliu Zamfirescu a întregit opera părăsită a lui Filimon. Tănase Scatiu nu-și mai începe cariera de la ciubucul boierului ; între dînsul și Dinu Păturică s-au scurs 50 de ani de evoluție. De nu mai e „slujnicar" e totuși vechil, răbdător și el, fără milă față de cei mici, asupritor al țăranilor, lacom la avutul și munca altuia. Din vechil devine apoi arendaș : însurîndu-se cu fata boierului, ajunge, în sfîrșit, proprietar, om cu trecere în județ, despoietor al țărănimii, dar bine văzut de prefect și de guvern, în curînd deputat și, poate, în a doua generație ministru : iată democrația, pe care a scos-o la suprafață liberalismul burghez. Și pentru ca să fie și mai evident contrastul între cele două clase sociale, boierul Murguleț își duce tristele lui bătrîneți la ginere-său. E bolnav și nu se poate mișca ; în suflet îi clocotește însă mînia împotriva lui Tănase și dorința de a se întoarce la Ciulnițeii lui de odinioară, pe care îi ținea acum cu de-a sila Scatiu. Reușind să scape de sub supravegherea ginere-său, patru cai îl duc la moșie, unde țăranii îl primesc ca pe adevăratul lor stăpîn. Din urmă sosind vijelios și Tănase, îl ia pe sus pentru a-l duce la oraș. Țăranii se împotrivesc ; Scatiu trage cu pușca ; se produce o învălmășeală, în care arendașul e ucis și călcat în picioare. Romanul se sfîrșește, astfel, cu zdrobirea simbolică a ciocoiului și cu apoteoza blîndului boier olog, iubit de țărani, ce se înstăpînește din nou pe pămîntul strămoșilor ; e singura satisfacție pe care o putea oferi literatura noastră acestei clase deposedate.

4. Dacă literatura română privește cu ură și vervă satirică pe parvenit, fie el ciocoiul lui Filimon, vechilul lui Duiliu Zamfirescu sau „îmbogățitul de război" al vremii noastre, fără a ține seamă și de meritele lui pozitive, ea are însă o deosebită simpatie pentru boierimea în proces de dizolvare. Alături de literatura „ruinilor" avem și o literatură, cu deosebire moldovenească, a vechii boierimi. Unii scriitori au rămas la aspectul sentimental al regretului față de dispariția acestei lumi ; alții s-au ridicat pînă la o ideologie conștientă și organizată. Duiliu Zamfirescu ne-a dat-o și sub forma teoretică și sub forma creațiunii artistice în ciclul Comăneștenilor. Datorim, susținea el, întregul progres boierimii, pe care o găsim amestecată în toate momentele mari istorice. Boierii au fost autorii constituției „cărvunarilor" din 1822, boierii au fost conjurații lui Leonte Radu și în parte, revoluționarii de la 1848, ca și făuritorii Unirii ; boieri au fost frații Golești, Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, C. Negri, Alecu Russo. Negreșit că mulți din ei au fost boieri dar boierii constituiau, mai ales în Moldova, singura clasă în sînul căreia se putea dezvolta oarecare activitate politică. În mijlocul acestei boierimi s-a petrecut în bună parte procesul de formație a conștiinței politice, dictat fie de interesul de interclasă boierească (în sens mai democratic în constituția „cărvunarilor" sau în conjurația lui Leonte Radu ; în sens reacționar în *Regulamentul organic)* fie, la unii din ei, de ideologia integrală a Revoluției franceze. Dar după cum din sînul ei, mai ales după organizarea unei clase de mijloc, s-au ridicat și cei mai înverșunați dușmani ai transformărilor sociale, volumul de față s-a ocupat tocmai de rezistența, pe toate terenurile, a acestei clase în descompunere. Plecînd de la afir-

marea rolului social al vechii boierimi, Zamfirescu a tras concluzia că rasa celor ce au dezrobit pe ţigani înaintea dezrobirii lor legale, a celor ce au întemeiat şcoli lancasteriene pe la sate, ca Dinicu Golescu, a celor ce s-au jertfit cu dezinteresare pentru ţară, ca generosul Costache Negri, nu putea să fi rămas fără urmaşi. În ciclul Comăneştenilor, el s-a făcut, deci, istoriograful acestei boierimi care, de n-a mai avut prilejul faptelor mari, a păstrat însuşirile distinctive ale clasei ei în viaţa de toate zilele. Întreprinderea e naturală, cu acel adaos că boierii lui Zamfirescu nu mai sînt o clasă şi o forţă socială, ci sînt simple individualităţi, în care a supravieţuit şi valoarea etică a strămoşilor.

5. Dacă Zamfirescu a fost teoreticianul aristocraţiei morale a descendenţei boiereşti şi s-a ridicat chiar pînă la o ideologie de clasă, cei mai mulţi scriitori s-au făcut lăutarii vechii boierimi, fără nici o ideologie, ci din sentimentalismul pe care-l inspiră lucrurile ce pier. Em. Gârleanu şi Mihail Sadoveanu, pentru Moldova, şi d. I. Al. Brătescu-Voineşti, pentru Muntenia, sînt cu deosebire, poeţii acestei lumi în descompunere ; poeţi, pentru că au pornit din nevoia idealizării trecutului şi nu din consideraţii sociale sau din simpla observaţie a realităţii. Nevăzînd valorile noi ce se înălţau şi se impuneau, au plîns pe ruinele societăţii dispărute. D. Brătescu-Voineşti, mai ales, şi-a datorit succesul, pe de o parte, zugrăvirii, inadaptabilului modern, pe de alta, schiţării acestui tip de boier de rasă, cu distincţiuni sufleteşti, discret, dar neînarmat faţă de materialismul lumii noi, în care se simţea străin, izolat în obiceiurile patriarhale, în dragoste de flori sau de genealogie, blîndă fantomă a trecutului. La scriitorii moldoveni

nici nu mai e vorba de distincțiuni sufletești nepotrivite cu materialismul vieții moderne. Cercetătorii viitorului vor găsi în opera lor, conservată ca într-un bloc de chihlimbar, o colecție întreagă de „cuconi" Gheorghieși, Andrieși sau Grigorași și de „cucoane" cu tabieturi provinciale, ce-și pierd vremea împușcînd ciorile din copaci, sorbind nenumărate cafele și povestind istorii de demult — o lume de o rară simplicitate sufletească, vreascurile unei păduri defrișate.

Nu știm care va fi valoarea documentară a acestei literaturi. Subliniem numai, ca un principiu de negație socială, idealizarea consecventă a lipsei de viață cerebrală și, mai ales, de activitate practică. Încadrîndu-se, de altfel, în contemplativitatea și pasivitatea rasei moldovenești, nu-i putem refuza, totuși, o semnificare etnică; cît despre valoarea ei estetică, ea nu intră în cadrele studiului nostru sociologic.

6. Idealizarea boierului inutil, inadaptabil, deși cu distincțiuni sufletești uneori, iar alteori cu obiceiuri inactuale, cu lipsă de inițiativă și de simț al realității, formează abia unul din elementele idealizării mult mai largi a trecutului. Solidaritatea cu trecutul este, în adevăr, una din trăsăturile cele mai generale ale tuturor literaturilor; ea întunecă adesea simțul contemporaneității. Esențială sufletului emotiv, ea a fost exagerată prin puternica mișcare a romantismului. Literatura română a început, putem spune prin poezia ruinilor (Eliade, Cîrlova, Gr. Alexandrescu); amestec de exaltare a gloriei străbune și de mîhnire față de prezent. Sensul retrospectiv al inspirației romantice convenea, de altfel, necesităților redeșteptării noastre; oprimată; sub

obscurantismul rusesc, conștiința națională își găsea un punct de reazăm în vestigiile trecutului și în glorificarea epocii voievodale. Dar chiar după consolidarea prezentului, după întregirea aproximativă a românismului, după reorganizarea vieții naționale sub o formă ce nu-și găsește puncte de comparație istorică, exaltarea trecutului a continuat nu atît, poate, din dragostea lui, cît din ura prezentului. Trecutul e un element necesar de solidaritate națională ; el nu trebuie să devină însă un dușman al prezentului. După ce a contribuit la consolidarea prezentului, romantismul l-a prefăcut în refugiul sensibilităților dezechilibrate. Prin Eminescu, mai ales, literatura română a cunoscut această formă nesănătoasă de exaltare pornită din refuzul înțelegerii prezentului. El nu s-a mulțumit cu atitudinea critică a junimiștilor, atitudine de altfel destul de conciliantă în practică cu mersul evenimentelor istorice, ci sub presiunea temperamentului său pasionat, s-a aruncat cu desperare în ceea ce am putea numi un adevărat *delirium historicum*.

Calitatea estetică a poeziei sale nu scade, desigur, cu nimic : versurile mari pornesc din pasiuni mari, adică din dezechilibru ; nu cerem poeziei o valoare de adevăr științific. E regretabil numai că acest dezechilibru a devenit apoi o ideologie socială și că un întreg curent s-a reclamat de la ea. În poezie era, așadar, liber să ne evoce epoca lui Alexandru cel Bun, s-o retrăiască ; era liber chiar să biciuiască un prezent ce-i irita sensibilitatea. Pornită numai din inadaptare temperamentală, nu se cuvenea ca o astfel de iritare să devină un instrument de cugetare socială și ca misticismul lui național să se manifeste tocmai prin ura prezentului. Acestei dezlănțuiri pasionale îi datorăm paginile cele mai nedrepte

și totodată mai obtuze sub raportul comprehensiunii sociologice.

În epoca realizării aspirațiilor seculare ale Unirii și apoi ale războiului de independență, în epoca expansiunii integrale a românismului, s-a dezvoltat astfel o ideologie de exaltare a plăieșilor, și a pîrcălabilor, și a unei ipotetice înfloriri voievodale în dauna realităților incontestabile ale prezentului, de la satira lui Eminescu și pînă la teoriile sociale ale d-lui C. Rădulescu-Motru, care, după înfăptuirea României Mari, desigur una din cele mai minunate resurecțiuni ale istoriei moderne privește încă generația de la 1848 ca punctul de plecare al dizolvării naționale și „politicianismul", adevăratul principiu creator al României moderne, ca pe agentul principal al acestei „dizolvări"... Idealizarea trecutului n-a atins însă la nici un scriitor proporțiile fanatismului lui Eminescu, după cum nici ura prezentului n-a fost împinsă pînă la fobia marelui poet.

Ea a rămas, totuși, una din notele literaturii noastre, provocată, în parte, de curentele ideologice din a doua jumătate a veacului trecut, de condițiile neprielnice ale vieții literare într-o epocă de prefacere burgheză, dar, mai ales, de faza lirică a unei literaturi încă începătoare : e mult mai ușor să idealizezi un trecut convențional decît să te inspiri, cu elemente veridice, dintr-un prezent, care pare întotdeauna prozaic.

obscurantismul rusesc, conștiința națională își găsea un punct de reazăm în vestigiile trecutului și în glorificarea epocii voievodale. Dar chiar după consolidarea prezentului, după întregirea aproximativă a românismului, după reorganizarea vieții naționale sub o formă ce nu-și găsește puncte de comparație istorică, exaltarea trecutului a continuat nu atît, poate, din dragostea lui, cît din ura prezentului. Trecutul e un element necesar de solidaritate națională ; el nu trebuie să devină însă un dușman al prezentului. După ce a contribuit la consolidarea prezentului, romantismul l-a prefăcut în refugiul sensibilităților dezechilibrate. Prin Eminescu, mai ales, literatura română a cunoscut această formă nesănătoasă de exaltare pornită din refuzul înțelegerii prezentului. El nu s-a mulțumit cu atitudinea critică a junimiștilor, atitudine de altfel destul de conciliantă în practică cu mersul evenimentelor istorice, ci sub presiunea temperamentului său pasionat, s-a aruncat cu desperare în ceea ce am putea numi un adevărat *delirium historicum*.

Calitatea estetică a poeziei sale nu scade, desigur, cu nimic : versurile mari pornesc din pasiuni mari, adică din dezechilibru ; nu cerem poeziei o valoare de adevăr științific. E regretabil numai că acest dezechilibru a devenit apoi o ideologie socială și că un întreg curent s-a reclamat de la ea. În poezie era, așadar, liber să ne evoce epoca lui Alexandru cel Bun, s-o retrăiască ; era liber chiar să biciuiască un prezent ce-i irita sensibilitatea. Pornită numai din inadaptare temperamentală, nu se cuvenea ca o astfel de iritare să devină un instrument de cugetare socială și ca misticismul lui național să se manifeste tocmai prin ura prezentului. Acestei dezlănțuiri pasionale îi datorăm paginile cele mai nedrepte

și totodată mai obtuze sub raportul comprehensiunii sociologice.

În epoca realizării aspirațiilor seculare ale Unirii și apoi ale războiului de independență, în epoca expansiunii integrale a românismului, s-a dezvoltat astfel o ideologie de exaltare a plăieșilor, și a pîrcălabilor, și a unei ipotetice înfloriri voievodale în dauna realităților incontestabile ale prezentului, de la satira lui Eminescu și pînă la teoriile sociale ale d-lui C. Rădulescu-Motru, care, după înfăptuirea României Mari, desigur una din cele mai minunate resurecțiuni ale istoriei moderne privește încă generația de la 1848 ca punctul de plecare al dizolvării naționale și „politicianismul", adevăratul principiu creator al României moderne, ca pe agentul principal al acestei „dizolvări"... Idealizarea trecutului n-a atins însă la nici un scriitor proporțiile fanatismului lui Eminescu, după cum nici ura prezentului n-a fost împinsă pînă la fobia marelui poet.

Ea a rămas, totuși, una din notele literaturii noastre, provocată, în parte, de curentele ideologice din a doua jumătate a veacului trecut, de condițiile neprielnice ale vieții literare într-o epocă de prefacere burgheză, dar, mai ales, de faza lirică a unei literaturi încă începătoare : e mult mai ușor să idealizezi un trecut convențional decît să te inspiri, cu elemente veridice, dintr-un prezent, care pare întotdeauna prozaic.

ționară a instituțiilor și a condițiilor de viață socială a poporului nostru și prefacerea încetă și evolutivă a sufletului românesc. În loc însă ca această lipsă de sincronism, atît de firească, să-și fi găsit o justificare cel puțin în mințile cugetătorilor și cercetătorilor științifici ridicați prin cultură la posibilități de reflecție obiectivă, ea s-a prefăcut într-o armă de luptă împotriva mersului irevocabil al revoluției sociale. Artiștii sînt liberi să se dezvolte în cadrul propriei lor sensibilități, origini, și al orizontului familiar — oamenii de cugetare și de știință nu trebuie să fie numai expresia unor instincte de clasă sau de rasă. Posibilitățile liberei lor determinări sînt mult mai mari. Cînd astfel de oameni devin exponentul unei ideologii anacronice, urînd prezentul, lăudînd cu fanatism trecutul, stăvilind inutil mersul istoriei, e ușor de înțeles ce pot deveni artiștii, prizonierii instinctului și ai propriei lor sensibilități...

3. Caracterul mai mult rural al literaturii române este, așadar, un fenomen determinat de înseși condițiile vieții din trecut a poporului nostru ; ideologia tuturor mișcărilor culturale, ce se străduiesc să-l mențină intact, ca pe singurul posibil, este însă o manifestare reacționară a spiritului ce nu vrea să se adapteze formelor noi de viață socială. Sufletul rural al poporului nostru s-a realizat desăvîrșit în Creangă și Coșbuc ; literatura lui nu se poate fixa însă într-o formulă parțială și insuficientă prin idealitate. Nu există popor din Europa care să fi rămas la această literatură rurală oricum inferioară. Și pentru a nu ne îndrepta spre țări de cultură milenară, exemplul Rusiei, este instructiv. Și Rusia s-a deșteptat tîrziu la civilizație, păstrîndu-și, ca și noi, vechea structură agrară ca temelie a vieții naționale.

Prin Pușkin, Tolstoi, Dostoievski, Turgheniev, Gogol și alții, ea îmbrățișează totuși întregul popor rus și e esențial urbană. Eroul ei tipic e un intelectual, frămîntat de probleme sociale, un agitator revoluționar, un vizionar sau un ideolog preocupat de chestiuni morale și religioase, într-un cuvînt, un om cu o bogată viață sufletească. El nu e nici cuconul Gheorghieș, nici cuconul Andrieș ; cînd, totuși, au apărut și acești boiernași cu neantul vieții lor intelectuale și cu micile manii și deprinderi ale unei epoci de progres de dizolvare, ei au întîlnit pana satirică a lui Gogol din *Suflete moarte* și nu sentimentalismul romantic al scriitorilor moldoveni. Există, negreșit, o corespondență între societate și literatură : societatea rusească e frămîntată de probleme mult mai serioase decît societatea română ; dar chiar și în limitarea preocupărilor noastre, literatura a rămas sub nivelul intelectualității medii a societății române. În nepăsarea claselor culte față de literatura națională descifrăm nu numai înstrăinarea păturilor suprapuse, cum o afirmă d. Iorga în „Semănătorul", ci și insuficiența literaturii însăși. Neregăsindu-se cu idealitatea, cu preocupările, cu viața lor cotidiană, oameni culți s-au îndepărtat de la o literatură parțială, anacronică, provincială și fără orizonturi intelectuale.

4. Am arătat cum misticismul lui Eminescu ne-a dus în chip fatal la misticismul țărănesc ; poporul român a ajuns, astfel, să se confunde cu țăranul român. Am arătat cum acest proces de limitare națională s-a desăvîrșit într-un spirit de reacțiune față de procesul de formațiune a societății românești. Pe cînd societatea noastră s-a dezvoltat în sensul diferențierii și, deci, al evoluției, prin creația unei pături orășenești și a unei burghezii naționale cu

caracter de omogenitate etnică, ideologia noastră și, în mod și mai firesc, literatura au procedat invers prin negația evidenței. De aici misticismul țărănesc al mai tuturor curentelor culturale din ultima jumătate de veac : țăranul a fost privit ca singura realitate economică, socială și sufletească a poporului român.

Ca un corolar a urmat, firește, idealizarea vieții de la țară prin temperamentele idilice ale lui Alecsandri, Grigorescu sau Coșbuc ; cînd literatura s-a scoborît de la poezie la observație și la naturalism, misticismul țărănesc a pierdut din grație, dar a crescut în violență combativă și în fanatism. Procedeele s-au schimbat negreșit : în locul acuarelei și al albastrului idilic din fundalul întregii opere a lui Grigorescu sau Coșbuc au apărut colorile sumbre ale naturalismului, de fapt tot liric, al lui Sadoveanu. Viața de la țară nu mai e reprezentată ca o idilă, ci ca o tragedie cu „dureri înăbușite" : țăranul e o forță elementară cu imense virtualități comprimate. Chiar în cea mai vastă creațiune epică a literaturii române, în *Ion* al lui Rebreanu, în care viața multiplă a satului ardelean e prinsă în gesturi atît de minuțioase, în eroi atît de feluriți și reali, figura centrală a lui Ion depășește realitatea : e un țăran conceput mai mare ca natura, o expresie tipică a ceea ce numea Nietzsche „puterea de voință", a instinctului de dominație, o creațiune, prin urmare simbolică.

Țăranul a început, totuși, să fie privit și altfel decît prin vechea concepție idilică a înaintașilor sau prin romantismul de procedee naturaliste, al povestitorilor contemporani. Asupra lui s-au îndreptat și priviri mai obiective : desprins din cadrul naturii și

din funcția sa socială, el a început să fie fixat și prin psihologia sa individuală, fără satiră, dar și fără idealizare. Într-un cuvînt, el a început a intra în cadrele observației indiferente și fără obligațiunile morale ale poporanismului. Ceea ce naturalismul francez, lipsit de misticism rural, a făcut de mai bine de jumătate de veac prin Balzac, Zola și, mai ales, prin Maupassant, e pe cale de a se realiza și la noi, în trăsături mult mai sumare, dar nu mai puțin incisive în opera unui scriitor contemporan : Brăescu.

Valoarea literară a operei lui Brăescu e însemnată, cea a satirei sale militare e unică. Nu ea ne interesează acum [1] ; în limitele preocupării noastre nu intră decît noutatea psihologiei sale rurale. Țăranul e scos din ideologia timpului ; el e desfăcut de toate atributele poeziei și ale misticismului național ; durerea sa înăbușită nu interesează literatura și nici vitalitatea lui elementară nu se proiectează ca un simbol. E numai un exemplar omenesc cu o mentalitate determinată de condițiile sale de viață ; în aceste cadre, psihologia lui devine un obiect precis de observație, cu mult mai prețios sub raportul realității... Cîteva exemple.

În timpul refacerii din Moldova, comandanții coloanelor risipite prin sate primiseră ordinul de a împrumuta țăranilor sculele și animalele necesare muncii cîmpului. Într-o dimineață, ducînd o găină subsuoară, o femeie vine să-i ceară maiorului o pereche de boi. Făgăduindu-i-o, maiorul zărește găina :

„— Ce e cu găina aia ?

— Ia, așa de la mine, că curată pomană îți faci.

— Nu, femeie, boii ți-i dau degeaba.

[1] Un studiu asupra lui Brăescu ; E. LOVINESCU, *Critice*, VIII.

— Lasă, conașule, s-o mănînci mata sănătos.

Nevoind s-o primească fără plată, maiorul o întrebă cît costă. Femeia răspunde liniștit : treizeci și cinci de lei. Indignat, el se răstește atunci.

— Dă-i cincisprezece lei, Ioane, și să vină pe seară să-și ia boii.

— Așa n-o dau, răspunse femeia și, repezindu-se, smuci mînioasă găina din mîinile soldatului.

— Bine, femeie, nu ți-e rușine ? Ce fel de oameni sînteți ? Eu îți fac bine și d-ta vrei să mă jupoi... Treizeci și cinci de lei pe o găină... ai mai pomenit d-ta de cînd ești ?

— Dac-așa se vinde la tîrg..."

Femeia i-ar fi dat, așadar, găina pe nimic ; n-o putea vinde însă cu mai puțin decît se vindea la tîrg. A dărui și a vinde i se par noțiuni strict izolate ; în mentalitatea ei nu e cu putință procesul lor de asociație. Iată o contribuție precisă la psihologia țăranului.

Sînt și altele. O țărancă se spovedește alteia că i-a căzut greu bolnav bărbatul și că, în același timp, i s-a îmbolnăvit și porcul :

„— Că omul, dacă are zile lăsate de la Dumnezeu, trăiește, da' dacă i-o sunat ceasul, s-o mîntuit. Da' gita ce știe ea... parcă are grai să vorbească ca omul să spună ce-o doare..."

Iar cealaltă femeie, ca s-o mîngîie :

„— De un' să aibă... da' iacă să-ți spun un leac... M-o învățat și pe mine o femeie. Să prinzi o țarcă — dacă-i putea-o prinde — că-s șirete, bată-le gina să le bată... zboară cum te aprochii de ea... Și dacă-i prinde-o, să n-o omori, să n-o tai, nimic să nu-i faci... numai s-o frigi ghinișor, întreagă, așa cum se găsește, cu pene cu tot și s-o dai cumătrului s-o mănînce,

și dacă nu s-o face ghine din asta, să știi că nici zile multe n-are, și tare-mi pare rău. Da' las' să him sănătoși, că poate o da Dumnezeu și ți-o trăi porcu..."

După cum a dărui și a vinde nu se puteau asocia într-o noțiune nouă, tot așa, în lumea afectivă, dragostea de bărbat și de porc nu se pot disocia.

Iată acum un ultim exemplu despre concepția morală și tăranului. Un boier poposește într-un sat și e găzduit de moș Vasile, un gospodar, a cărui casă strălucește de rînduială și belșug. La plecare, boierul stă de vorbă cu vizitiul său despre moș Vasile.

„— Ai văzut gospodărie, Costachi ?

— Am văzut, conașule...

— Ei ce zici ?

— Ce să zic ?

— De ce nu-s toți oamenii așa ?

— Dă, conașule...

— Pentru că beau... ia să nu bea. Vezi, moș Vasile, dacă n-a băut !

— Așa-i conașule, da' iacă, o samă nu beau și-s tot săraci, dacă nu-i de la Dumnezeu.

— Crîșma, mă ! Orice ați spune voi, rachiul vă omoară. Moș Vasile, cînd îl știam eu, n-avea cine știe ce.

— Da' de unde, nica toată : zece prăjini.

— Și vezi unde a ajuns, dacă n-a băut ? Trebuie să fie fruntașul satului...

— Ba-i și primar.

— Ce spui ? Bravo lui. De cînd ?

— Cum a ieșit de la închisoare.

— Vasile ?

— El, conașule.

— Da' ce-a făcut ?

— A furat.

— Vasile, mă ?

— Poi.

— Ei cum ?

Și Costachi se pune atunci de povestește cu deamănuntul întîmplarea : fiind paznic de noapte la o fabrică de spirt, Vasile l-a prădat pe proprietar. A fost prins și i s-a luat îndărăt banii.

— Da' nu i-a luat pe toți, adaugă filozofic vizitiul. Cinci mii de lei o scăpat, că-i avea ascunși în altă parte... Cît l-o mai bătut jandarmii, și degeaba ! A zis că i-o chierdut pe drum și pace... Și n-au avut ce să-i facă. Amu, cînd vine suprefectu la el trage... Ei, cînd vrea Dumnezeu..."

Cu o viziune atît de incisivă și de realistă, psihologia țărănească a intrat într-un nou plan : parțială poate, pesimistă desigur, ea este expresia necesară a reacțiunii împotriva unei idealizări ce ne falsifică realitățile naționale de aproape trei sferturi de veac.

5. Problema literaturii române nu va fi, desigur, rezolvată de ideologia conducătorilor culturali, ci de însăși natura talentului scriitorilor.

Sufletul agrar al poporului român s-a realizat prin Creangă și Coșbuc, nu din îndemnul unei ideologii ambiante, ci prin însăși structura lor sufletească de poeți ieșiți și crescuți în mijlocul țărănimii. Cînd din sînul orășănimii vor ieși talente tot atît de mari, ele ne vor da o literatură burgheză numai din imperativul originii lor. Primejdia ideologiei reacționare nu amenință talentele de sine stă-

tătoare, puternice, dar rare, ci literatura mijlocie, din care se alimentează curentele și gustul mediu al unei generații. Problema nu se pune, deci, pentru Creangă sau Coșbuc, ci pentru așa-zisa literatură poporanistă, ieșită mai ales din concepția unei obligații morale față de țărănime.

6. Misticismul tuturor curentelor noastre ideologice vede în țărănime pe singurii păstrători ai virtuților rasei sau chiar ai oricăror virtuți, iar în orășănime nu vrea să recunoască decît un conglomerat de rase diferite, cu defecte și fără însușiri. Dăinuiește încă prejudecata îndărătnică a imposibilității unei literaturi burgheze și, în orice caz, a lipsei ei de valoare etnică. Sub raportul compoziției etnice, țărănimea nu reprezintă, în realitate, o mai mare puritate inițială a rasei, ci numai un moment mai înaintat al procesului de absorbire a elementelor eterogene ; în mai puțin de un veac, și burghezia va prezenta un identic caracter de omogenitate. Dacă procesul nu este încă atît de înaintat, aceasta nu înseamnă că individual, pe lîngă superioritatea intelectualității, burghezia nu poate avea și caracterul purității rasei. Obiecției că viața orășenească nu este încă destul de armonic consolidată i se poate răspunde că, sub raportul colectivității, și fazele de tranziție au dreptul la expresiunea artistică, fără a mai aminti că nu orice operă literară trebuie să aibă caracterul social : psihologia individuală nu-i mai puțin interesantă.

7. Obiecția cea mai serioasă împotriva literaturii orășenești privește, cu deosebire, limba. Expresie fidelă a vieții intelectuale și sociale a poporului nostru, era natural ca limba română să aibă un carac-

ter rural ; ieşind din fondul latin, peste care s-au altoit veacuri de influenţe orientale, era tot atît de firesc să se înfăţişeze cu o structură complexă şi, chiar, impură. Nu tot atît de firească este însă silinţa a mai tuturor curentelor culturale de a stăvili procesul natural al limbii, fixîndu-i idealul în trecut. Inutil dezlănţuită împotriva formelor şi instituţiilor sociale, reacţiunea a avut un succes mai mare în procesul de formaţie a limbii noastre literare. Jumătate de veac de ideologie reacţionară a înfipt adînc în conştiinţa scriitorilor prejudecata unei limbi formate nu după necesităţile naţionale şi estetice ale momentului, ci după nevoile morale şi materiale ale strămoşilor noştri. Întrebuinţînd cuvinte ungureşti ca : *mîntuire, tăgăduire, biruinţă, făgăduire, neam, tămăduire, îngăduire etc.* în locul romanicelor : *salvare, negaţie, victorie, promisiune, popor, vindecare, permisiune* etc., sînt scriitori ce-şi închipuie că scriu o limbă mai autentic românească ; folosindu-se de turcisme scatologice ca *bocluc, bocciu* etc., alţii îşi închipuie a-i da o savoare mai originală.

Nici nu mai amintim de fondul slav : e o credinţă generalizată că puritatea limbii literare a unui scriitor se măsoară după numărul cuvintelor slave. Nu e vorba de elementele intrate irevocabil în ţesătura intimă a limbii, ci de arhaisme şi de cuvinte cu întrebuinţare locală sau parţială. Închipuindu-şi că lucrează în sensul purificării limbii de toate neologismele, tradiţionaliştii au pus în circulaţie cuvinte inestetice şi inutile, scoase de prin ceasloave sau cu întrebuinţare specială ca : *osîrdie, de iznoavă, izvod, obîrşie, spovedanie, pristăvire, blagoslovenie, propovăduire, pogribanie, grijanie* etc. Purismul nu are un punct de reazim într-o epocă clasică de completă

formație a limbii, ci într-o epocă fără literatură și dominată de influențe orientale și, deci, nenaturale.

Adevăratul tradiționalism constă în exaltarea momentului celui mai însemnat al expansiunii vieții naționale ; toate popoarele de veche civilizație au o epocă clasică, spre care li se îndreaptă privirile și din care se inspiră. Nici un moment din trecutul nostru nu îndeplinește însă condițiile unui maximum de expansiune morală și materială ; după cum din absolutismul oriental al epocii voievodale nu ne putem clădi un regim constituțional potrivit condițiilor noi de viață, tot așa nici din literatura istoriografică și religioasă a trecutului nu poate ieși literatura română modernă, sau din limba cronicarilor cu puține trebuințe limba vie și complicată a epocii contemporane.

8. Limitată la fondul său rustic, limba română s-a putut realiza definitiv în operele lui Creangă sau Coșbuc oricare le-ar fi valoarea, ele nu reflectă însă ultimele posibilități de expresie a sensibilității românești.

Dincolo de identitatea lui Nic'a lui Petrea sau a Siminei și a Radei, există o sensibilitate contemporană, bogată în nuanțe, pe care n-o poate tălmăci o limbă agrestă. A căuta, deci, numai în popor elementele expresiei intelectualității noastre este, așadar, tot atît de absurd ca și a fixa idealul limbii românești în trecut.

9. Aceste două concepții au dominat, totuși, întregul proces de formațiune a limbii noastre literare. Pe lîngă firescul caracter inhibitiv al oricărei limbi, o

perseverentă ideologie s-a mai străduit la noi ca s-o mențină cît mai mult în cadrele ei arhaice și rustice. Din insuficiența unei astfel de limbi s-a tras apoi concluzia imposibilității literaturii orășenești. Că limba orășenească n-a luat încă un aspect definitiv, fiind în curs de formație, e un fapt neîndoios. Aceasta nu înseamnă însă că trebuie să ne opunem dezvoltării naturale a limbii, privind în urmă în loc de a privi înainte.

O limbă atît de înapoiată ca a noastră nu se poate adapta noilor condiții de viață și nu poate răspunde noilor trebuințe de expresie decît prin neologizare. Împotriva acestei împrospătări a limbii cu elemente viabile au luptat cu atîta succes tradiționaliștii, încît au reușit să facă din absența neologismului calitatea esențială a stilului literar. Convingerile noastre sînt însă cu totul altele : progresul limbii române nu stă nici în *pogribanie* sau în *osîrdie*, nici în *hatîr* sau în *bocluc*, cu alte cuvinte, nu stă nici în limba bisericească sau cronicărească, nici în conglomeratul lingvistic slavo-ungaro-turco-fanariot ; el nu stă nici în limba pur materială a țărănimii, ci în capacitatea de absorbire și de asimilare a neologismelor necesare sau estetice. Iată adevărul.

Printr-o neologizare rațională, determinată de principiul necesității și al esteticii, nu numai că vom da limbii posibilități de expresii necunoscute încă, dar îi vom reda, pe încetul și, desigur, în marginile normalului, caracterul ei de latinitate autentică.

Nu cădem, negreșit, în eroarea raționalismului constructorilor de limbi artificiale și nici nu propunem o latinizare principială și sistematică. Limba nu se elaborează nici de gramatici nici de scriitori ; ea

iese din conlucrarea instinctivă a colectivității naționale ; orice stavili i s-ar pune, răspunzînd geniului rasei și nevoilor momentului, ea nu poate fi anacronică. Noi ne punem aici numai pe terenul limbii literare ; trecerea de la forma vie, dar brută, a materialului lingvistic la forma spirituală a limbii literare poate fi ajutată prin acțiunea conștientă a scriitorilor. Nu le cerem să creeze rațional cuvinte, ci să întrebuințeze rațional materialul viu ; să nu-și pună idealul literar în fantomele venerabile ale trecutului, ci în actualitatea circulantă ; să nu-și fixeze conceptul de puritate a limbii în întrebuințarea turcismelor și a ungurismelor, ci, călăuziți de principiul utilității și al esteticii, să facă operația de selecționare în șuvoiul cuvintelor noi ; fie chiar prin intermediul limbii franceze, fondul latin are resurse mult mai conforme cu geniul rasei noastre de a ne crea o limbă încăpătoare și eufonică. În ziua în care scriitorii se vor convinge că *promisiune* și *permisiune* sînt preferabile *făgăduielii* și *îngăduielii*, în acea zi ei își vor fi înțeles datoria de a lucra în sensul dezvoltării noastre istorice. Revoluția lingvistică se va înfăptui, de altfel, și fără ajutorul lor ; ajunge să lucreze pentru ea spiritul vremii.

10. Nesprijinită de curente literare și de scriitori, în genere, limba literară a viitorului și-a găsit, totuși, un puternic punct de reazim în presă. Oricare ar fi, deci, inconvenientele presei față de literatură — lipsa de selectare în modernisme, vulgaritatea sau uneori chiar ignoranța —, serviciile ei le întrec cu mult : prin simțul realității și al necesității imediate, ziaristul e un mai prețios colaborator al limbii decît scriitorul tradiționalist. Oferind materialul brut și, mai ales, punîndu-l în circulație în masele cele mai

adînci ale poporului, el pregătește calea scriitorului pentru selectarea unei limbi noi și reale. Curentele literare recente și, cu deosebire, mișcarea simbolistă au procedat și ele cu folos la această operă necesară de modernizare și adaptare a limbii la condițiile sensibilității contemporane. În ziua cînd va fi îndeplinită, viața orășenească își va găsi, în mod firesc, expresia literară. Problema nu se va rezolva prin ideologia tradiționalistă sau prin concepția unei limbi pur rurale, ci prin însuși mersul fatal al lucrurilor ; nu prin concursul inadaptabililor, ci prin al celor ce, avînd simțul prezentului, lucrează în sensul dezvoltării istorice.

11. Am ajuns acum la capătul studiului forțelor reacționare sub întreitul lor aspect : forțele politice, economice și sufletești. Cele dintîi două au avut un caracter dinamic ; timp de un veac ele au opus o dîrză rezistență și ideologiei apusene, și acțiunii capitalismului burghez în dependența cărora am intrat. Studiind lupta dintre forțele revoluționare și cele reacționare în latura ei politică, am studiat, de fapt lupta dintre partidul liberal și cel conservator, ce constituie istoria României contemporane ; deși partidul conservator încearcă să se refacă sub ocrotirea partidului țărănesc — prin exproprierea și votul universal —, această luptă se poate considera ca încheiată, cel puțin în forma ei clasică. Lupta viitoare se va da între liberalism și socialism. Adevărata reacțiune împotriva acțiunii revoluționare nu este însă nici de natură politică, nici chiar economică ; ea își trage tăria din forța de inerție a spiritului omenesc. Procesul de formație a sufletului nu e revoluționar, ci evolutiv ; cum însă el e determinat și grăbit de condițiile de viață morală și materială în care trăim, pu-

tem exercita asupra lui o influență binefăcătoare. În loc de a-l ajuta în sensul dezvoltării sale istorice, întreaga ideologie a culturii române a căutat să-l stăvilească și să-l fixeze sub forma lui primitivă, condiționată de o stare socială de mult depășită. Volumul de față a avut să se ocupe de toate aceste curente și să le condamne — în numele unor legi sociale de studiat în volumul al treilea al acestei lucrări.

CUPRINS

VOL. II FORȚELE REACȚIONARE

Prefață 7

I

1. Necesitatea și originile reacțiunii politice române. *2.* Diferitele concepțiuni ale conservatismului social: teoria imobilității, tradiționalismului, evoluționismul 9

II

1. Regimul privilegiului în *Anaforaua pentru pronomiile Moldovei din 1827. 2.* Regimul privilegiului sub *Regulamentul organic. 3. Sfîrșitul acestui regim* 15

III

1. Privilegiul fiscal devine privilegiul politic; mentalitatea „constituțională" a proiectelor boierești de după 1821. *2.* Privilegiul politic în constituția cărvunarilor. *3.* Privilegiul politic sub *Regulamentul organic. 4.* Revoluția pașoptistă și privilegiul politic. *5.* Restricțiile lui Kogălniceanu. *6. Convenția* și privilegiul politic. *7.* Statutul lui Cuza și privilegiul politic. *8.* Constituția de la 1866 și privilegiul politic. *9.* Constituția nouă zdrobește, în sfîrșit, regimul privilegiului politic 21

IV

1. Adevărata rezistență a vechiului regim se concentrează în jurul proprietății rurale. *2.* Lupta este dominată de două

teorii contradictorii asupra dreptului istoric al proprietății rurale 31

V

1. Și știința are două concepții diferite asupra originii proprietății. *2.* Radu Rosetti și teoria originii țărănești a proprietății. *3.* N. Iorga susține aceeași teorie. *4.* A. D. Xenopol împărtășește aceeași teorie 34

VI

1 G. Panu susține originea boierească a proprietății, cel puțin după datele cunoscute ale istoriei. *2.* Teoriile lui C. Giurescu asupra *rumâniei* și asupra proprietății 40

VII

1. Istoricul luptelor agrare: importanța tratatului de la Adrianopol din 1829; limitări necesare. *2. Regulamentul organic* și problema agrară 45

VIII

1. Revoluția pașoptistă și problema agrară. *2.* Divanurile ad-hoc și problema agrară. *3.* Materialismul istoric și problema agrară. *4.* Comisia europeană și problema agrară. *5.* Convenția de la Paris și problema agrară 52

IX

1. Problema revine intactă sub Cuza. *2.* Proiectul conservator al guvernului Barbu Catargiu. *3.* Discursul și atitudinea lui Kogălniceanu. 4. Discursul și atitudinea lui Barbu Catargiu 60

X

1. Liniile generale ale împroprietăririi lui Kogălniceanu. *2.* Critica d-lui Radu Rosetti. *3.* Critica d-lui C. Garofild. *4.* Critica lui C. Dobrogeanu-Gherea. *5.* Obiecțiile împotriva acestei critici 70

XI

1. Și în problema agrară revoluția ideologică a precedat revoluția economică. *2.* Prezența a două stări, una legală și alta de fapt, dovedește sensul de sus în jos al revoluției noastre sociale 85

XII

1. Linia generală a atitudinii conservatismului român. *2.* P. P. Carp în istoria reacțiunii naționale 91

XIII

1. Rezistența mult mai puternică a factorilor sufletești sub îndoitul lor aspect. *2.* Ideologia reacționară a mai tuturor scriitorilor. Un exemplu : Costache Negruzzi . . . 98

XIV

1. Rolul precumpănitor al lui P. P. Carp la *Junimea*. *2.* Junismismul e, în fond, o stare de spirit caracteristică unei generații întregi. *3.* Rasa și mediul în formația intelectuală a junimismului. *4.* Obiecția lipsei de originalitate a criticii junimiste ; înlăturarea ei. *5.* T. Maiorescu : teoria formei fără fond și a evoluției organice. Critica acestor teorii. *6.* Prezența formei fără fond nu e „stricăcioasă". *7.* Concluzii : meritele pozitive ale criticii lui Maiorescu 102

XV

1. Eminescu sociolog. *2.* Teoriile lui asupra statului şi a claselor sociale. *3.* Identitatea parţială a teoriilor lui cu cele ale *Junimii*. *4.* Accentuarea pamfletară a acestor teorii. *5.* Deosebirile lui de *Junimea;* misticismul naţional şi misticismul ţărănesc. *6.* Xenofobia. *7.* Concluziuni 112

XVI

1. Revoluţia socială fiind înfăptuită, era fatal ca atitudinea critică faţă de ea să se schimbe după 1880. *2.* Mişcarea *Semănătorului* s-a pus pe terenul pur cultural. *3.* Confuzia culturii cu arta. *4.* Evoluţia semănătorismului politic. *5.* Vechiul socialism moldovenesc e tot reacţionar. *6.* Poporanismul literar. *7.* Poporanismul economic. *8.* Rezultatele pozitive ale poporanismului. *9.* Poporanismul şi *Istoria civilizaţiei române*. *10.* Şi C. Dobrogeanu-Gherea e învinuit de a fi avut o atitudine reacţionară 124

XVII

1. D. C. Rădulescu-Motru rezumă toate criticile junimiste aduse procesului de formaţie a civilizaţiei române. *2.* Deosebirea dintre cultură şi civilizaţie. *3.* Inexistenţa unei culturi române. *4.* La critica junimistă se mai adaugă şi critica „politicianismului român". *5.* Obiecţiile ce se pot aduce acestei critici: geniul politic e nota cea mai caracteristică a rasei 141

XVIII

1. Inexistenţa unui curent cultural revoluţionar. *2.* Literatura este de la sine o forţă reacţionară. *3.* Limitări în problema tradiţionalismului literaturii române; deosebirea între fond şi formă. *4.* Prima formă a atitudinii critice: sa-

tira socială. 5. Satira socială a lui Alecsandri. 6. Satira socială a lui Caragiale 149

XIX

1. Procesul dezvoltării marii proprietăți s-a reflectat și în literatură. 2. *Ciocoii vechi și noi*, ai lui Filimon. 3. *Tănase Scatiu*. 4. Duiliu Zamfirescu, teoretician literar al boierimii. 5. Idealizarea boierilor în proces de dispariție; literatura moldovenească. 6. Idealizarea trecutului 158

XX

1. Procesul social n-a fost urmat de un proces literar corespunzător. 2. Nu-i de condamnat literatura, ci ideologia ce o călăuzește. 3. Caracterul rural al literaturii noastre. 4. Diferitele forme ale misticismului țărănesc și reacțiunea împotriva lui. 5. În fond, originea și mediul de formație a scriitorilor primează în caracterul literaturii. 6. Prejudecăți în privința literaturii burgheze; lipsa de unitate etnică a burgheziei române. 7. Concepția reacționară a unei limbi arhaice. 8. Concepția reacționară a unei limbi rurale. 9. Valoarea unei limbi stă în capacitatea ei de absorbire și de asimilare a neologismelor. 10. Noua limbă română e, de altfel, în proces de formație. 11. *Încheiere*... 166

Lector CONSTANTIN MOHANU
Tehnoredactor GEORGETA CÎRSTEA
Bun de tipar 2.X.1992
Coli tipar 3¾ și 4 pag.

Tiparul executat sub comanda nr. 62
la I. P. „Filaret", str. Fabrica de chibrituri
nr. 9—11, București
România

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen 2026